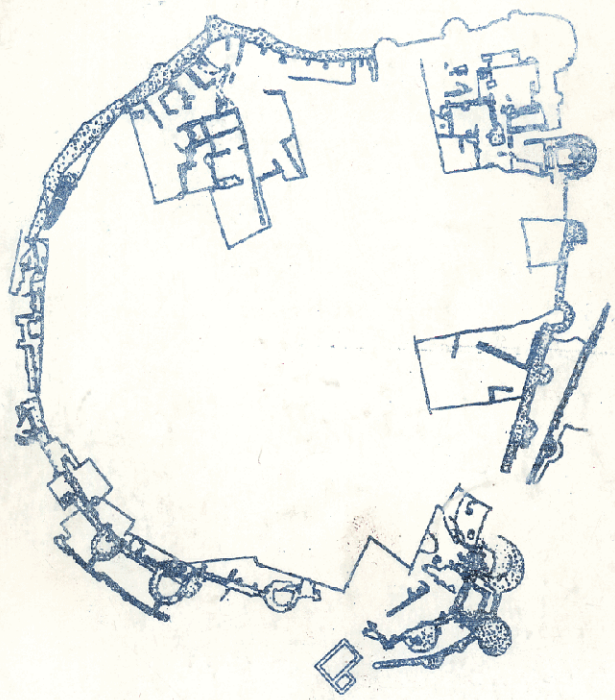

1026
1998

საქართველოს
ბიბლიოთეკა

საქართველო

II

საქართველოს მემნიერებათა აკადემია
მემნიერებათა ალორკინების ფონდი „ინტელექტი“
არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი

რუსთავი

გადახედვა ძალაქ რუსთავის ალორკინების
50 წლისთავს

გამომცემლობა „ინტელექტი“

თბილისი

1998

კრებულში გრძელდება შუა საუკუნეთა საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი ქალაქის — კუხეთის რუსთავის არქეოლოგიური შესწავლის შედეგების გამოქვეყნება. წინამდებარე ნაშრომში შეტანილია რუსთავის ციხეზე 1961-74 წწ. სამხრეთ და დასავლეთ უბნებზე ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევის კრცელი ანგარიშები. კრებულში წარმოდგენილია საფორტიფიკაციო ხასიათის ძეგლები და მასზედ მიღებული ნაშოსახლართა დახასიათება-ანალიზი. პირველად ქვეყნდება აღნიშნულ წლებში მოპოვებული არქეოლოგიური მასალის დიდი უმრავლესობა და მათი კვლევის შედეგები.

კრებული უხვადაა ილუსტრირებული, იგი გამოზრულია როგორც სპეციალისტებისათვის, ისე ფართო მკითხველთა საზოგადოებისათვის.

რედაქტორი: ისტ. მეცნ. კანდიდატი **ც. ჩიკოიძე**

რეცენზენტები: ისტ. მეცნ. კანდიდატი **ბ. ჯორბენაძე**

ისტ. მეცნ. კანდიდატი **ჟ. ამირანაშვილი**

**წინამდებარე და მომდევნო კრებულები გამოიცემა
რუსთავის მერიის უინანსური მხარდაჭერით**

კუხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომების მორიგი - მეორე ტომი ეძღვნება რუსთავის ციხის არქეოლოგიური შესწავლის შედეგებს.

კრებულში - „რუსთავი II“ იბეჭდება რუსთავის ციხის სამხრეთ დასავლეთ ნაწილში გათხრილი სასიმაგრო ნაგებობებისა და ნამოსახლარების შესწავლის მეცნიერული ანგარიშები, რომლებიც ქვეყნდება პირველად და უცვლელად, მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთი მოსაზრება შემდგომში დაზუსტდა ან შეიცვალა.

მ. ჩხატარაშვილის ნაშრომში თავმოყრილი და გაანალიზებულია 1961-1962, 1965 და 1973-1974 წწ. აღნიშნულ უბანზე წარმოებული თხრის ანგარიში.

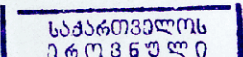
მ. მინიშვილის ნაშრომში მოცემულია 1972 წელს ციხის სამხრეთ სექტორში გათხრილ ნამოსახლართა კვლევის მეცნიერული შედეგები.

რუსთავის გეგმაზომიერი არქეოლოგიური გათხრები დღემდე გრძელდება. უკანასკნელ წლებში ციხის პარალელურად მასშტაბური სამუშაოები ჩატარდა ნაქალაქარის ტერიტორიაზე, რის შედეგადაც დაგროვდა უამრავი საინტერესო მასალა.

მომდევნო კრებულში ნაგარაუდები გვაქვს წლების თანმიმდევრობით გამოვსატყვევოთ ილუსტრირებული დოკუმენტური ანგარიშები და ცალკეული მასალის - მონეტების, კერამიკისა და ლითონის სრული კატალოგები, ამით მეცნიერულ მიმოქცევაში გვინდა შემოვიტანოთ უმდიდრესი არქეოლოგიური მონაპოვარი.

კრებულში გამოქვეყნებული საილუსტრაციო მასალა შეასრულეს ვ. მელითაურმა, ვ. ჩაგუნავამ, ნ. თოფურიძემ, ც. მჩითავიშვილმა, მ. კობლოვსკიმ, ი. ნესკოროდიევმა, ნ. არჩვაძემ, ნ. ჯანიკაშვილმა, ტ. ამბრიაშვილმა, ო. პირმისაშვილმა, გ. ხოშტარიამ.

წინამდებარე კრებულის გამოცემაში ხელშეწყობისა და დახმარებისათვის რუსთავის არქეოლოგიური ექსპედიცია მადლობას უხდის ქალაქ რუსთავის მერიის ხელმძღვანელობას: ბატონ მმრბბ ტყმშმლაშვილს და ბატონ იოსებ ჯაპარაძეს. აგრეთვე მეცნიერებათა აღორძინების ფონდის პრეზიდენტს პროფესორ ბურბამ ჩაჩანიძესა და გამომცემლობა „ინტელექტის“ დირექტორს დოცენტ კახიმბ კუდავას.

რუსთავის ციხის დასავლეთ უბანაზე
ჩატარებული მუშაობის შედეგები
(1961-62, 1965, 1973-74 წწ.)

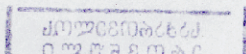
რუსთავის (ამჟამად, კუხეთის) არქეოლოგიური ექსპედიცია 1959 წლიდან გათხრებს აწარმოებს რუსთავის ნაციხვარზე, კერძოდ, ციხის დასავლეთ ნაწილში (ე.წ. XIII თხრილი). მუშაობა გაიშალა 1961 წლიდან. ჩვენი სურვილია, შევაჯამოთ რუსთავის ნაციხვარის დასავლეთ ნაწილში 1961-62, 1965 და 1973-74 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური თხრის შედეგები¹.

აღნიშნულ უბანზე რომ მუშაობა დაიწყო², ისევე, როგორც სხვა უბნებზე³, ჩვენი ძირითადი მიზანი იყო ციხის გარეგანი სახის ჩვენება, შიდა და გარე ზღუდის ურთიერთკავშირის გარკვევა და იქ მოპოვებული არქეოლოგიური მასალის ქრონოლოგიური შესაბამისობის დადგენა.

როგორც აღვნიშნეთ, 1961 წ. XIII თხრილი გაიჭრა ნაციხვარის დასავლეთ ზღუდესთან. ამ დროისათვის ნაციხვარის უკვე რამდენიმე უბანზე (ჩრდილო, ჩრდილო-აღმოსავლეთ, აღმოსავლეთ, სამხრეთ-აღმოსავლეთ ზღუდეებთან და ციხის შუაგულში) მიმდინრებდა თხრა (ტაბ. I)

XIII თხრილზე მუშაობა დაიწყო გარე ზღუდის ერთ-ერთ ბურჯთან⁴, რომელიც მიწის ზედაპირზე რიყის ქვის ნაშენობის ნაშთების სახით ჩანდა. ციხის შიდა ტერიტორიისკენ თხრის გაგრძელების შედეგად, აღნიშნული ბურჯიდან 6 მ მანძილზე აღმოსავლეთით გამოვლინდა ნათალი ქვითა და აგურით ნაგები კედელი, მის ძირში კი ე.წ. „დერეფანი“ (სიგანე - 1,5 მ, სიგრძე - 9,3 მ; ტაბ. II,1) და ბურჯი, რომელზედაც დულაბიანი ალიზი⁵ ყოფილა დაშენებული (ტაბ. II,2) პირველ წელს ამ უბანზე გათხრილი ფართობის სიგრძე - 25,5 მ; სიგანე - 6 მ.

1962 წ. ექსპედიციას აღარ დაზვდა კედლის წყობის ნაწილი, ერთი მწკრივი აგურებისა. თხრა გაგრძელდა ბურჯის აღმ. მხარეს; ციხის შიდა ტერიტორიაზე გამოვლინდა ძალზე დანგრეული, უხასური ნაშთები რიყის ქვის კედლებისა, ქვევრ-თონეებისა (ტაბ. III, 1). აქ გაითხარა 1 მ სიღრმეზე; შემდეგ მუშაობა გაგრძელდა ისევ ზღუდის გარეთ, დიდი ბურჯის გარშემო. ბურჯის სამხრეთ მხარეზე გამოვლინდა ისეთივე კედლები, როგორც ჩრდილოეთით, აგრეთვე თონეები და რიყის ქვის კედლები, რომლებიც ციხის შიდა ტერიტორიაზე გრძელდება (ტაბ. III, 2).

1965 წ. მცირე სამუშაოები ჩატარდა (სულ ორიოდე კვირა), თხრილის სამხ-
ადმ. და ჩრდ.- დას. ნაწილებში.

წინასწარი ანგარიშების თეზისებში ექსპედიციის ხელმძღვანელი მიიჩნევდა,
რომ შიდა ზღუდე და დიდი ბურჯი უფრო ადრეულია, გარეთა „ფარი“ კი
გვიანდელი, შიდას დანგრევის შემდეგ აგებული⁶. აგრეთვე გარკვეულად თვლიდა,
რომ სივრცე მათ შორის ალიზით იყო შევსებული, „ფარის“ აგების შემდეგ⁷;
ხოლო ალიზის დანაშენებს იგი გვიანდელ შუა საუკუნეებში ჩატარებულ ადღგენით
სამუშაოებს მიაკუთვნებდა⁸.

1973 წ. ნაციხვარის დას. ზღუდეზე მუშაობის განახლებისას ძველად გაჭრილი
თხრილის სიგრძე 38 მ იყო. მოიცავდა შიდა და გარე ზღუდის ნაწილს და ერთ
ბურჯს, რომელსაც ჩვენ № 1 ბურჯი⁹ ვუწოდეთ (ტაბ. IV).

№ 1 ბურჯის - იგივე № 1 ყრუ კოშკის¹⁰ სამხრეთით, თხრილის სამხრეთ-
დასავლეთ კუთხეში, ზღუდეებს შორის დარჩენილი იყო გაუთხრელი ფართობი,
რომელიც შემორჩენილ გარე ზღუდეს უთანაბრდებოდა და მიკრული იყო მასზე
(ტაბ. III, 2). აქვე შიდა ზღუდესთან იწყებოდა კედელი (სიგრძე - 0,8 მ) მეტდ
ლამაზი წყობით, - ერთმანეთს ენაცვლება ვერტიკალურად და ჰორიზონტალურად
დალაგებული 4-4 აგური, - და გარე ზღუდის მიმართულებით შედის გაუთხრელ
ტერიტორიაზე. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ თხრილის სამხ. საზღვარი (შემდეგ
იწყება 1972 წ. განათხარი) წარმოადგენს ჭრილს, რომელზედაც კარგად შეინიშნება
ალიზის აგურები, ერთმანეთისაგან თიხის ფენით გამოყოფილი.

№ 1 ყრუ კოშკის ჩრდილოეთით ზღუდეებს შორის ფართობი არათანაბარ
დონეზე იყო ჩათხრილი. აქვე იყო აგურით ნაგები კედლის ნაშთი, ზუსტად
ისეთივე წყობით, როგორც № 1 ყრუ კოშკის სამხრეთითაა. შემდეგში გაიძრკვა,
ისინი შიდა ზღუდის მცველიან კოშკებს წარმოადგენდა.

თხრილის ერთ დონეზე დაყვანა დაეწიეთ № 1 ყრუ კოშკის სამხრეთით
დარჩენილი ფართობის (სიგრძე - 10, 5, სიგანე - 3,8, სიღრმე - 2 მ) ალებით,
რადგან ამ გაუთხრელი ტერიტორიის (ტაბ. III, 2) თანდათანობითი დაღრმავება
ადრე გათხრილი ნაწილების უკეთ გააზრების საშუალებას მოგვცემდა. ერთ
დონეზე დავეყვანეთ, აგრეთვე, ფართობი ზღუდეებს შორის № 1 ყრუ კოშკის
ჩრდილოეთით და ამავე მიმართულებით თხრილი 20 მ-ით გავაგრძელებთ.

საბოლოოდ თხრილმა ასეთი სახე მიიღო: სიგრძე - 58, სიგანე - 6, საშუალო
სიღრმე - 2,3 მ. იგი მოიცავს დასავლეთ და სამხრეთ - დასავლეთ შიდა და გარე
ზღუდეს - კოშკებითურთ და პილონებიანი კედლის ნაწილს (ტაბ. V).

შიდა ზღუდე წარმოადგენილია ორი მცველიანი და ორი ყრუ კოშკით, რომე-
ლიც თითქმის თანაბარ (9,4-9,5 მ) მანძილზე ენაცვლება ერთმანეთს. № 2
მცველიანი და № 1 ყრუ კოშკი უკეთაა შემორჩენილი; № 3 მცველიანი და № 4
ყრუ კოშკი - მხოლოდ ნაწილობრივ, რადგან მათ წინ გარე ზღუდე მთლიანად
გარღვეულია; მასალაც ძალზე არეულია; № 2 მცველიანი და № 1 ყრუ კოშკებს

შორის ფენები შედარებით კარგად გამოიყოფა; აქ გარე ზღუდე გარდევული არ არის და თავის დროზე ზღუდეებს შორის შევსებული არე ხელუხლებელია. ჩანს, ამ ნაწილში შედარებით ნაკლები ნგრევა ყოფილა, ვიდრე მის გვერდით ჩრდილოეთით.

როგორც ვიცით, რუსთავის ციხე თითქმის მრგვალია (ფართობი დაახლოებით - 1,5 ჰა, პერიმეტრი - 420 მ). ორივე ზღუდე რელიეფს მიჰყვება და დაახლოებით კონტრფორსებთან ტეხილებს აკეთებს (ტაბ. I). აღვწერთ XIII უბანი 1973 წ. ჩატარებული თხრის პროცესის მიხედვით.

შიდა ზღუდის № 2 მცველიანი კოშკი გამოვლინდა № 1 ყრუ კოშკის სამხრეთით თხრილის სამხ.-დას. კუთხეში, ზღუდეებს შორის დარჩენილი გაუთხრელი ფართობის აღების შედეგად. ამ ფართობზე დაღრმავების დაწყებისთანავე გამოიკვეთა რიყის ქვით ნაგები კედლის ნაშთი (სიგრძე - 3,8, სიგნე - 0,7 მ), რომელიც გარე ზღუდის შემორჩენილ დონეზეა და მასზე პერპენდიკულარულად არის მიდგმული (ტაბ. VI, 1). სათანადო ფიქსაციის შემდეგ ეს კედელი ავიღეთ.

შიდა ზღუდის წინ ჭრილის გაკეთებით (ტაბ. VI, 1) გაირკვა, რომ აქ ზღუდეებს შორის არე შევსებულია შემდეგნაირად (აღვწერთ ქვემოდან ზემოთ).

1. ხრეშიანი ფენა (40 სმ, ქვემოთაც გრძელდება) შეიცავს გვიანბრინჯაო-ადრერკინისა და ადრეული შუა საუკუნეების ადრეული საფეხურის კერამიკას¹¹.

2. გაჯიან-ალიზიანი ფენა (15-20 სმ), რომელიც უსწორდება შიდა ზღუდის შემორჩენილ დონეს. ამ ფენის კერამიკა¹² IX-XI სს. თარიღდება.

3 თიხატყეპნილი ფენა (90 სმ), აგურით ნაგები კერის ნაშთით, რომლის ნახევარი ადრე ჩაუჭრიათ¹³.

4. რიყის ქვის კედლის ნაშთი, რომელიც გამართულია თიხატყეპნილზე; იგი შესაბამისი მოჭიქული და მოუჭიქავი კერამიკით¹⁴ XII-XIII სს. თარიღდება.

თხრილის სამხ.-დას. კუთხეში გამოვლენილი შიდა ზღუდის № 2 მცველიანი კოშკი ნახევარ წრიული ფორმისაა (ტაბ. VI, 2; VII). ჩრდ. ფრთა ჩათხრილია 65 სმ, სიგანე - 1,5 მ. შემორჩენილი ალიზის სიმაღლე - 30 სმ. აქ მთლიანად აგურის რიგებს ენაცვლება რიყის ქვით შევსებული მომცრო, ყვითელი ქვის კვადრები. აგურის რიგების წყობა ასეთია: ერთმანეთს ენაცვლება ვერტიკალურად და ჰორიზონტალურად დალაგებული 4-4 აგური¹⁵, კოშკს ზემოდან ადევს ქვიშანარკვი თიხის თხელი ფენით შეკავშირებული ალიზი¹⁶. სამხ ფრთაზე ალიზის შემორჩენილი სიმაღლე 1,4 მ. ცენტრით № 2 მცველიანი კოშკი გარე ზღუდეს უკავშირდება რიყის ქვით ნაგები განიერი კედლით¹⁷ (ტაბ. VI, 2). კოშკის შიგნით ჩაეაღრმავეთ მხოლოდ 20 სმ. მას შიგნითა პირზე გარშემოუყვება რიყის ქვები და დიდი ნაგლევი ქვები, რომლებზედაც აგურები აწყვია. კოშკი პირდაპირ ებჯინება პილონებიან კედელს. მისი შიდა ფართობის სიგრძე - 4 მ; სიგანე - 2,9 მ. სამხ ფრთა მხოლოდ ნაწილობრივაა გამოვლენილი¹⁸ (ტაბ. VII).

№ 2, მცველიან და № 1 ყრუ კოშკებს შორის მანძილი 9,35 მ (ტაბ. VI, 2). ამ მონაკვეთში შიდა ზღუდე ჩათხრილია 0,7 მ; სიგანე - 1,85 მ; შემორჩენილი წყობა ასეთია: დაკუთხულ დიდ ყვითელ ქვებს¹⁹ ზემოდან პორიზონტალურად ადევს 3-4 აგურის წყობა. ზედაპირი მოკირწყლულია რიყის ქვით, რომელზედაც ალიზია შემორჩენილი (ტაბ. VII).

შიდა ზღუდეზე მიდგმული პილონებიანი კედლის²⁰ წყობა ასეთია: ერთმანეთს ენაცვლება რიყის ქვით შევსებული შედარებით პატარა ყვითელი ქვებისა და პორიზონტალურად დალაგებული თითო აგურის წყობა²¹. გვხვდება წუნი აგურიც (ტაბ. VII).

გვინდოდა გაგვეგო, როგორი იყო შიდა ზღუდის პირი შიგნიდან. ამის გასარკვევად მცირე სამუშაოს ჩატარების შესაძლებლობა მოგვეცა სწორედ ამ ადგილას, № 1 ყრუ-კოშკის სამხრეთით, სადაც პილონებიანი კედელი ჩანგრეულია (ტაბ. VIII, 1). აქვე, ე.ი. შიდა ზღუდის შიგნით, ციხის ტერიტორიაზე, ნასახლართა არეც წინა წლებში ნაწილობრივ, უკვე ჩაჭრილი იყო. ამ ფართობზე (სიგრძე - 2, 6 მ, სიგანე - 2, 55 მ) მცირედ ჩაღრმავების შედეგად ასეთი სურათი მივიღეთ: მთლიანად გამოვლინდა ერთი პილონი (სიმაღლე - 1 მ; სიგანე - 0, 75 მ); პილონებიანი კედელი (სიგანე - 0,9 მ) დანგრეულია შიდა ზღუდის შემორჩენილი ზედაპირიდან (ამის ზემოთ ალიზი ედო) 40 სმ-ზე, შემდეგ ისევ გრძელდება. პილონებიან კედელსა და შიდა ზღუდეს შორის მცირე არე შევსებულია აგურის ნატეხებით. შიდა ზღუდის შიგნითა პირი წარმოადგენს დუღაბით მოღვსილ რიყის ქვას (ტაბ. VIII, 2). ამ დონეზე ე.ი. შიდა ზღუდის პირიდან 40 სმ სიღრმეზე ამოვიდა ადრეული შუა საუკუნეების დასასრულის მასალები²², ხოლო პილონებიანი კედლის საძირკველთან და მის ქვემოთ (ისევ 40 სმ სიღრმეზე) - ამავე ხანის დასაწყისისა²³ იყო გვიანბრინჯაოს ხანის კერამიკაც²⁴.

შიდა ზღუდის შიგნითა მხარეს ისეთივე სურათია, მასალების მიხედვით, როგორც მის გარეთ.

ზუსტად შიდა ზღუდისნაირი წყობა გრძელდება № 1 ყრუ კოშკზეც, ოღონდ, აქ უფრო დიდი ზომის აგურებიც ურევია²⁵, რომელსაც მოჰყვება დიდი, ყვითელი ქვები²⁶. კოშკს ზედ ადევს გაჯით შეკავშირებული ალიზი²⁷, რომლის შემორჩენილი სიმაღლე - 1,5 მ-ია ესაა სამხრეთი ფრთა, რომელიც გამოვლენილია 0,8 მ (ალიზის გარეშე); შემორჩენილი სიმაღლე ალიზინად - 2,3 მ (ტაბ. IX, 1).

№ 1 ყრუ კოშკის ჩრდ. ფრთა 1,3 მ-ზეა ჩათხრილი (ტაბ. IX, 2 X, 1,2). აქ ალიზი თითქმის არ არის შემორჩენილი. პორიზონტალურად დალაგებულ 5-ნ აგურს მოჰყვება დიდი დაკუთხული ქვები²⁸, რომელთა წყობა გასწორებულია აგურით. შემდეგ დუღაბით შეკავშირებული რიყის ქვებისა და 3-3 აგურის პორიზონტალური წყობა ერთმანეთს ენაცვლება. ეს კოშკიც ნახევარწრიულია. სიგანე (ზღუდის გასწვრივ) - 6,7 მ, სიგრძე (ცენტრში) - 5,7 მ. გარე ზღუდეს უკავშირდება რიყის ქვის კედლით²⁹. (ისევე, როგორც № 2 მცველიანი კოშკი.)

№ 1 ყრუ და № 3 მცველიან კოშკს შორის შიდა ზღუდის სიგრძე - 9, 45 მ, სიგანე - 1, 65 მ-ია (ტაბ. XII). რიყის ქვით მოკირწყლულ ზედაპირზე ალიზის ნარჩენია, ისევე, როგორც № 1 ყრუ და № 2 მცველიან კოშკებს შორის. შიდა ზღუდის წყობა: 3-4 აგურის პორიზონტალურ წყობას მოჰყვება დიდი, ყვითელი ქვები³⁰, რომლის წყობაც გასწორებლია ზედა აგურით. შემდეგ აგურისა და რიყის ქვების წყობა და ისევ ყვითელი ქვები, ოღონდ, უმეტესად პატარები³¹. ამ მონაკვეთში ზღუდეზე მიდგმული პილონებიანი კედლის შემორჩენილი სიმაღლე - 1, 5 მ-ია სიგანე - 75 სმ. წყობა ასეთია (ქვევიდან ზევით): დაკუთხული, დიდი, ყვითელი ქვები³², შემდეგ რიყის ქვების 2-3 წყობას ზემოდან პორიზონტალურად ალაგია 3-3 აგური, რომელსაც მოჰყვება ისევ დიდი, ყვითელი ქვები³³. შეკავშირებულია დულაბით. შიდა ზღუდისა და პილონებიანი კედლის წყობა თითქმის ერთნაირია (ტაბ. X, 3; X 11).

ზემოთ აღწერილ მონაკვეთს მოჰყვება № 3, მცველიანი კოშკი, რომელიც თითქმის მთლიანად დანგრეულია. შემორჩენილია სამხ. ფრთის ნაწილი, ჩრდ. ფრთის კი - მხოლოდ შიდა ზღუდესთან შექმნილი კუთხე. კოშკის სიგანე ზღუდის გასწვრივ - 6,35 მ. № 3 მცველიანი კოშკის სამხ. ფრთის ბოლომდე გამოსავლენებლად ჩავადრმავეთ ამ ფრთისა და შიდა ზღუდის კუთხესთან (ტაბ. XI, 1). კოშკის უმაღლესი შემორჩენილი სიმაღლე - 1,9, სიგრძე - 2,3 სიგანე 1,3 მ-ია. წყობა (ზემოდან ქვემოთ): შენაკვლებით პორიზონტალურად და ვერტიკალურად დალაგებული 4-4 აგურის შვერივი, შემდეგ დიდი, ყვითელი ქვები, რომლის ქვემოთაც არის 7-8 სმ, სიგანით გამოწეული და 1,2 მ სიმაღლის მქონე რიყის ქვებით შევსებული დიდი, ნაგლეჯი ქვების წყობა, რომელიც ხრეშის ფენაში დგას. ამ კუთხეში, ხრეშთან ფენაში, ძირითადად, გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კერამიკა ამოვიდა³⁴. სამხ. ფრთის შიგნით დიდი რაოდენობით ეყარა მთელი აგურები. ისინი, ალბათ, კოშკის შიდა პირს შემოუყვებოდა, ისევე, როგორც № 2, მცველიან კოშკს. კოშკის შიგნით ამოწმენდისას მეტად საინტერესო მასალა ამოვიდა - ძირითადად ადრეული შუა საუკუნეების დასაწყისისა³⁵ და აგრეთვე, გვიან ბრინჯაოს ხანის³⁶. აღსანიშნავია წითლად შეღებილი, მაღალღობიანი, დიდი კრამიტები³⁷, რომლებიც თავისი ზომებით ანტიკური ხანის სტანდარტს უახლოვდება. ეს კოშკიც ვერ ამოვწმინდეთ ბოლომდე³⁸, ე. ი. პილონებიან კედლამდე, რადგან შეგვეშინდა, მთლიანად გაშიშვლებით იგი არ დანგრეულიყო.

სამხ. ფრთა გადადის შიდა ზღუდეზე და ებჯინება პილონებიან კედელს, ისევე, როგორც № 2 მცველიანი კოშკი. შემორჩენილია 80 სმ. სიმაღლის რიყის ქვის წყობა (ტაბ. XII). № 3, მცველიანი კოშკის გასწვრივ პილონებიანი კედლის შემორჩენილი სიმაღლე - 1,3 მ. აქაც 10-15 სმ. სიგანის შვერილია. შემორჩენილია რიყის ქვების ორი წყობა, შემდეგ-აგური და ორი რიგი დიდი, ყვითელი ქვებისა, შევსებული რიყის ქვებით: შეკავშირებულია დულაბით.

სწორედ № 3, მცველიანი კოშკის ნანგრევებიდან (ჩრდ. მიმართულებით) დავიწყეთ მუშაობა გაუთხრელ ფართობზე. 20 მ. სიგრძეზე გამოვლენილი იქნა შიდა ზღუდე და № 4 ყრუ კოშკი. ამ მონაკვეთში გარე ზღუდე მთლიანად გარღვეულია. მანძილი № 3, მცველიან და № 4, ყრუ კოშკებს შორის 9 მ-ია (ტაბ. XI,2). გაირკვა, რომ აქ შიდა ზღუდეზე კარგადაა შემორჩენილი გავით შეკავშირებული ალიზი³⁹, რომელიც დევს რიყის ქვებსა და აგურზე. ამას მოჰყვება რიყის ქვებით, აგურითა და დულაბით შევსებული საშუალო ზომის, ყვითელი ქვები. შემდეგ 15 სმ სიგანის შვერილით გამოწვეული ზღუდე ნაკვებია ძირითადად რიყის ქვებით (სიმაღლე - 1,2 მ). აქაიქ არის აგურებიც და ერთი მოზრდილი ქვაც (№ 3 მცველიანი კოშკის კუთხესთან). როგორც ჩანს, ეს არის შიდა ზღუდის ცოკოლი.

№ 4, ყრუ კოშკის ჩრდილოეთით შიდა ზღუდე გამოვლინდა კიდევ 2,3 მ სიგრძეზე (ტაბ. XI,1, XIV)⁴⁰; შემორჩენილი სიმაღლე 1,4 მ. მას თავზე ადევს ჯერ ქვიშანარევი თიხის თხელი ფენით, ხოლო შემდეგ - გავით შეკავშირებული ალიზი (3 აგური), რომელზედაც პირდაპირ ბალახია ამოსული. ზღუდის წყობა ასეთია: ალიზი დევს პორიზონტალურად დალაგებულ 3 აგურზე, რომელსაც მოჰყვება შენაკვლებით, პორიზონტალურად და ვერტიკალურად დალაგებული 4-4 აგურის წყობა, ისევე, როგორც ეს იყო 1961 წლის გათხრილ ზღუდეზე, № 1, ყრუ კოშკის ჩრდილოეთით (ტაბ. II, 1) შიდა ზღუდის ახლად გამოვლენილი ნაწილის წყობაში ერთი დიდი ყვითელი ქვაც ურევია, რაც შეკეთების კვალი უნდა იყოს. საძირკვლად რიყის ქვის წყობაა (ს. - 70 სმ).

ზღუდეებს შორის არე შევსებული იყო თიხატკეპნილი ფენით, რომელშიც გაჯის და კერამიკის ნატეხებიც არაა. აქ მოპოვებული მასალა მეტად საინტერესოა, ძირითადად ადრეული შუა საუკუნეების და გვიანბრინჯაო-ადრერეკინის ხანისა⁴¹. თიხატკეპნილის შემდეგ ხრეშანი ფენაა. აქ ხრეში მცირე რაოდენობითაა შერეული (№ 1, ყრუ და № 3, მცველიან კოშკებს შორის კი მთლიანად 1 მ, სისქის ხრეშის ფენა). ამ მონაკვეთში შიდა ზღუდე მთლიანად გამოვანინეთ. შემორჩენილი სიმაღლე ალიზიანად - 2,4 მ-ია, უალიზოდ - 1,7 მ, ზღუდის სიგანე, პილონებიან კედელთან ერთად - 2,45 მ.

ამ მონაკვეთში ჩანს, რომ შიდა ზღუდე და პილონებიანი კედელი თითქოს ერთი ნაკვობაა და ერთადაა გაუქმებული, რა თქმა უნდა, დანგრევის შემდეგ, რაც XII.11 ნახევარში უნდა მომხდარიყო, შემდეგ კი მათზე გამართულია XII-XIII სს.-ის ნასახლარები.

ერთი ასეთი ნასახლარის ნაშთი შემორჩენილია № 4, ყრუ კოშკთან, სამხრეთით. შიდა ზღუდის თავზე ალიზში ჩადგმული იყო რიყის ქვით ნაკვები კედელი, ზედ მიდგმული თონით (ტაბ. XV, 1). კედელი გადადის შიდა ზღუდეზე, მიემართება გარე ზღუდისაკენ და შესაძლოა ებჯინებოდა კიდევ მას (გარე ზღუდე აქ

გარღვეულა) ისევე, როგორც ეს გვაქვს XIII თხრილის სამხ-დას. კუთხეში (ტაბ. VI, I) კედლის შემორჩენილი სიგრძეა - 1,7 მ, სიგანე - 0,7 მ. შემორჩენილია რიყის ქვების ერთი-ორი წყობა.

კედელზე მიღებულია თონე⁴², რომელშიც ჩალაგებული შეშა ისეა დანახშირებული, რომ ფორმა თონის მთელ დიამეტრზე შენარჩუნებული აქვს. თონეში აღმოჩნდა ძლიერ დამწვარი და გაფუჭებული, მოჭიქული ჯამის ნატეხები (ტაბ. XV, 2). ამ ნასახლარის კუთვნილი უნდა იყოს შიდა ზღუდისა და № 4 ყრუ კოშკის თავიდან მომდინარე მეტად საინტერესო და მრავალფეროვანი მასალა, რომელიც XII-XIII სს-ით თარიღდება. ეს არის მოჭიქული და მოუჭიქავი კერამიკა⁴³ და ორი მონეტა - გიორგი III და ჯალალ-ად-დინისა⁴⁴.

№ 4, ყრუ კოშკი, ისევე, როგორც № 3, მკველიანი კოშკი ძლიერ დარღვეულია. ამისგამო, გაწმენდის შედეგად საშუალება მოგვეცა მიგველო კოშკის სტრატეგრაფიული კრილი (ტაბ. XIII). აღვწერთ ქვემოდან ზევით: 1) ვრუნტზე დგას რიყის ქვის კედელი - 20-70 სმ; 2) თიხის მასა - 1,1მ; 3) მოშანდაკება - 5სმ; 4) ტიხრიანი ალიზი (გაჯიანი) - 40 სმ; 5) ალიზის ნაშალი - 60 სმ.

№ 4, ყრუ კოშკის თავზე ალიზის ნაშალის აღების შემდეგ გამოიკვეთა კედელი⁴⁵, რომელიც ჩაითხარა 45 სმ-მდე. ესაა ერთი წყობა დიდი, ყვითელი ქვის კვადრებისა⁴⁶, რომლებიც აგურზე აწყვიდა. იგი სამხ. და ჩრდ. აკეთებს კუთხეს და ასევე კუთხით უერთდება პილონებიან კედელს. გამოდის, რომ ე. წ. პილონებიანი კედელი კოშკის თავზე აკეთებს ტეხილს, რომლითაც ოთკუთხედი გამოისახა.

№ 4, ყრუ კოშკის სიგანეა (ზღუდის გასწვრივ) - 8,5 მ. შიდა სიგანე - 4,5 მ; კოშკი ნახევარწრიულია, წინა მხარე გარღვეულია (ტაბ. XIII; XIV). სამხრ. ფრთაზე მისი სიგრძეა 4 მ., სიგანე - 2,2 მ, სიმაღლე - 1,6 მ. შემორჩენილია გაჯით შეკავშირებული ალიზი (სიმაღლე - 55 სმ). იგი ღვეს რიყის ქვის ფენილზე, რომელსაც ასხია კარხსნარი. ალიზი მოპირკეთებული ყოფილა გამოწვარი აგურით (შემორჩენილი ს. -40 სმ.) ამის ქვემოთ კოშკი გამოწვეულია 15 სმ სიგანეზე შემდეგი წყობით: ერთმანეთს მისდევს თითო მწკრივი აგურის, რიყის ქვისა და დიდი კვადრებისა, შემდეგ მოჰყვება პორიზონტალურად დალაგებული 3 აგურის წყობა და ისევ დიდი კვადრები შევსებული რიყის ქვითა და აგურით.

გაჯით შეკავშირებული ალიზი კოშკის თავზე, პილონებიანი კედლიდან, 1,4 მ მანძილზე ვრცელდება.

ჩრდ. ფრთაზე (შემორჩენილი სიგრძე - 2,9 მ, სიგანე - 1,6 მ, სიმაღლე - 1,5 მ), ალიზის ქვემოთ 2-3 აგურის პორიზონტალური წყობაა, შემდეგ დუღაბით შევსებული, მომცრო ზომის, ყვითელი კვადრები და მერე - ისევ მომცრო ყვითელი კვადრების, რიყის ქვებისა და აგურის ძალზე შერეული წყობა (ტაბ. XIV, 1).

№ 4, ყრუ კოშკის შუაგულში გამოვლინდა თიხის მაგარი მასით შეკავშირებული რიყის ქვის კედლის ნაშთი⁴⁷. იგი იწყება კოშკის ჩრდ. ფრთიდან (თითქოს

შიგნითაც შედის) და გრძელდება ალმაცერად, სამხრეთ - დასავლეთის მიმართულებით (ტაბ. XIII). შემდეგ თითქოს წყდება (გრუნტზე კედლის ფორმა შენარჩუნებულია), მერე უხვევს აღმოსავლეთით და შედის კოშკის ქვეშ. ამ მხარეს კედელი (სიგრძე - 1,3 მ, სივანე - 0,5-0,7 მ) ძლიერ დანგრეულია (ტაბ. XVI, 1,2; XVII, 1; XIV, 1). რიყის ქვის კედლებს შორის ამოვიდა მხოლოდ და მხოლოდ გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის მასალები⁴⁸.

ყოველივე ამან და განსაკუთრებით, კოშკის თავზე გამოსახულმა ოთხკუთხა ნაგებობამ, რომელიც კუთხეებით უკავშირდებოდა პილონებიან კედელს (ტაბ. XVI, 3), აღვივიდა დიდი სურვილი, რომ № 4, ყრუ კოშკი შიგნიდან გამოვკვებინდა ბოლომდე, ე. ი. პილონებიან კელამდე, რათა შეგვემოწმებინა და თვალსაჩინო გაგვეხადა ჩვენს მიერ წარმოდგენილი მათი, ე. ი. პილონებიანი კედლის, ოთხკუთხა ნაგებობის, ნახევარწრიული კოშკებისა და რიყის ქვის კედლების სტრატეგრაფიული ურთიერთობა; ეს გაკეთდა მხოლოდ 1974 წ.⁴⁹

დაღრმავება დავიწყეთ ისევ ზევიდან (კონტროლისთვისაც), ნახევარწრიული № 4, ყრუ კოშკის თავიდან: ავიღეთ გაჯზე დადებული ალიზი, რიყის ქვის ფენილი და თანდათანობით ჩავედით გრუნტამდე (ახ. ზემოთ ჭრილი). ამგვარად, მთლიანად გამოჩნდა ოთხკუთხა კოშკის წინა, დას. მხარე, ცოკოლითურთ. (ტაბ. XVI, 1,2). კარგად გამოიკვეთა აგრეთვე, რომ რიყის ქვის მომრგვალებული კედელი, რომელიც გრუნტზე დევს, შედის ოთხკუთხა კოშკის ცოკოლის ქვეშ. ამგვარად, ოთხკუთხა კოშკი ჩადგმულია ამ რიყის ქვის ნაგებობის შემცველ ფენაში (ტაბ. XIV, 1; XVI, 1). როგორც 1973 წ. კედლების შიგნით, ოთხკუთხა კოშკის საძირკვლის ქვემოთ, გრუნტამდე⁵⁰ ამოღებული მთელი მასალა გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანას განეკუთვნება⁵¹.

ოთხკუთხა კოშკის წინა მხარე, ე. ი. მისი დას. კედლის სიგრძე - 5 მ. შემორჩენილი პირიდან სიმაღლე - 1,75 მ, აქედან ცოკოლამდე - 1,15 მ (ტაბ. XVI, 2). ცოკოლის სიმაღლე 50-60 სმ, სივანე - 10-15 სმ. იგი წარმოადგენს რიყის ქვისა და გაჯის ნარევს. მის ქვემოთ კი არის ბრტყელი, დიდი ქვებით მოგებული მოედანი, ალბათ, საერთოდ მშენებლობისათვის (ტაბ. XVII, 1).

ოთხკუთხა კოშკის დას. კედელი ცოკოლამდე წარმოდგენილია დიდი, დაკუთხული ქვათილილების ორი რიგით (XVI, 1,2). ზედა რიგში 5 ქვაა, ქვედაში - 7. ზედა რიგს რაც აკლია, შევსებულია აგურით. ვფიქრობთ, ეს მაშინ უნდა გაეკეთებინათ, როდესაც აშენებდნენ ნახევარწრიულ კოშკს. ოთხკუთხა უკვე დანგრეული იყო და შეავსეს, უბრალოდ, გაასწორეს სიმაღლეში, რომ მერე ალიზის აგურები გაემართათ ზედ. შევსებული აგურის ზომა (20 X 5) სმ, ზედა რიგში ყველაზე დიდი ქვის სიგრძე - 1,4 მ, სიმაღლე - 45 სმ; ერთ ადგილას გამოტეხილია ოვალურად, მეორე მოზრდილი ქვის სიგრძეა - 75 სმ, სიმაღლე - 55 სმ; დანარჩენი ერთნაირია და შედარებით, პატარა. მეორე რიგის ქვების ზომები

ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ ასეთია 1) სიგრძე - 40 სმ, სიმაღლე - 50 სმ; 2) სიგრძე - 60 სმ, სიმაღლე - 45 სმ; 3) 80 და 45 სმ; 4) 1 მ და 50 სმ; 5) 35 და 45 სმ; 6) 1,5 მ და 55 სმ, 7) 60 და 50 სმ.

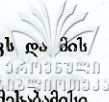
ეს ქვები ერთ მწკრივშია ჩალაგებული, ვერტიკალურად და პორიზონტალურად. ოთხკუთხა კოშკის სამხ. კედლის სიგრძეა (პილონებიანი კედლის კუთხემდე) - 1,6 მ. შემორჩენილია ორი დიდი ქვა⁵², რომლებიც კუთხეს კრავს პილონებიანი კედელთან (ტაბ. XVI, 3). აქვე აღვნიშნავთ, რომ პილონებიანი კედელი ამ კუთხეში სამხ. მიმართულებით 35 სმ-ზე შეესებულა აგურებითა და ალიზის აგურით; შემდეგ ამ კედელს აქვს 4 დიდი ქვა⁵³, მერე დანგრეულია⁵⁴ და ისევ გრძელდება № 3, მცველიანი კოშკის თავზე.

ოთხკუთხა კოშკის ჩრდ. კედლის (სიგრძე - 1,25 მ, სიმაღლე - 25 სმ) დიდი მოყვითალო ქვები⁵⁵ ძალიან ძველი და გამოფიტულია (ასეა დას. კედლის ქვებიც). საბო ქვის მეტი ვერ გამოვჩინეთ, რადგან უკვე ციხის შიდა ტერიტორიაზე ვიჭრებოდით, ირღვეოდა განათხარის ხაზი; აგრეთვე, აქ ბალახი პირდაპირ ალიზზეა ამოსული და როგორც არა ერთხელ აღვნიშნეთ, კოშკის თავი ბოლომდე ვერ მოვასუფთავეთ. ამ მხარეს არც პილონებიანი კედელია გამოვლენილი, იმავე მიზეზის გამო.

ოთხკუთხა კოშკის ჩრდ. კედლიდან № 4, ნახევარწრიული, ყრუ კოშკის ჩრდ. ფრთამდე სიგანე - 40 სმ-ია (ტაბ. XVI, 2) ზოლო სამხ. კედლიდან სამხრეთ ფრთამდე - 50 სმ (ტაბ. XVI, 1). ეს სივრცე ალიზითაა შევსებული. ოთხკუთხა კოშკი გაუქმების შემდეგ მთლიანად მოქცეულია ნახევარწრიულ, ყრუ კოშკში, რომელიც ახლა გარღვეულია, წინა მხარე - ცენტრი აღარაა შემორჩენილი. მაგრამ სულ ძირში, თითქმის გრუნტზე შეინიშნება მოძრგვალებულად დალაგებული რიყის ქვების მწკრივი, რომელიც შიდა პირის ხაზი უნდა იყოს. მანძილი ოთხკუთხა ცოკოლიდან ამ შიდა პირამდე - 2,5 მ-ია (ტაბ. XIV, 1).

კარგად გამოჩნდა, რომ ნახევარწრიული კოშკის ფრთები დასაწყისში ვიწროა და მერე თანდათან განიერდება. სამხ. ფრთის სიგანე დასაწყისში - 1,3 მ-ია, განარღვევში - 2,4 მ. ჩრდ. ფრთის დასაწყისში - 1,4 მ, განარღვევში - 1,5 მ. ჩრდ. ფრთის შიდა სიმაღლე უაღიზოდ 1,7 მ-ია, სამხ. ფრთისა - 1,5 მ. ამაში ექცევა ოთხკუთხა კოშკის ქვედა რიგი და ცოკოლი, ე. ი. ნახევარწრიული კოშკის ფრთები უაღიზოდ იწყება ოთხკუთხა კოშკის ქვედა რიგის დონიდან.

კოშკის შიგნითა სივრცე ამოვსებული იყო თიხის მასით, რომელიც შეიცავდა ძალიან ბევრ კერამიკულ მასალას. სწორკუთხა კოშკის პირიდან 1,4 მ-მდე, ე. ი. ამ კოშკის ცოკოლამდე⁵⁶ და ცოკოლის დონიდან 60 სმ სიღრმეზე ე. ი. ცოკოლის ძირამდე⁵⁷, ძირითადად ამოვიდა ადრეული შუა საუკუნეების ღიაფრად გამომწვარი მლოუჭიკავი, დიდი ზომის ნაირ-ნაირი ჭურჭელი. იყო რამდენიმე არქაული ნიმუშიც. ეს თიხის მასა ზემოდან მოპირკეთებული იყო რიყის ქვით, რომელზედაც გამართული იყო გაჯზე დადებული ალიზი. ალიზი გრძელდებოდა ნახევარწრიული კოშკის

შესაბამის განიერ ზღუდეზე და მთლიანად ფარავდა ოთხკუთხა კოშკს და მის შესაბამის, ე. წ. პილონებიან კედელს.

გაირკვა, რომ სწორედ ეს, ე. წ. პილონებიანი კედელი თავისი შესაბამისი ოთხკუთხა კოშკებით, წარმოადგენდა რუსთავის ციხის თავდაპირველ ზღუდეს, რომლის დანგრევისა და გაუქმების შემდეგ მასზე მიუდგამთ მეორე - ახალი, უფრო განიერი ზღუდე ნახევარწრიული კოშკებით; ეს თავდაპირველი ზღუდე მთლიანად მოქცეულია მეორეში; თავზე კი მათ ალიზი ადევს.

აგრეთვე გასაგები გახდა, თუ რატომ ჰქონდა ალიზით დაფარულ პილონებიან კედელს ფასადური წყობა და რატომ გავდა პილონებიანი კედლისა და ნახევარწრიული კოშკებიანი ზღუდის წყობა ერთმანეთს: ორივე ზღუდე ადრეულ შუა საუკუნეებშია აგებული, ერთი დასაწყისში, მეორე - დასასრულს; ორივე - ე. წ. „შერეული წყობით“.

1974 წელს მუშაობა გაგრძელდა დას. შიდა ზღუდის № 4, ნახევარწრიული ყრუ კოშკიდან ჩრდ. დას. ზღუდეში, რომელიც ყველაზე მაღალზე შემორჩენილი. ეს მაღალი ზღუდე გრძელდება ჩრდ. და უერთდება ჩრდ.-აღმ. დიდ, ალიზიან, ყრუ კოშკს, რომელიც, აგრეთვე, კარგად არის შემორჩენილი.

ახლად გაჭრილ ფართობზე (სიგრძე - 40 მ, სიგანე - 6 მ, სიმაღლე - 2მ), გამოვლინდა დას. და ჩრდ.-დას. შიდა ზღუდე⁵⁸ ერთი ნახევარწრიული, ყრუ კოშკით (№ 5) და პილონებიანი კედლით; ჩრდ. დას. კუთხეში შიდა ზღუდე შეერწყა გარეს.

დასავლეთ მხარეზე გარე ზღუდე მთლიანად გარღვეულია⁵⁹.

№ 4, ნახევარწრიული, ყრუ კოშკიდან - № 5, ასეთივე კოშკამდე შიდა ზღუდის სიგრძე - 13,8 მ-ია (ტაბ. XVIII). ამ მონაკვეთს ეტყობა შეკეთების კვალი. შიდა ზღუდე ნაგებია მოზრდილი, დაკუთხული, მოყვითალო ქვებითა და აგურით. ზემოდან გაჯ ზე დადებული ალიზია (შემორჩენილი სიმაღლე-60 სმ). ალიზის ერთი აგურის სიგრძე - 3,5 სმ-ია, სისქე - 7 სმ, გაჯის ფენის სისქე - 3-5 სმ. წყობა ასეთია: საძირკვლად (ბოლომდე არ გამოგვიჩინია) რიყის ქვაა (ს. - 70 სმ), შემდეგ დიდი, ნატეხი, ყვითელი ქვაა, აგურებით შევსებული. ალაგ-ალაგ გვაქვს 4-4 აგურის ვერტიკალური და ჰორიზონტალური წყობა. ამის ზემოთ კი; ჰორიზონტალურად დალაგებულია აგურების მწკრივი (3-დან 6-მდე), რომელზედაც დევს გაჯიანი ალიზი.

აღნიშნულ მონაკვეთზე გადმონგრეულია პილონებიანი კედელი - ერთმანეთშია არეული დიდი, მოყვითალო ქვის კვადრები (6-7 ცალი)⁶⁰, ალიზის აგურები და რიყის ქვები. ეს ნანგრევი (სიგრძე-4,5 მ) ზოგ ადვილას 50 სმ-ზე იყო გადმოწეული შიდა ზღუდის პირიდან (ტაბ. XVII, 2). ვფიქრობთ, ეს უნდა მომხდარიყო ნახევარწრიული კოშკებიანი შიდა ზღუდის დანგრევის დროს. ზღუდის თავი არ გადაგვიწმენდია, ბალახი პირდაპირ ალიზზეა ამოსული და სულ დაინგრეოდა, ხელი რომ გვეხლო.

ზღუდის აგურის ზომებია: 24 X 5 სმ და 24 X 4 სმ. № 4, ნახევარწრიულ, ყრუ კოშკთან, ჩრდილოეთით, ზღუდის დიდი ქვების ზომებია: 55 X 25 სმ, 80 X 25 სმ, 60 X 50 სმ და 50 X 45 სმ. დანარჩენი ქვები № 5, ყრუ კოშკამდე პატარაა - 30 X 20 სმ, 50 X 25 სმ და ა.შ.

გარე ზღუდე აქაც განგრეულია; სავარაუდო არე შევსებულია ალიზითა და ბათქაშით, რაც შიდა ზღუდის ნანგრევს წარმოადგენს. ეს ფენა შეიცავს IX-XI სს. კერამიკას. აქ ზღუდეებს შორის არე გაუქმებულია და ისე, როგორც სხვა მონაკვეთებში, ზედ გამართულია განვითარებული შუა საუკუნეების ნასახლარები; ამ მონაკვეთში, შიდა ზღუდეზე, ჩადგმული იყო ორი ქვევრი. ერთი (№ 1) საკმაოდ ჩამტვრეულია, მეორის (№ 2) მხოლოდ ძირია⁶¹ შემორჩენილი. ქვევრებს ჩაჭრილი აქვს ალიზი (ტაბ. XVII,2). როგორც ახლა ირკვევა, ასევეა თხრილის სამხ.- დას. ნაწილში - აქ ზღუდეზე თონე დგას (ტაბ. III,2).

№ 5, ყრუ კოშკი (ტაბ. XIX,1) ისევე, როგორც № 4 ასეთივე კოშკი, წინა მხარეზე სულ მორღვეულია (სიგანე - 7 მ); ნაგებია ისევე, როგორც № 4 კოშკი. მისი ჩრდ. ფრთის (ტაბ. XIX,2) შემორჩენილი სიგრძეა 2,4 მ, სიმაღლე - 1,6 მ, სიგანე-2 მ. ცოკოლის სიგანე - 22 სმ, ხოლო სიმაღლე - 60 სმ. ცოკოლი ნაგებია რიყის ქვით, არის მომცრო ზომის, მოყვითალო ქვებიც, შემაერთებლად ნახშარია დულაბი. ცოკოლის ზემოთ კოშკი ნაგებია აგურითა და რიყის ქვით. არის ერთი მოყვითალო ქვაც (35-25 სმ). რიყის ქვის თითო მწკრივს ენაცვლება 3-4 რიგი აგური, პორიზონტალური წყობისა, ზემოდან კი ადევს გაჯიანი ალიზი, გამომწვარი აგურით მოპირკეთებული. შემორჩენილია აგურის (ზომ. 21 X 5 სმ) 5 მწკრივი (სიგრძე - 70 სმ, სიმაღლე - 25 სმ). ასევეა ნაგები კოშკის სამხ.ფრთა. კოშკის შუაგული დაახლოებით 1 მ-ზე ამოვსებულია თიხატკეპნილით. კოშკის თავის პრეპარაციისას გამოისახა ოთხკუთხა კოშკის კონტური, ე.ი. ისევე, როგორც № 4, ნახევარწრიული, ყრუ კოშკი, № 5, ასეთივე კოშკიც მიდგმული ყოფილა ოთხკუთხა კოშკზე და ეს უკანასკნელი მასშია მოქცეული.

ოთხკუთხა კოშკის სამხ.კედელი გამოვაჩინეთ 2 მ-ზე (სიმაღლე - 60 სმ). აქ არის ორი დიდი გამოფიქტული ქვა⁶². ჩრდ. კედლის გამოვლენილი სიგრძეა - 1,5 მ. სიმაღლე 30 სმ. კუთხეები პილონებიან კედელთან არ გამოვაჩინეთ, რადგან ციხის შიდა ტერიტორიაზე არ ვაპირებთ ამჯერად მუშაობას.

დასავლეთი, ფასადური კედლის სიგრძე 3 მ-ია მის ჩრდ. კუთხეში შემორჩენილია ერთი მოზრდილი. (28 X 33 სმ), მოყვითალო ქვა, რომელსაც ვერტიკალურად 5 პარალელური ჩანალარი აქვს. ეს უნდა იყოს ორნამენტირებული ქვის ნაწილი, რომელიც ხელმოორედაა გამოყენებული. ამ ქვის შემდეგ დას. კედელი რიყის ქვითაა შევსებული და გაჯით შეღესილი, ცხადია, ალიზის გასაშართავად. ეს მხარე ძალზე ჩანგრეულია.

№ 5 კოშკის ჩრდ. ფრთაში, ოთხკუთხა კოშკის ჩრდ. კედელთან ჩადგმულია

ქვერი (№ 4), ხოლო ქვერში – თონე⁶³. თონე ამოწმინდეთ ბოლომდე; ამოწმინდა ქვის დიდი ბარსივი.

№ 5, ყრუ კოშკიდან ჩრდილოეთით შიდა ზღუდის მხოლოდ საძირკველია შემორჩენილი (ტაბ. XX,1). ესაა რიყის ქვის წყობა დულაბზე. აქ საძირკველი უფრო მაღალია (სიმაღლე - 1,3 მ), ვიდრე სამხ. ნაწილებში, რაც გამოწვეული უნდა იყოს რელიეფით. ჩრდილოეთისაკენ რელიეფი დაბლდება და საძირკველი უფრო მაღალზეა ამოყვანილი. შიდა ზღუდე ძალზე დარღვეულია. პილონებიანი კედლის დიდი, მოყვითალო ქვები უწესრიგადაა ჩაყრილი. მათი ამოღების შედეგად დარჩა ამოღრმავებული ადგილი და პილონებიანი კედლის საძირკველის ნაშთი - ესაა დულაბზე ამოყვანილი რიყის ქვები, რომლებიც აგურითაა შევსებული (ტაბ. XX, 2).

ვფიქრობთ, ეს შევსება ეკუთვნის იმ დროს, როცა თავდაპირველ ზღუდეს მიაღვეს მეორე, ე.წ. შიდა ზღუდე; თავდაპირველი ზღუდე, ე.წ. პილონებიანი კედელი შეავსეს, გაასწორეს, რათა აღიზის საყრდენი ყოფილიყო. პილონებიანი კედლის ნანგრევის შემორჩენილი სიმაღლე-45 სმ, სიგანე-80 სმ, გამოყენებული აგურის ზომა - 22 X 4 სმ. პილონებიან კედლამდე შიდა ზღუდის სიგანე - 1,2 მ.

№ 5, ნახევარწრიულ ყრუ კოშკში მოქცეული ოთხკუთხა კოშკიდან ჩრდ. მიმართულებით პილონებიანი კედელი შემორჩენილია 6,2 მ. მანძილზე. დაახლოებით 1,5 მ-ზე იგი სულ ჩანგრეულია, ამიტომ აქ ყველაფერი ნათელი არ არის; მაგალითად: პილონებიანი კედლის წინ არის დიდი, დაკუთხული ქვა (70 X 50 X 45 სმ), რომელიც დგას აგურზე და დულაბზე; ამის ქვეშ კიდევ დიდი, მოყვითალო ქვა; ამ დიდი ქვის პირი ფასადურია, ხოლო უკანა უსწორმასწორო. იგი თითქოს თავის ადვილას დგას, არ ტოვებს გადმოვარდნილის შთაბეჭდილებას (ტაბ. XX, 2; XXI, 1). პილონებიანი კედლის ზაზი და ეს ქვა ერთმანეთს სცილდება. აქ შეიძლება ვიფიქროთ ორი რამ: ან პილონებიანი კედელი აქ ტეზილს აკეთებდა, ან ეს ქვა ეკუთვნის რაიმე ნაგებობას, რომელიც ზღუდის გაუქმების შემდეგაა ჩადგმული; ეს საკითხი მაშინ უფრო გაირკვევა, როდესაც ციხის შიდა ტერიტორიაზე ვიმუშავებთ.

№ 5, ყრუ კოშკის ჩრდილოეთით 4,5 მ. მანძილზე შიდა ზღუდის შემორჩენილი თავიდან 55 სმ სიმაღლეზე გამოვლინდა მასზე პერპენდიკულარულად მიდგმული, დულაბზე ნაშენი რიყის ქვით ნაგები კედლის (სიგრძე - 2,2 მ, სიგანე - 60 სმ) ნაშთი (ტაბ. XXI,1). შემორჩენილია ორი წყობა. აქ, როგორც ჩანს, შიდა ზღუდეზე გარედან მიდგმულ ნასახლართან გვაქვს საქმე⁶⁴. მიწა რბილია, არის ცვცხლის კვალი; ბევრი ნაცარი, ძვლები, კერამიკა⁶⁵. კედელთან, ჩრდ. მხარეზე იდეა გამკურული, დამტვრეული ქითანი⁶⁶, ყურზე ნალისებური დანამტვრეული (ტაბ. XXI,2).

№ 5, ყრუ კოშკსა და აღნიშნული ნასახლარის კედელს, უფრო ზუსტად ამ კედლის საძირკველს შორის ავიღეთ ფართობი (სიგრძე - 4,5 მ, სიგანე - 1,5 მ,

სიღრმე - 0,5 მ), რომელიც ალიზის ნაშალით ძალიან გამაგრებულ ქვალორღს შეიცავდა. ამ ფართობის აღებისას, შუა ადგილას, ზღუდესთან გამოჩნდა ქვევრი, რომლის ნახევარი ზღუდის საძირკვლის ქვეშ იყო მოქცეული, ე.ი. შიდა ზღუდე ქვევრზე გადადიოდა (ტაბ. XXII). ქვევრი დიდა, წითლად გამომწვარი, თითქმის ნახევარი აკლავ; შემორჩენილი ს-0,9 მ, დმ-1,1 მ; ძირი ამომტვრეულია; შიგ ეყარა თავისივე და ჩალისფრად გამომწვარი კერამიკის ნატეხები, ცხოველის ძვლები და სხვ.⁶⁷ ქვევრის შემორჩენილი პირის დონეზე ამოვიდა სპილენძის მონეტა, რომელიც წარმოადგენს ქუფური ფელსის ნატეხს და მოჭრილია VIII ს. პირველ ათეულ წლებში⁶⁸. ქვევრის ირგვლივ ფართობზე აგრეთვე ამოვიდა მინის ჭურჭლის ყური, მოჭიქული და მოუჭიქავი კერამიკის ნატეხები, რომლებიც IX-XI სს. განეკუთვნება⁶⁹. არის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კერამიკაც⁷⁰.

აღნიშნული ქვევრი შიგ ჩაყრილი მასალითურთ ადრეული შუა საუკუნეებისაა. იგი უნდა ეკუთვნოდეს იმ ნასახლარს, რომელიც გარედანაა მიდგმული ე.წ. პილონებიან კედელზე - თავდაპირველ ზღუდეზე; შიდა ზღუდე კი მასზე გადადის. აქ VIII ს. I ნახ. მონეტის აღმოჩენა მხარს უნდა უჭერდეს იმას, რომ თავდაპირველი ზღუდე ამ დროსაა დანგრეული; ხოლო შიდა ზღუდის (რომელშიც მოქცეულია თავდაპირველი) წინ ფართობზე, მის ნანგრევში IX-XI ს-ის მასალების მოპოვება - ამ ზღუდის ფუნქციონირების ხანას.

№ 5 კოშკის ჩრდილოეთით (ტაბ. XX,1) შიდა ზღუდის შემორჩენილი სივრძეა - 7,4 მ. მერე ჩანგრეულია და გრძელდება ისევ საძირკვლის სახით (ს.-1,1-1,3 მ). აქ, პირდაპირ კედელზე დევს ნაშალ-ნაყარი და რიყის ქვები, რომლებიც მომრგვალებას აკეთებს, მასზე კი უტიხრო ალიზია (სივრძე - 4,1 მ, სიმაღლე - 1,4 მ). შესაძლოა, აქ კოშკთანაც (?) გვქონდეს საქმე ალიზი შევჭვრით 1 მ-მდე, რათა გამოვკვინა პილონებიანი კედელი (ტაბ. XXIII,1). აქაც გავიკვამ, რომ ალიზი გადადიოდა და ფარავდა ამ კედელს. პირდაპირ კედელზე დევს აგრეთვე ორი მოზრდილი, დაკუთხული, მოყვითალო ქვა, შუაში აგურის ნატეხებით (სივრძე - 1,1 მ), ეს წყობა პილონებიანი კედლიდან 1 მ მანძილზეა, კუთხეებს აკეთებს (1,5 და 1,3 მ. მანძილებზე და შედის ნანგრევის ქვეშ (კოშკის?). აქ იმ ზომამდეა ყველაფერი დანგრეული, რომ რაიმეს გადაჭრით თქმა ძალზე ძნელია.

გავყევით გამოკვეთილ კედლის ნაპირს სამხ. მიმართულებით, ვთხარეთ 11 მ. მანძილზე. აქაც სულ ნანგრევია: დულაბი, ალიზი, ქვები. მასალა არეულია⁷¹. კარგად გამოიკვეთა კედლის ნაპირი (ტაბ. XXIII,1). ალიზის ქვეშ (სავარაუდო კოშკთან), კედლის ქანზე იდო ღიაფრად გამომწვარი, ყურზე შვერილიანი, კოპებით შემკული, სამტურა ღოქი (ტაბ. XXIX,2)⁷². გვიანანტიკური - ადრე შუა საუკუნეების დასაწყისისა და მოყავისფრო-მოწითალოდ გამომწვარი კეცის ნატეხი⁷³.

5 მ. წვევტილის (ნანგრევის) შემდეგ პილონებიანი კედელი ისევ გრძელდება 8 მ სივრძეზე (ტაბ. XXIII,2) და ჩრდ.-დას. კუთხეში ერწყმის გარე ზღუდეს (ტაბ. XXIV). შემორჩენილია მხოლოდ საძირკველი, დულაბზე ნაგები რიყის ქვა

(ს.-0,7 მ) და ერთი პილონი (სიგანე - 75 სმ), რომელზეც აღიზი გადადის. ჩრდ.-დას. კუთხეში გარე ზღუდე ყველაზე მაღალზე შემორჩენილი, პირი თითქოს მონღოლური აქვს, რაც ყოველთვის ბაღებდა ეკვს - აქ ციხეში შესასვლელი ხომ არ იყო. დავიწყეთ დაღრმავება: ავიღეთ ნაშალი, ბევრი სილა და ძალზე არეული მასალა⁷⁴. თანდათან გამოიკვეთა მაღალ ზღუდეზე მინაშენი (თუ მაღალი ზღუდეა ამაზე მიშენებული), რომელიც მიღებულია პილონებიან კედელზეც (ტაბ. XXIV). ვფიქრობთ, ეს ე.წ. მინაშენი უნდა იყოს შიდა ზღუდე, რომელიც წვევტილის შემდეგ ისევ გამოვლინდა (სიგრძე - 1,6 მ, სიმაღლე - 2,4 მ). აქაც მხოლოდ საძირკველია შემორჩენილი. იგი ნაგებია რიყის ქვით დულაბზე, შიგადაშიგ შერეულია აგურიც (23 X 3 სმ), შუაში არის დიდი, მოყვითალო დაკუთხული, გამოფიტული ქვის კვადრაც (სიგრძე - 55 სმ; სიმაღლე - 40 სმ) ორივე საძირკველი დაშენებულია პირდაპირ კედლის ქანზე - თირზე⁷⁵, რომელიც სამხ.-აღმოსავლეთიდან ჩრდ.-დასავლეთისკენ არის დაქანებული (ტაბ. XXIII, 1).

ჩრდ.-დას. კუთხეში ზღუდეებისა და მათი შეერთების გამოჩენისას პილონებიანი კედლის აღმ. მხარეზე ჩაიჭრა ციხის შიდა ტერიტორიის ნასახლარის ნაშთი (ტაბ. XXIII, 2).

* * *

ანტიკურ და ადრეული შუა საუკუნეების საქართველოში გავრცელებული იყო გეგმაში ოთხკუთხოვანი კოშკები, შემდეგ კი ჩნდება ნახევარწრიული მოყვანილობის კოშკებიც⁷⁶.

რუსთავის ციხის (ტაბ. 1) თავდაპირველი ზღუდე, ოთხკუთხა კოშკებითურთ, აღმოსავლეთიდან მოყოლებული, მთელ სამხრეთ და დასავლეთ მხარეს არის შემორჩენილი; ჩრდ.-დას. კუთხეში კი იგი ერწყმის ე.წ. გარე ზღუდეს. დას. მხარეზე (XIII თხრილი) ზღუდესთან ერთად გამოვლენილია ორი ოთხკუთხა კოშკი (№ 4 და № 5 ნახევარწრიულ, ყრუ კოშკებში), აღმ. მხარეზე კი - ერთი, რომელზეც მიღებულია დიდი, ნახევარწრიული აღიზიანი კოშკი. იგი ჯერ კიდევ 1959 წ. აღმოჩნდა, მაგრამ მისი რაობა მაშინ სწორად არ იყო გარკვეული.

რუსთავის თავდაპირველი ზღუდის სიგანე - 0,9 მ.-ა. შემორჩენილი სიმაღლე ზოგ ადგილას 1,6 მ-ს აღწევს, ზოგან კი სულ იკარგება. შიგნითა მხრიდან მას მოუყვება არათანაბარი მანძილით (2,5 - 4,5 მ) დაშორებული პილონები, რომლებზეც ხის საბრძოლო ბაქნები ყოფილა გამართული. ზღუდე ნაგებია შემდეგნაირად: ერთმანეთს ენაცვლება დიდი, დაკუთხული, ყვითელი ქვების, რიყის ქვებისა და პორიზონტალურად დალაგებული აგურების მწყობრები; შეკავშირებულია დულაბით. ოთხკუთხა კოშკები მოპირკეთებულია მოყვითალო კვადრების პორიზონტალური რიგებით; საძირკველად გამოყენებულია რიყის ქვა დულაბზე. კოშკები შიგნიდან ამოწმენდილი არ არის.

ოთხკუთხოვანი ფორმის კოშკები, მოპირკეთება ერთნაირი ზომის, ბრტყელი კვადრებით, რომლებიც დალაგებულია მკაცრ პორიზონტალურ რიგებად და სხვა,

ჩვენში საკმაოდ ყოფილა, მაგალითად: არმაზციხე, წიწამური, გორის ციხე; (ქვედა ფენა) სარკინე, უფლისციხე⁹³ და სხვ. VI ს. ალიზით აშენებენ ურბნისის ციხის გრანდიოზულ ნაგებობებს⁹⁴, დაახლოებით იმავე დროს, ანალოგიური კონსტრუქციის ნაგებობები შენდება მცხეთაშიც⁹⁵. ალიზისა უნდა ყოფილიყო ხუნანის ციხის პირვანდელი ზღუდე⁹⁶ IX ს. I ნახევარში ალიზის კედლები შემოუყვებოდა თბილისის ერთ ნაწილს - ისანს⁹⁷.

როგორც ანტიკურ, ისე ადრე შუა საუკუნეების ალიზის გამოყენების შემთხვევაში ისინი ერთმანეთთან შეკავშირებული იყო თიხის თხელი ფენით⁹⁸. ჩვენთვის ცნობილი არ არის ალიზის დადება გაჯზე, რაც გვხვდება რუსთავში. საინტერესო სურათს იძლევა ალიზის აგურების ზომების შედარება; ანტიკური ხანის ძეგლებისათვის დამახასიათებელია დიდი ზომის აგურები, კერძოდ, 50 და 52 სმ.⁹⁹ ურბნისისათვის - 47 და 48 სმ¹⁰⁰. რუსთავისა კიდევ უფრო პატარაა, ვიდრე ურბნისისა და ძალიან უახლოვდება თბილისის IX ს-ის. ალიზის აგურების ზომას; თბილისის ალიზის აგურების ზომაა 35 X 35 X 8სმ¹⁰¹, ხოლო რუსთავისა - 30 X 30 X 10სმ. რუსთავის შიდა ზღუდემ გვიჩვენა აგრეთვე, რომ გაჯზე დადებული და თიხის თხელი ფენით გამოყოფილი ალიზის წყობა ერთდროულია. რუსთავის გაჯზე დადებული ალიზის აგურის ზომებია 40 X 40 X 12 სმ, 40 X 30 X 10 სმ, გაჯის სისქე - 3-5 სმ.

პ. ზაქარაია აღნიშნავს, რომ ალიზი შედარებით შესაძინევა ანტიკური ხანისათვის, მერე კი მისი გამოყენება თანდათან კლებულობს და განვითარებული ფეოდალიზმის ხანაში უკვე არაეინ მიმართავს¹⁰². მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ რუსთავის ნაქალაქარში განვითარებულ შუა საუკუნეებში დადასტურებულია საცხოვრებლები, რომელთა კედლებს საძირკვლად რიყის ქვა ჰქონდა, შემდეგ კი ამოყვანილი იყო ალიზით. ოთახის კედლები შეენიდან ილესებოდა თიხით ან გაჯით¹⁰³. ლ. ჭილაშვილს შესაძლებლად მიაჩნია, რომ რუსთავში ალიზის კედლების აგება მიწის ძვრების საწინააღმდეგო ღონისძიება იყო, რადგან რუსთაველებს მასალის გასაჭირი არ უნდა ჰქონოდათ¹⁰⁴.

პ. ზაქარაია ფურადლებას აქცევს იმ გარემოებას, რომ ალიზი, საერთოდ მშრალ ადგილებში გამოიყენება, რომ იგი სინესტეს ვერ იტანს. საქართველოს ტერიტორიაზე შედარებით მშრალი ჰავა ქართლშია და სწორედ იქ არის გამოვლენილი ალიზის ნაგებობები. ამდენად, იგი თვლის, რომ ალიზის გამოყენება იმ ადრეულ ხანაშიც ქართლში (და შეიძლება კიდევ უფრო შემოვიფარგლოთ, მხოლოდ შიდა ქართლში) არის მოსალოდნელი¹⁰⁵.

როგორც ზემოთ გვქონდა აღნიშნული, შიდა ზღუდე XI ს. ბოლოსთვის დანგრეული და გაუქმებულია, რაც თურქ-სელჯუკების შემოსევას უნდა უკავშირდებოდეს. მისგან 5 მ-ის დაშორებით, XII ს.-ში აგებულია ე.წ. გარე ზღუდე, ხოლო მათ შორის არე შევსებულია და გამოყენებულია საცხოვრებლად.

დას. ნაწილში ორი ზღუდის ერთდროული მოქმედება არ ჩანს, რაც ამჟამად ციხის აღმ. მხარეს.

XII ს. გარე ზღუდე აღნაგობით განსხვავდება შიდა ზღუდისაგან. იგი რივის ქვით დულაბზეა ამოყვანილი და გარეთა პირი შემოსილი აქვს აგურით შემორჩენილი, მომცრო ქვის კვადრებით. დას. მხარეს ზღუდის პერანგი მხოლოდ ალაგ-ალაგ არის შემორჩენილი; დიდ ნაწილში ზღუდე მთლიანად გარღვეულია.

* * *

განვიხილოთ რუსთავის ციხის დასავლეთ ნაწილში 1961-62, 1965 და 1973-74, წლებში აღმოჩენილი მასალები. სულ აღმოჩნდა 1853 ერთეული არქეოლოგიური ნივთი. როგორც ყოველთვის, დიდი უმრავლესობა კერამიკაა - 1700 ერთეული; აქედან: მოუჭიქავი - 1015, მოჭიქული - 685; მინისა - 67 ნატეხი, ლითონის - 15, ქვის - 9, ძვლის - 2, მძივი - 4, მონეტა - 3.

მოუჭიქავ კერამიკაში გამოიყო 5 ქრონოლოგიური ჯგუფი: გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის, გვიანანტიკური, ადრე, განვითარებული და გვიანი შუა საუკუნეებისა (ამ უკანასკნელს განვიხილავთ ქვემოთ ნაგებობასთან ერთად).

გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანას განეკუთვნება 182 ნატეხი¹⁰⁶. რა თქმა უნდა, მათზე ჩვენ ვერ შევჩერდებით, აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ იგი მეტად მრავალფეროვანია (ტაბ. XXIX, 1). საერთოდ, რუსთავში აღმოჩენილი ამ ხანის მასალები უკვე საკმაოდ დაგროვდა და იგი სპეციალურ შესწავლას მოითხოვს.

მეტად საინტერესო და აღსანიშნავია რუსთავში გვიანანტიკური კერამიკისათვის დამახასიათებელი ნიმუშების აღმოჩენა. ერთი ასეთია მოზრდილი ღოჭის პირ-ყელი, ყურითურთ (04-74-1422). იგი ჩალისფრადაა გამოძწვარი, სამტყუჩა; ყურის დასასრულიდან მუცელზე გარშემოყვება კოპები (მათი მწკრივები ალბათ ქვემოთაც გრძელდებოდა), პირთან ერთად ამოყვანილია შვერელიანი ყური (ტაბ. XXIX, 2). ეს ტიპი გვხვდება როგორც ნასახლარებზე, ისე სამაროვნებზე (სამთავრო¹⁰⁷, კარსნისხევი¹⁰⁸, IV ს. ფენა არაგვის ხეობაში¹⁰⁹ და სხვა); რუსთავში იგი აღმოჩნდა ჩრდ.-დას. ზღუდეებს შორის, კლდის ქანზე ვფიქრობთ, იგი გვიანანტიკური ხანის დასასრულს, უფრო კი IV ს-ს უნდა ეკუთვნოდეს.

ამავე ხანას უნდა მიეკუთვნოს კიდევ ორი ნატეხი (04-73-551, 419); ერთი, პატარა, მუცელგამობერილი კოჭობისაა, დამზადებული მოვარდისფრო, სუფთად განლექილი თიხისაგან (ტაბ. XXX, 10, № 04-73-551). მუცლის შემორჩენილ ნაწილზე ამობურცული კოპების ორი რიგია, შიგნიდან ღრმა ჩანაჭდეებით მიღებული; ყური, რომელიც შუა მუცელზე ექნებოდა, მოტეხილია. ანალოგიური ერთყურა და ორყურა კოჭბებიც გვიანანტიკური ხანისათვის არის დამახასიათებელი (მცხეთა-სამთავრო¹¹⁰, ურბნისი¹¹¹, ნეძისის სამაროვანი¹¹² და სხვ.

ადრეული შუა საუკუნეების მოუჭიქავი კერამიკიდან აღსანიშნავია ე.წ. ღიაფრად გამოძწვარი ტურტული. იგი მრავალფეროვნად არის წარმოდგენილი. იყოფა

თხელკედლიანებად და სქელკედლიანებად. მათში რამდენიმე სახეობაა/ სქელკედლიანებიდან უნდა აღვნიშნოთ:

1. კოჭობი, მრგვალმუცლიანია, დაბალი, ძირბრტყელი, უყურო, პირმოტეხილი (ტაბ. XXXI, I)¹¹³. გამოშვარია მოვარდისფრო-ჩაღისფრად; ე.წ. წყლისებური ორნამენტით შემკულ ტანზე ოთხი, ღრმა ჩანადარი შემოუყვება. ორნამენტი ძალზე გადალესილია. ამ ტიპის ჭურჭელი საკმაოდ გვხვდება რუსთავში ნაქალაქარზეც და ნაციხარზეც, აგრეთვე უჯარმაში, ლოჭინში, ურბნისში. ერთ ნატეხს ლოჭინიდან ქართული ასომთავრული წარწერის ნაწევები და ბოლნური ვჯარი აქვს გამოსახული¹¹⁴. ურბნისში აღმოჩენილი „წყლისებური“ ანუ ხშირი, ერთმანეთში ჩამჯდარი ტალღური ორნამენტით შემკული ჭურჭლების ნატეხები V-VI სს-ით თარიღდება¹¹⁵. ასევე V-VI სს-თ უნდა დათარიღდეს რუსთავში აღმოჩენილი კოჭბები და მათი ნატეხები.

2. ჯამები (6 ნატეხი)¹¹⁶ დამზადებულია კარგად განლექილი მოვარდისფრო-მოყვითალოდ გამოშვარი თიხისაგან. ზედაპირი ზოგჯერ გაპრიალებულია. ჯამები პირგადაშლილია; დაბალი, უმეტესობა-ბრტყელი ძირით. ზოგს ძირი შემოჭრილი აქვს;

ერთი ძირი შედრეკილი და ქუსლიანია (ტაბ XXX, 6, 7, 12, 13, 15-19). ამგვარი ჯამები არის უჯარმაში, მცხეთაში, თბილისში¹¹⁷, თელავში¹¹⁸, ანალოგიებითა და აღმოჩენის ვითარებით რუსთავის ჯამები ზოგადად V-VIII სს. თარიღდება.

3. პირმოყრილი ჭურჭლები¹¹⁹, დაბალი, მრგვალმუცლიანები, რომელთაც პირთან ქდეული ორნამენტი აქვთ (ტაბ. XXX, 2, 4). ანალოგიური ჭურჭლები გვხვდება რუსთავშივე, თბილისის განათხარში. იგი ძირითადად დამახასიათებლად მაჩინიათ V-VII სს¹²⁰.

4. ბადიები - შემორჩენილია პირ-კედლის ნატეხები გადმოსაღვრელი ტუჩით¹²¹. ტუჩი ბაკოსთან ერთად არის გამყვანილი და მოკლეა (სიგრ. 2 სმ). ბაკოზე ტუჩიდან მოშორებით კოპი აზის. ზედაპირი ორივე მხრიდან დახაზულია. გამოშვარია მოყვითალოდ.

5. დოქები, დიდი ზომის, პირგადაშლილი, ყელწიბოანი, ერთი ან ორი ყურით (ტაბ. XXX, 9, 11). ძირი ბრტყელი და შემოთლილია. დამზადებულია ძალიან კარგად განლექილი, მოყვითალო-მოთეთრო გამოშვარი თიხისაგან¹²². ამგვარი დოქები მრავლად არის წარმოდგენილი თვით რუსთავში, მცხეთაში, ურბნისში¹²³. აღსანიშნავია, რომ ყელწიბოანი ერთყურა და ორყურა დიდი ზომის დოქებს ვხვდებით V-VI სს-ში გავრცელებულ წვრილ, ერთმანეთში ჩამჯდარ ტალღურ-ზედაპირიან ჭურჭლებთან ერთად.

გვხვდება აგრეთვე უფრო პატარა ზომის დოქების ნატეხები; ერთზე შედარებით დაბალი წიბოა (04-74-1659); მეორეს პირს ზემოთ ახილული ყური ამშვენებს (04-74-1129); სხვები - გაპრიალებულია (04-74/1627, 1629) და ა.შ.

ყველა თხელკედლიანია, გამოძწვარი ღიაფრად, გაპრიალებული; თიხა კარგადაა განლექილი, მტკიცე, რაც დამახასიათებელია IV-VI სს. ჭურჭლებისათვის¹²⁴.

თხელკედლიანი, ღიაფრად გამოძწვარი ჭურჭლებისათვის, გაპრიალებულ ზედაპირთან ერთად, დამახასიათებელია კანელურებითა და კოპებით შემკობა. შუა საუკუნეთა საქართველოში კოპებიანი ჭურჭელი საკმაოდ გავრცელებული ჩანს. თვით ხერხი კოპებით ჭურჭლის შემკობისა უფრო ძველად, გვიანანტიკურ ხანაში ყოფილა გავრცელებული. ჩვენში აღმოჩენილი იმ დროინდელი ჭურჭელი დატვირთულია ასეთი კოპებით, ხოლო შუა საუკუნეების ჭურჭლებზე იგი ძალიან ზომიერად არის წარმოდგენილი.

ღიაფრად გამოძწვარი თიხისაგან და დამახასიათებელი შემკულობით (გაპრიალება, კანელურები, კოპები და სხვ.) უტყობა, ბირითადად თხელკედლიან, საგანგებოდ ღამაში და მოხდენილი მოყვანილობის, მომცრო ზომის ჭურჭლებს ამზადებდნენ; ასეთებია: სასმისები, ხელალები, ტოლჩები, კოჭები, გვხვდება მოზრდილი ღოქებიც. ამგვარი ჭურჭლების ნატეხები მრავლადაა ჩვენს მასალებში¹²⁵.

წითელკეციანი, მოუჭიქავი კერამიკიდან აღსანიშნავია საქართველოში ნაკლებად გავრცელებული, ე.წ. ლულიანი ჭრაქების აღმოჩენა დას. უბანზე. გვაქვს ჭრაქის ლულა და ერთი-მთელი ჭრაქი¹²⁶. იგი (ტაბ. XXXII, 8) წითლადაა გამოძწვარი, ახლა გაბურულა; მრგვალი, გბელულიანი მუცელი აქვს, პირი გადამლილი, პირთან ერთად გამოყვანილია მრგვალი ყური, რომელიც შუა მუცელამდე ჩამოდის, ახლა მოტეხილია; შიგ დამწვარი პატრუქი იყო.

ყველაზე მეტი ლულიანი ჭრაქი აღმოჩენილია თელავში, რასაც აზერბაიჯანთან ტერიტორიული სიახლოვით ხსნიან; აქვეა აღმოჩენილი ამგვარივე მოჭიქული ჭრაქიც, რომელიც ერთადერთია საქართველოში¹²⁷.

ლულიანი ჭრაქები გაბატონებულ ტიპს წარმოადგენს აზერბაიჯანში, კერძოდ, ბაილაკანში (ორენყალა). იგი გავრცელებულია როგორც IX-X, ისე XI-XIII სს-ში¹²⁸. IX-X სს-ში ამგვარი ჭრაქები გავრცელებული იყო მთელ აკაკასიაში, ირანის ჩრდ. რაიონებში, ე.ი. იქ, სადაც შუა საუკუნეებში ნამდვილად გაჰქონდათ ბაქოს ნავთი¹²⁹. შედარებით ადრეულ ჭრაქებთან, განვითარებული შუა საუკუნეების ორენყალას ჭრაქები თხელკედლიანია, უფრო მომცრო ზომისა, რასაც უკავშირებენ ნავთის ხარისხის გაუმჯობესებას¹³⁰.

რუსთავის ციხის დას. უბანზე აღმოჩენილი ჭრაქები უფრო IX-X სს-ს უნდა ეკუთვნოდეს, რასაც გვაფიქრებინებს მათი აღმოჩენის პირობებიც. განვითარებულ შუა საუკუნეებში კი, როგორც ცნობილია, მთელ საქართველოში გაბატონებულია ნიჭარისებრი მოჭიქული ჭრაქები.

გვაქვს ადრე შუა საუკუნეების ქვევრების ნატეხებიც. განსაკუთრებით საინტერესოა შიდა ზღუდის ქვეშ მოქცეული ქვევრი, რომლის შესახებაც ზემოთ აღვნიშნეთ. მისი თარიღი VIII სს-ს აქეთ არ გადმოვა.

ადრე შუა საუკუნეებს განეკუთვნება სამშენებლო კერამიკა - ავური, კრამიტი,

რომელთა შესახებ გზადაგზა აღვნიშნავდით. განსაკუთრებით საინტერესოა კრამიტები (20-მდე ნატეხი)¹³¹. ისინი გამოძწვარია მოვარდისფრო-მოწითალოდ, დამახასიათებელია მაღალი ღობე (ტაბ. XXXI, 2-5). უმეტესობა შეღებილია წითლად, ზომებით ისინი „ანტიკურ სტანდარტს“ უახლოვდება. მთლიანად შემორჩენილი კრამიტი არც ერთი არ არის. ღობე კი სრულად გვაქვს. ღობის ს-5-7 სმ-ა წითლად შეღებილი კრამიტების ღობის ს. - 6,2-7 სმ; ანალოგიური ზომების კრამიტები გვხვდება ურბნისის აღრეული შუა საუკუნეების ფენებში¹³² და სხვ.

განვითარებული შუა საუკუნეების მოუჭიქავ კერამიკაში გამოიყო წითლად და ღიაფრად გამოძწვარი კერამიკა. დიდ უმრავლესობას შეადგენს წითლად გამოძწვარი კერამიკა, რომელშიც დანიშნულების მიხედვით, გამოიყო რამდენიმე ჯგუფი: საოჯახო-სამზარეულო, სამეურნეო, საგანგებო და სამშენებლო.

საოჯახო-სამზარეულო კერამიკიდან ყველაზე დიდი რაოდენობით წარმოდგენილია დიდ-პატარა ქოთნები და ქვაბ-ქოთნები. ქოთნებიდან¹³³ გვინდა გამოვყოთ ერთი ჯგუფი¹³⁴, რომელსაც პირი ვადაშლილი, მუცელი კი გამოზერილი აქვს, ყური პირთან ერთად არის ამოყვანილი და მასზე, ზემოდან ნალისებური დანაძერწი აქვს (ტაბ. XXXIII, 6). ასეთი ქოთნები ნაციხვარის სხვა უბნებზეც გვხვდება¹³⁵. ისინი შედარებით მცირე რაოდენობით არის წარმოდგენილი და, ვფიქრობთ, უფრო XI ს-ში უნდა იყოს გავრცელებული, რასაც მხარს უჭერს მათი აღმოჩენის პირობებიც. XII-XIII სს-ში კი ვაბატონებულ ტიპს წარმოადგენს სამკუთხა და შვერილყურებიანი დაბალი, ეწ. ქვაბ-ქოთნები¹³⁶, რომლებიც შემკულია ამონადარებითა და ამონაჩხვლეტებით. ისინი მრავლად არის წარმოდგენილი XII-XII სს-ის ფენებში. (ტაბ. XXXIII, 1, 2, 3, 5). აღსანიშნავია ერთი ქოთანი, რომელიც ინკრუსტირებულია მოძწვანო ჭიქურის ნაღვენებით (04-74-896).

გვაქვს ნაირ-ნაირი სარქველები¹³⁷, მათი უმეტესობა ქოთნებსა და ქვაბ-ქოთნებს ეკუთვნოდა. ზოგიერთი, განსაკუთრებით დიდი ზომის სარქველი¹³⁸ დერგისა და ქილისა იქნებოდა. ქილებიც კარგადაა წარმოდგენილი, ზოგი სადაა, ზოგი ტალღური ხაზებით შემკული (ტაბ. XXXIII, 9-11)¹³⁹.

ლანგრის ორი ნატეხია¹⁴⁰, ბადიისა კი სამი¹⁴¹. კოკებისა უმეტესად პირ-ყელის ნატეხებია; პირი სწორია, განიერი ყური პირიდანვე იწყება (ტაბ. XXXIV, 1, 3, 6)¹⁴²; დოქები - ზოგი მუცელგამოზერილია; დაბალი; ზოგი-უფრო მაღალი და მოგრძო ტანისა; ზოგს სამტურა პირი აქვს (ტაბ. XXXIV, 2, 7, 9, 10, 11)¹⁴³. ხელადები უმეტესად მსხლისებურია, ტიპიური განვითარებული შუა საუკუნეებისთვის¹⁴⁴. გვაქვს აგრეთვე წერნაქანი ნატეხები, რომლებიც დოქებს ან ხელადებს უნდა ეკუთვნოდეს. მაგრამ ფორმებზე ვერაფერს ვიტყვით.

აქვე აღვნიშნავთ ერთ ჯგუფს - დოქების, ხელადებისა და ჭინჭილებისა, რომლებიც წითლადაა გამოძწვარი, გარეთა ზედაპირზე მოთეთრო-მოყვითალო ანგობა უსვია და მოხატულია შავი და წითელი საღებავით. ასეთი ათიოდე ნატეხია¹⁴⁵.

ამგვარი ჭურჭლები მრავლად გვხვდება რუსთავეშივე ნაქალაქარზე¹⁴⁶, თელავში¹⁴⁷, სიონში¹⁴⁸, გუდარენსა და თბილისში¹⁴⁹, არის ორენჯაღში¹⁵⁰.

სამეურნეო დანიშნულების ჭურჭლებიდან დიდი რაოდენობითაა წითლად ან მოწითალო- მოყავისფროდ გამომწვარი ქვევრის და ქოცოს ნატეხი¹⁵¹. ზოგჯერ გამოწვის ზარისხი კარგი არ არის. ძირები ბრტყელია, პირი ბაკოიანი, ტანი შემკული აქვთ სადა ან დაკეცილი სარტყლებით.

დერვის 86 ნატეხია. ამოთვან უძრავლესობა¹⁵² მიეკუთვნება რუსთაველი დერგების სპეციალურად შესწავლისას გამოყოფილ I ტიპს; მათთვის დამახასიათებელია მეტწილად 4 ყური, სპირალური დანაბერწით დამშენებული (ტაბ. XXXIII, 8)¹⁵³. I ტიპში შედის ამოტვიფრული სახეებით შემკული დერგებიც (ტაბ. XXXIV, 12)¹⁵⁴ II და IV ჯგუფებს განეკუთვნება დას. ნაწილში აღმოჩენილი ნატეხები¹⁵⁵. ზემოთ აღნიშნული ყველა დერგი XII-XIII სს-ითაა დათარიღებული¹⁵⁶, რაც არ ეწინააღმდეგება XIII თხრილზე მათი აღმოჩენის პირობებსაც. დერვის ერთი ნატეხია (რ-62-4586), რომელსაც დაკეცილი სარტყელი შემოუყვება (II ტიპის მე-2 ქვეტიპი), თარიღდება XII-XIII სს¹⁵⁷. არის დერვის ერთი ნატეხიც, მოყვითალოდ გამომწვარი (რ-62-4476), გამოწვამდე გარედან საკმაოდ დაუდევრად ამოღარულა ალმაცერი, ურთიერთგადამკვეთი ხაზები და გარშემოუყვება ტლანქა, ასევე დაჭლექული სარტყელი. ამ ნატეხისათვის ანალოგია ჩვენთვის უცნობია.

სადღვებელი - 3 ნატეხი მიეკუთვნება დიდი ზომის სადღვებლებს. შემორჩენილია კედლის ნატეხები ნახვრეტითურთ და დიდი მორკალული ყურით¹⁵⁸, სამი კი-პატარა ზომის, ალბათ, საოჯახო სადღვებლებისა¹⁵⁹. მათ ქელისებრი მოყვანილობა აქვს. დამახასიათებელია ძირზე, შიგნიდან თითო ან სამი დიდ-პატარა შვერილი (ტაბ XXXIII, 12) გვაქვს ე. წ. ტაფისებრი ჭურჭლის (04-74-1069) და სასაკმეველის (04-74-1202) ნატეხი. გვინდა აღვნიშნოთ წითლად გამომწვარი თონის ორი ნატეხი. (რ-62/4714, 4815).

სამშენებლო კერამიკიდნ წარმოდგენილია განვითარებული შუა საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი დაბალ-ღობიანი კრამიტები¹⁶⁰ და მილები (04-73-446). აქვე აღვნიშნავთ ცისფერჭიქურიან პრიზმულ შორენკეცებს (04-74/970; 1459).

განვითარებული შუა საუკუნეების, ღიაფრად გამომწვარი კერამიკიდან წარმოდგენილია მისი ერთ-ერთი ყველაზე საუკეთესო სახეობა - კანელურებიანი სასმისი, რომელიც ჩვენ ქართულ ტიპად მიგვაჩნია. აქვე აღვნიშნავთ, რომ ესეც და, საერთოდ, ღიაფერის თხელკედლიანი ნაწარმი, რომელიც როთულ ტექნოლოგიას მოითხოვს და ამიტომ ძვირად ღირებული იქნებოდა, საკმაოდ შეძლებულთა კუთვნილებას უნდა წარმოადგენდეს¹⁶¹. ალბათ, ამიტომაც იგი ასე მცირერიცხოვანი წითელკეციან კერამიკასთან შედრებით.

XIII უბანზე კანელურებიანი სასმისის 2 ნატეხია: პირისა (რ-62-4582) და კედლის, ყურის ნაშთით (რ-65-6212). დამზადებულია კარგად განლექილი, ჩალისფრად გამომწვარი თიხისაგან, ზედაპირი მცირედ გაპრიალებულია. ამ ტიპის

სასმისს მსხლისებრი ფორმა, ბრტყელი ძირი და გამოყოფილი ქუსლი აქვს; პირი გოფირებულია, ყური პირს ზემოთაა აზიდული, ტანზე კანელურები დაუყვება. რუსთავს გარდა ასეთი სასმისები გვხვდება დმანისსა და თბილისში¹⁶², სიღნაღში¹⁶³, ყველაზე დიდი რაოდენობით კი გულარესში¹⁶⁴, ეს სასმისები XII-XIII სს-ით თარიღდება. აღვნიშნეთ, რომ ამ სასმისს საქართველოში კანელურებით სხვა ფორმის ჭურჭლებსაც ამკობდნენ, მათ შორის-მოჭიქულსაც.

საგანგებოდ არის აღსანიშნავი ერთი ჭურჭელი - სასმისი „მარანი“, რომლის ანალოგი ჩვენთვის ცნობილი არ იყო¹⁶⁵. იგი დამზადებულია კარგად განლექილი, ჩალისფრად გამომწვარი თიხისაგან. შემორჩენილია პირგვერდის ნატეხი, 3 ფინჯნით და ყურით (ტაბ. XXXII, 9). მუცელგამობერილია, ფართო პირი მცირედ გადაშლილი აქვს; ბრტყელი ყური პირთან ერთადაა ამოყვანილი; ზემოდან ვიწრო ზოლი აქვს დაძვრული; ჭურჭელს უნდა ჰქონოდა მეორე ყურიც და კიდეც - 3 ფინჯანი მოპირდაპირე მხარეს. ფინჯნები ერთმანეთთან მრგვალი ნახვრეტებითაა დაკავშირებული, ზიარი ჭურჭლის პრინციპით. შიგნითა პირზე ნახვრეტებამდე თეთრი ანგობა უსვია. საერთოდ, ძალიან კარგი ნახელავია. მარნის შემორჩენილი სიმაღლეა - 10 სმ; პ.დმ. - 11,5 სმ; ყურის სიმაღლე - 9 სმ, ყელისა - 1,8 სმ; ფინჯნები ქვემოთკენ მცირედ გაგანიერებულია. მათი სიმაღლეა - 3,5 სმ, პ.დმ. - 3 სმ.

საინტერესო და აღსანიშნავია შავი და წითელი საღებავებით მოხატული, თხელკედლიანი დოქები და სასმისები, რომელთაც კეცი მოყვითალოდ აქვს გამომწვარი¹⁶⁶ და არ სჭირდება ზემოდან თეთრი ანგობის გადასმა, როგორც წითელკეციან, ამგვარად მოხატულ ჭურჭლებს. ესენი რუსთავში უმეტესად XI ს. გვხვდება.

განვითარებულ შუა საუკუნეებში საკმაოდ გავრცელებულია შედარებით სქელკედლიანი მოყვითალოდ გამომწვარი თიხის დოქები. ერთ ასეთ ტიპს შეადგენს მუცლიანი, ყელვიწრო და ძაბრისებრ პირგადაშლილი დიდ-პტარა დოქები, რომელთაც მეტწილად ყელში დანერგული ძვირე ქვს დატანებული¹⁶⁷. ერთი ასეთი დოქის ყელი, შეიდანახვრეტიანი ძვირით, XIII უბანზეც აღმოჩნდა (რ-62-4533).

საკმაოდ გავრცელებული ჩანს ჩაიდნისებრი ჭურჭელი, ანუ მილნისკარტინი დოქი (ვ. ჯაფარიძე ამ ტიპს „ლულაან ხელადას“ უწოდებს). ერთი ასეთი დოქი (ტაბ. XXXIV, 13) აღმოჩნდა განვითარებული შუა საუკუნეების მასალებთან ერთად¹⁶⁸. ამგვარი ჭურჭელი ნაპოვნია ძველ განჯაში და ორენყალაში¹⁶⁹, აგრეთვე, სომხეთში¹⁷⁰, ეს ტიპი მოჭიქულ კერამიკაშიც ყოფილა გავრცელებული¹⁷¹.

მოჭიქულ კერამიკაში გამოიყოფა ორი ქრონოლოგიური ფეხი: ადრეული და განვითარებული შუა საუკუნეებისა ადრე შუა საუკუნეების მოჭიქული ჭურჭელი IX-X სს-ით თარიღდება¹⁷². იგი წარმოდგენილია ჯამების სახით.

მათთვის დამახასიათებელია სუფთად განლექილი მოვარდისფრო-მოყვითალო თიხა, დაბალი ბორბლისებური ქუსლი. XIII უბანზე გვხვდება ყველა ტიპი

ჯამებისა, რომლებიც ამ ხანას განეკუთვნება. ასეთებია: შიშველ კეცზე თეთრი ანგობით მოხატული და მწვანედ მოჭიქული ჯამები¹⁷³. შიშველ კეცზე ფერადი და თეთრი ანგობის ზოლებით მოხატული და უფერო, კრიალა ჭიქურგადავლებული¹⁷⁴; თეთრ ანგობზე ფერადი ნაღვენთებით შემკული ჯამები¹⁷⁵; ზოგზე შექმნილია ფოთლები, ზოგზე უბრალოდ გაღვრილი ზოლებია. ერთი ასეთი გარედანაა მოჭიქული (04-74-951). არის თეთრი ანგობით დაფარული და მწვანედ მოჭიქული ჯამები (4 ნატეხი)¹⁷⁶, მოვარდისფრო ანგობით დაფარული, მკრთალი ამონაკაწრებითა და ფერადი ნაღვენთებით შემკული ჯამები¹⁷⁷. ეს ტიპი XI ს-ში გადმოდის. უნდა აღვნიშნოთ ერთი ჯამი¹⁷⁸, რომელიც გამოირჩევა არა მარტო რუსთავის, არამედ საერთოდ საქართველოში აღმოჩენილი ამგვარი ჯამებისაგან. აღმოჩენის პირობების მიხედვით იგი IX-XI სს-ით. (განჯიან-ალიზიანი ფენა) უნდა დათარიღდეს, უფრო კი XI ს. ნაციხვარის აღმ. ზღუდესთან (თხრილი VI, XII) ნაპოვნია აგრეთვე ამგვარი ნატეხები¹⁷⁹. ანალოგიების მიხედვით (ბიზანტია, სომხეთი)¹⁸⁰ ისინი შემოტანილი უნდა იყოს.

განვითარებულ შუა საუკუნეებს განეკუთვნება მოჭიქული ჭურჭლის დიდი უმრავლესობა. აქ წარმოდგენილია როგორც ერთფერად მოჭიქული, სადა ან ამოკაწრული ორნამენტით შემკული ჯამები, ასევე მრავალფერადები, აგრეთვე, ფუნჯით მოხატულები.

გვაქვს მწვანედ, ცისფრად, ბადრიჯნისფრად მოჭიქული სადა ჯამები¹⁸¹, ზოგჯერ ისინი შემკულია ამოკაწრული ორნამენტით¹⁸². თეთრი ანგობით მოხატული და ცისფრად მოჭიქული ჯამების 22 ნატეხია¹⁸³. უმეტესად გვხვდება ე.წ. „ანგობის ყვავილები“, - „გულები“; არის ბრტყელი საღებავისაგან შეღვნილი და „მოდრაობის ხაზებით“ მოხატულებიც¹⁸⁴. ამგვარ ჭურჭლებს ამზადებდნენ XI-XII, უფრო ზუსტად კი - XI ს-ში¹⁸⁵.

მრავალფერად მოხატული და უფერო ჭიქურით დაფარული ჯამებიდან გვაქვს გეომეტრიული და მცენარეული ორნამენტით შემკული¹⁸⁶, ფრინველის¹⁸⁷ და ცხოველის¹⁸⁸ გამოსახულებიანი.

გამოირჩევა ერთი ფრინველიანი (მოყვანილობით, მთელი ტანის ხალებით შემკობით) ჯამი (04-73-430) არა მარტო რუსთავის, არამედ სხვა ნაქალაქარებისგან მომდინარე ამგვარივე ჯამებისგანაც. იგი აღმოჩენის ვითარებით, XIII ს. II ნახევრით თარიღდება.

ჯამების ერთ ნატეხზე შემორჩენილია ადამიანის - მამაკაცის გამოსახულების ნაწილი, მარცხენა ხელი მკლავში მოხრილი და გაშვებულია (რ-65-6183). ნაციხარზე გვაქვს კიდევ სამი ნატეხი მამაკაცის გამოსახულებიანი ჯამებისა, რომელთა ანალოგიური გამოსახულება სხვაგან არ გვხვდება, არც საქართველოში და არც მეზობელ ქვეყნებში¹⁸⁹.

მრავალადაა წარმოდგენილი გარედან ერთფერად - ცისფრად, მწვანედ, ბადრიჯნისფრად მოჭიქული, უმეტესად, სადა ჭურჭელი, ზოგჯერ კი ამოკაწრული

ორნამენტით შემკული დიდ-პატარა ქილები, ორყურა ქოთნისებრი ჭურჭელი და სხვა²⁰⁰. ასევე მრავლადაა სამარილისა²⁰¹ და ნიჟარისებრი ჭრაქის ნატეხნი²⁰². ფაიანსის ნაწარმი წარმოდგენილია ორი ნატეხით. ერთი (რ-61-4211) მიეკუთვნება რუსთავში აღმოჩენილ ფაიანსისი ნაწარმის შესწავლისას გამოყოფილი მე-7 ჯგუფის მე-2 ქვეჯგუფს - ქ. რეის ნაწარმია, თარიღდება XII-XIII სს-ით²⁰³, მეორე (რ-62-4396) კი - I ჯგუფის ბ. სახეობას, რომელიც XIII ს. I ნახევრით თარიღდება²⁰⁴.

მინის ნაწარმი უმეტესად ჭურჭლისა და სამაჯურების ნატეხებითაა წარმოდგენილი, სულ 70-მდე. ჭურჭელში ბევრია პატარა, უსახური ნატეხი.

ადრეულ შუა საუკუნეებს ეკუთვნის მხოლოდ ორი ნატეხი. ერთი ლამპრის ყურია (04-74-1492); განსაკუთრებით აღსანიშნავია მეორე, რომელიც აგრეთვე ლამპრისა უნდა იყოს (04-74-886). ეს არის მომწვანო მინის პირ-კედლის ნატეხი (ტაბ. XXXII, 6), რომელსაც პირი შიგნით აქვს ჩაკეცილი, პირიდანვე კედელზე ვერტიკალურად დაღობილია დაკეცილი სარტყელი, რომელიც ბურთულა ფეხით მთავრდება, რადგან ჭურჭლის კედელი ბოლომდე აღარ გრძელდება (კედელი უხვევს დაღობილ ზოლზე, კბილანები რომ მთავრდება). ეს ნიმუში უნდა განეკუთვნებოდეს ბუდეში ჩასადგმულ ლამპრებს, მისი ზუსტი ანალოგი ჩვენ, ჯერჯერობით, არ ვიცით²⁰⁵. აღმოჩენის ვითარებით ორივე ნატეხი IX-XI სს-ით თარიღდება.

რამდენიმე ნატეხი მიეკუთვნება რუსთავის მინის ნაწარმის შესწავლისას გამოყოფილ განვითარებული შუა საუკუნეების სასმისთა ზოგიერთ ტიპს²⁰⁶. I ტიპის, ვიწრო ჭიქისებრი, ძირზე სარტყელაანი სასმისის 2 ნატეხია (ტაბ. XXXII, 7)²⁰⁷, III ტიპის - ჭიქისებრი სასმისის ძირ-ქუსლის 2 ნატეხი (რ-62-4518, 04-74-1828); ამავე ან II ტიპს ე. წ. ძაბრისებრ სასმისებს უნდა ეკუთვნოდეს 5 ნატეხი ტალღური პირ-კედლებისა (ტაბ. XXXII, 1,2)²⁰⁸. XIII უბანზე აღმოჩენილია მინის შიბაქის ნატეხიც (რ-61-4234)²⁰⁹.

სამაჯურები შედარებით მრავალრიცხოვანია (40 ნატეხი), გამოირჩევა მრავალფეროვნებითაც. უმეტესობა მრგვალგანიკვეთიანია, სადა²¹⁰, ორი - ცისფერი, დაწმული მინის ე. წ. პასტისა (04-74/700, 965). მრავლადაა გრებილი სამაჯურები: გვხვდება წვრილად და მჭიდროდ გრებილი²¹¹, მათ შორის აღსანიშნავია ცისფერი პასტისაგან (რ-61-4229) დამზადებული (ტაბ. XXXII, 4). არის წვრილად და გაშლილად (ტაბ. XXXII, 5)²¹², მსხვილად და გამშლილად გრებილი (ტაბ. XXXII, 3)²¹³ სამაჯურები. ყველა ეს ტიპი გავრცელებულია IX-XIV სს.²¹⁴ XIII უბანზე აღმოჩენილი სამაჯურების აღნიშნული ტიპების ზოგიერთი ნიმუში²¹⁵, აღმოჩენის ვითარებით, ადრე შუა საუკუნეების დასასრულს მიეკუთვნება, დიდი უმეტესობა კი - განვითარებულ შუა საუკუნეებს.

ამ უბანზე აღმოჩენილია აგრეთვე მხოლოდ ამ ხანისათვის - განვითარებული შუა საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი ტიპები, როგორცაა: კბილანებით (რ-

62-4436) და ძაფებით შემკული²¹⁶ სამაჯურები; აგრეთვე სიმეტრიულად და ინტერვალებით გრენილი სამაჯურები²¹⁷, რაც განსაკუთრებით რუსთავეისთვის არის დამახასიათებელი.

აღსანიშნავია, XIII უბანზე მწვანე მინის ზოდის ნატეხის (რ-62-4517) აღმოჩენა, რაც ერთ-ერთი დამადასტურებელია რუსთავეის ციხეზე (ისევე, როგორც ნაქალაქარზე) მინის წარმოების არსებობისა.

მძივი 5 ცალა: მინის (რ-61-4250), ფიანისის (რ-62-4620), სარდიონისა (04-74-699) და თიხის (რ-61-4240). ეს უკანასკნელი ნახევარფაბრიკატის შთაბეჭდილებას სტოვებს, ცისფერი საღებავის კვალია შემორჩენილი, ალბათ მოჭიქვა უნდოდათ.

რკინის ნაწარმი წარმოდგენილია დიდ-პატარა ლურსმნებით²¹⁸ და სატყვერისა თუ ღანის პირის ნატეხებით (რ-62/4327, 4394). გვაქვს სპილენძისა თუ ბრინჯაოს ნეტები - ფირფიტა, სამაჯური, დილი²¹⁹, ობსიდიანის (რ-62/4435, 2519), კერამიკული (რ-62-4462) და რკინის (რ-61-4225) წილის ნატეხები.

* * *

1974 წ. რუსთავეის ციხის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში გაიწმინდა ზღუდეზე შეიგნიდან მიღებული 4 ოთახიანი ნაგებობა, რომელიც გამართულია 1 მ სისქის განვითარებულ შუა საუკუნეების ნაყარზე. ნაგებობის წინა მხარე ნაწილობრივ მორღვეულია (ტაბ. XXV, 1).

№ 1 ოთახის მხოლოდ ჩრდ.-აღმ. ნახევრის ნაწილია შემორჩენილი. ოთახის ნაშთი იწყება მაღალი ზღუდის შემორჩენილი კიდიდან, მის გასწვრივ 2,4 მ მანძილზე. სწორედ ამ ჩამონანგრევეში არის შემორჩენილი აგურით ამოყვანილი და ამოღესილი ბუხარი²²⁰, რომელთანაც აღმოჩნდა პატარა დოქი და ჯამი. ნაწილობრივია შემორჩენილი ჩრდ.-აღმ. და ჩრდ.-დას.²²¹ კედლები, რომლებიც ერთმანეთთან კუთხეს აკეთებს. ისინი ნაგებია რიყის ქვით და შესანიშნავადაა გაღესილი (ტაბ. XXV, 2). იატაკზე აგურფენილია, კარგად დაცემული. (აგურის ზომაა 21 X 22 და 23 X 23 სმ).

№ 1 ოთახის ჩრდ.-აღმ. კედელი მას ყოფს № 2 ოთახისგან. ეს საერთო კედელია. № 2 ოთახს მთლიანად აქვს შემორჩენილი ზღუდეზე მიღებული ჩრდ.-დას. კედელი (სიგრძე - 4,5 მ შემორჩ. სიმაღლე - 85 სმ, სისქე - 40 სმ), რომელთანაც კუთხეს აკეთებს ჩრდ.-აღმ. კედელი (შემორჩ. სიგრძე - 2,7 მ, სიმაღლე - 85 სმ, სისქე - 50 სმ). ჩრდ.-დას. კედლის შუაში ჩატანებულია ბუხარი (ტაბ. XXVI 1), რომლის ზურგს პირდაპირ ზღუდე წარმოადგენს. ამოშენებულია აგურით, შივ ოვალურ წიბოიანი დერგის ნატეხივით ჩაყობებული; ძირი ქვებითაა მოგებული; ზემოდან ალბათ აგური იყო, როგორც № 1 ოთახში, შემდეგ კი მოღესილი იქნებოდა. № 2 ოთახის აღმ. კედელში ყოფილა განჯინა და გამოსასვლელი კარი № 3 ოთახში (ტაბ. XXVI, 2). განჯინა ორი კედლის

კუთხეშია ჩადგმული (სიგრძე - 1, 8 მ, სიგანე - 40 სმ); შელესილია ინსერქციონული როგორც ოთახის კედლები. განჯინის დასასრული ჩრდ.-დას. კედელზე პროფირირებულია, - გამოწეულია კარნიზით, ესეც შელესილია. № 3 ოთახში გასასვლელი კარის შემორჩენილი სიგანე 95 სი-ა, მერე ჩარღვეულია. შემორჩენილი სიმაღლე - 35 სმ. შესანიშნავადაა შემორჩენილი ზღურბლი - ჩალაგებულია რიყის ქვები და მოლესილია. იატაკი აგურფენილია, ალაგ-ალაგ აგური ამოვარდნილია, (ზომები: 21 X 21 X 4 და 22 X 22 X 4,5 სმ).

№ 3 ოთახს, გარდა № 2 ოთახთან საზიარო კედლისა, რომელშიც გასასვლელი კარია, ძალზე დანგრეულ მდგომარეობაში შემორჩენილი აქვს ზღუდეზე მიდგმული ჩრდ. დას, კედლის ნაშთიც (სიგრძე - 3, 9 მ, სიმაღლე - 0,5 მ, სისქე - 45 სმ). ამ კედელში, კარებიანი კედლის კუთხესთან ახლოს ჩატანებულია 1,2 მ სიგრძის ხე (შესაძლოა მე-2 ოთახსაც გასდევდა); შელესილობა პირდაპირ ხეზეა (ტაბ. XXVII,1). ჩრდ.-აღმ. კედლის მხოლოდ ძირია შემორჩენილი მთელ სიგრძეზე - 3,4 მ, სისქე - 70 სმ, ე.ი. ამ ოთახის 2 კედელი მთლიანად გვაქვს. მაშასადამე, № 3 ოთახის ფართობია: 3,4 მ X 3,9 მ = 13,26 მ² ჩრდ.-აღმ. და ჩრდ.-დას. კედლების კუთხეში, ზღუდესთან ჩანს ცეცხლის კვალი, ალბათ, აქაც ბუხარი იყო. იატაკი აგურფენილია (ზომა: 21 X 21 და 22 X 22 სმ). ოთახის წმენდისას ნაყარში ამოვიდა მოუჭიქავი კერამიკის რამოდენიმე ნატეხი (04-74/1412-1416).

№ 3 ოთახთან ქვემოდან ამოსასვლელი კიბეა. შემორჩენილია დიდი, ნაგლეჯი ქვების ერთი განიერი საფეხური, რომელიც მოლესილი ყოფილა (სიგრძე - 90 სმ, სიგანე - 60 სმ, სიმაღლე - 25-30 სმ).

გამოიკვეთა № 3 ოთახიდან № 4 ოთახში გასასვლელი კარის ნაშთი (ტაბ. XXVII, 2). მისი შემცველი ჩრდ.-აღმ. კედელი თითქმის ძირამდეა დანგრეული, მაგრამ კარვად შეინიშნება, რომ გასასვლელი ორმხრივია შელესილი (სიგანე - 88 სმ).

№ 4 ოთახი წარმოადგენს ზღუდეზე ირიბულად მიდგმულ სათავსოს, რომელსაც სამკუთხედის ფორმა აქვს მიღებული, რადგან აქ ზღუდე ტეხილს აკეთებს. ამოსასვლელი კიბის წინ შემორჩენილი სათავსოს აღმ. კედლის სიგრძე - 2მ, სიმაღლე - 30 სმ, აქ თითქოს ვიწრო შესასვლელია. რომელიც შედის სამკუთხედისებურ სათავსოში, ხოლო აქედან - მარცხნივ - დიდ, № 3 ოთახში (ტაბ. XXVIII).

№ 3 ოთახის პარალელურად № 4 ოთახში რაღაც ნიშისებურია (სიგრძე - 22 სმ, სიგანე - 30 სმ); მის გვერდით ყველაფერი ძალზე დანგრეულია, მაგრამ მაინც გაირკვა, რომ ყოფილა ბუხარი (ტაბ. XXVIII, 1)²²² და გაჯით ნაღესობაც.

ზღუდესთან ჩანგრეულია (ორმოა), მაგრამ ჩანს, ეს ნაგებობა აქ მთავრდება, რადგან № 4 ოთახის აღმ. კედელი ირიბად მიემართება და ზღუდეს უერთდება.

ზემოთ აღნიშნული ნაგებობა ველზევე ლ. რჩეულიშვილმა დაათარილა XVII ს-ით.²²³ ამ ნაგებობას ანალოგიები ეძებნება სოფ. ნინოწმინდაში, საბა

ტუსისშვილისეულის სასახლესთან, რომელიც თავის დროზე შეისწავლა ლ. რჩეულიშვილმა. ნინოწმინდელი ეპისკოპოსის საბა ტუსისშვილის სასახლე, ქტიტორისავე დაწერილი ანდერძის მიხედვით. აგებულია XVIII ს. II ნახევარში - 1774 - 77 წლებში²²⁴. ისევე, როგორც საბასეულ სასახელს²²⁵ რუსთავის ნაციხვარზე გათხრილ სასახლესაც განათება ერთი ფორნტიდან აქვს მოწყობილი (თგი ზღუდეზეა მიდგმული); კედლები გაჯითაა შელესილი, იატაკად აგურფენილია, ყველა ოთახს აქვს ბუხარი და სხვ. განსხვავებით აღნიშნული სასახლიდან, ვფიქრობთ, რუსთავისა ერთ-სართულიანი უნდა იყოს, რადგან ნაყარზეა გამართული.

არქეოლოგიური მასალიდან, № 1 ოთახში, ბუხართან აღმოჩნდა დოქი და ჯამის ნატეხი.

დოქი (ტაბ XXXV, 1; № 04-74-771) მოწითალო-მოყავისფროაა გამომწვარი, შიგ ნალექია, ძირბრტყელი, ყელაბალი და მრგვალმუცლიანი, ყურიანი. გარედან ზედაპირი წერნაქით აქვს დაფარული და გაცვიფლულია. ანალოგიური დოქები გვხვდება თბილისის დედაციხეზე (ტიპი I) და XVI-XVIII სს. თარიღდება²²⁶.

ჯამისა პირ-კედლის ნატეხია (ტაბ. XXXV, 2, № 04-74-647). გამომწვარია წითლად და გარედან თითქოს შეღებოლიცაა. ჯამი ღრმაა, ძირისკენ მოვიწროებული, კალთა გამოყოფილია დაბალი წიბოთი. შიგნიდან მოთეთრო ნალექი აქვს. ამგვარი ჯამები რუსთავში სხვაც არის აღმოჩენილი²²⁷. ისინი ანალოგიური მასალებით (თბილისის დედაციხიდან, ტიპი III, ერეკლე II სახ. მოედნიდან, მცხეთიდან, თელავიდან, გრემიდან, დმანისიდან) ზოგადად XVI-XVIII სს-ით თარიღდება²²⁸.

ამგვარად, რუსთავის ნაციხვარზე გათხრილი ნაგებობა, ანალოგიური ნაგებობისა და აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, ზოგადად XVI-XVIII სს. უნდა დათარიღდეს, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ ისტორიულ ვითარებასაც, შესაძლოა, თარიღი უფრო კონკრეტულად განისაზღვროს.

პ. იოსელიანი გვამცნობს, რომ კახეთის მეფემ ირაკლი I-მა გამაჰმადიანების გამო ნაზარ-ალი ხანად წოდებულმა, 1698 წელს სცადა, რუსთავი აღედგინა ნანგრევებისაგან. მან თავისთვის აიშენა სასახლე, რომლის გარშემოც დაარსა მთელი კოლონია მაჰმადიანებისა. ვახტანგ VI-მ, რჯულისა და უფრო მეტად-პოლიტიკური შეხედულების გამო, დაანგრია ეს სასახლე და მისი კუთვნილი ნაგებობები, რომელთა შორის იყო მეჩეთი²²⁹. პ. იოსელიანი განაგრძობს, რომ ქალაქი ისევ გაუკაცრიელდა. რუსთაველ ეპისკოპოსთა რეზიდენცია, იმავე ტიტულით, გადატანილ იქნა მარტყოფში²³⁰.

ერეკლე I მიერ რუსთავში სასახლის აგებასა და ვახტანგ VI მიერ ამ სასახლის განადგურებას გვამცნობს, აგრეთვე, ვახუშტი ბაგრატიონი: „ამ ჟამთა ქმნა სასახლე ჟ-ბ მეფემან ერეკლემ, მერმე შემოუსრა ჟ-დ მეფემან ვახტანგ“²³¹. მთელი ეს ზემოთ აღნიშნული ამბები ხდება XVII ს-ის ბოლოსა და XVIII ს-ის დასაწყისში.

ცხადია, რუსთავის ნაციხვარზე გათხრილი ნაგებობის აგებისა და გამოყენების დროც გვიან შუა საუკუნეების ამ მონაკვეთს, XVII ს-ის ბოლოსა და XVIII ს-ის დასაწყისს უნად დაუკავშიროთ. ეს ხანა რუსთავის ნაციხვარის ზედა ფენაა.

საერთოდ, ჩრდ.-დასავლეთ კუთხეშიც რუსთავის ნაციხვარის კარგი სტრატეგრაფიული ჭრილია: ქვემოთ ჩანს თავდაპირველი და შიდა ზღუდე, ზემოთ კი - გარე ზღუდე და მასზე მიდგმული გვიანი შუა საუკუნეების ნაგებობა (ტაბ. XXVIII. 2).

* * *

რუსთავის ციხე დგას გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის გორა-ნამოსახლარზე, რომელიც თავის დროზე მჭიდროდ ყოფილა დასახლებული. ციხის დასავლეთ უბანზე ყველაზე მნიშვნელოვნად მიგვანჩნია მესამე ზღუდის გამოვლენა-დადგენა, სწორედ ეს მესამე ზღუდე წარმოადგენს თავდაპირველ ზღუდეს.

ამგვარად, რუსთავის ციხისათვის თავის დროზე სამი ზღუდე აუგიათ: ერთი - თავდაპირველი, ოთხკუთხა კოშკებით (IV-V სს), მეორე - ნახევარწრიული, ყრუ და მცველიანი კოშკებით, რომელშიც მთლიანად მოექცა თავდაპირველი ზღუდე და ეს ორივე გაერთიანდა ერთ ზღუდედ, რომელსაც ალიზი ადევს (IX ს.); მესამე - გარე ზღუდე (XII ს).

საქართველოს ისტორიაში ცნობილია ციხეები, რომელთაც რამდენიმე ზღუდე ჰქონია. ასეთია ციხე-გოჯი (ნოქალაქევი), რომელიც ვახტანგ გორგასლის ისტორიკოსის - ფუანშერის ცნობით „სამზღუდიანი“ იყო²³². X ს-ის ცნობით, ორმაგი ალიზის კედელი შემოუყვებოდა თბილისის ერთ ნაწილს, ისანს²³³, რაც ადგილზეც დადასტურდა²³⁴.

ჩვენს მიერ განხილული ადრეული შუა საუკუნეების დასასრულის რუსთავის შიდა ზღუდე გვიჩვენებს სამშენებლო ხელოვნების მაღალ დონეს ამ ხანის საქართველოში.

ნაციხვარის დას. უბანზე მოპოვებული დიდძალი და მრავალფეროვანი არქეოლოგიური მასალა ქრონოლოგიურად და ხშირად, სტრატეგრაფიულადაც საეხებით შესაბამისაა რუსთავის ციხის სამივე ზღუდისა.

შემდგომში არქეოლოგიური თხრა კიდევ გაარკვევს, შესწორებას შეიტანს ან დაახუსტებს აქ წამოჭრილ საკითხებს.

ეს ყველაფერი ჩაქცეული იყო კომპის თავზე. ამდენად, ეს კომპი ვარკვეული დროიდან გაუქმებული ჩანს, მაგრამ ამ ადგილის მუდმივ გამოყენებაზე მოუთხოვს კომპის თავზე სხვადასხვა ადგილას და სხვადასხვა სიმაღლეზე აღმოჩენილი თონები (ტაბ. LX, I).

ამრიგად, სამხრეთის თხრილზე წარმოებული თხრის შედეგად, გამოვლინდა შიდა გალავანი მრგვალი კომპით, პილონებითა და ბურჯით.

ციხის სამხრეთ სექტორში, შიდა გალავანი მოიპართება დასავლეთისაკენ, გაივლის მთელ სამხრეთის თხრის და სამხრეთ-აღმოსავლეთით უერთდება კარიბჭეს. სამხრეთის თხრილზე შიდა გალავნის სიგრძე 32-35 მ-ია. თხრის შედეგად გაირკვა, რომ შიდა გალავანს ჰქონია მრგვალი კომპი (მოიცავდა C-4, C-5, B-4, B-5 კვადრატებს) კომპიდან დასავლეთით განლაგებულია ხუთი პილონი:

I პილონი (დარჩენილის სიმაღლე - 83, 53 სმ; სიგანე - 77-78 სმ), მდებარეობს C-5 კვადრატში, კომპიდან დაშორებულია 1 მ-ით

II პილონი (დარჩენილის სიმაღლე - 55, 24 სმ; სიგანე - 78 სმ);

მდებარეობს C-5 კვადრატში, პირველი პილონისაგან დაშორებულია 4მ-ით.

III პილონი, მთლიანად დანგრეულია, შერჩენილია მხოლოდ კონტურები (სიგანე - 80 სმ-ია, მდებარეობს E-5 კვადრატში), მეორე პილონისაგან დაშორებულია 2,50 სმ-ით.

IV პილონი³ მთლიანად ცეცხლშია ნამყოფი, გადაშვარია, (დარჩენილის სიმაღლე - 30 სმ; სიგანე 50 სმ), მდებარეობს F-6 კვადრატში.

მესამე პილონისაგან დაშორებულია 2,50 სმ-ით.

V პილონი, მდებარეობს G-6 კვადრატში, გალავნის კედლის ზედაპირიდან 60 სმ სიღრმეზე. ზედა ნაწილი მორღვეული აქვს, (დარჩენილის სიგანე 60 სმ-ია), მეოთხე პილონისაგან დაშორებულია 6 მ-ით.

შიდა გალავნის შიდა ნაწილი დაუდევრად არის გამოყვანილი, დაუმუშავებელია ქვითა და რიყის ქვით, კედელზე შეიმჩნევა ნალესობის კვალი.

გალავნის გარეპირის წყობა ასეთია - აგურის 5-5 მწკრივს შორის მოთავსებულია დიდი ზომის (50 X 60) დამუშავებული ფილები, შემდეგ მოდის სამი რივი რიყის ქვებისა. შიდა და გარე პირს შორის მანძილი შევსებულია რიყის ქვით⁴. გალავნის კედლის წყობა შეერთებულია კირხსნარით. კედლის სიგანე 80 სმ პილონები განლაგებულია შიდა გალავნის შიგა მხარეს, ისინი შედგენილია ოთხკუთხა (40 X 24), დამუშავებული ქვებისაგან. შუა ნაწილი შევსებულია რიყის ქვით. პილასტრებზედაც შეიმჩნევა ნალესობის კვალი. ამრიგად, შიდა გალავნის საფასადო ნაწილი კონტად და ლამაზად ყოფილა ამოყვანილი, ხოლო შიგაპირი და პილონები შელესილი უნდა ყოფილიყო.

სამხრეთის თხრილზე გამოიყო სამი საამშენებლო პერიოდი:

I. გვიანფეოდალური ხანისაა, ალიზის აგურებისაგან შედგენილი ბურჯი, (F-5,

E-5 კვადრატები). ანალოგიური ბურჯი დაცულია ციხის ჩრდილოეთ ნაწილში, იქ, სადაც გვიანფეოდალური ხანის მთელი კომპლექსია (აბანო, სასახლე, ბურჯი) წარმოდგენილია.

2. შუაფეოდალური ხანისაა, აქა-იქ შემორჩენილი რიყის ქვებისაგან შედგენილი კედლის ნაშთები.

3. ადრეფეოდალური ხანისაა, თვით გალავანი. საფიქრებელია, რომ ადრეფეოდალურ ხანაში აგებული გალავანი ბოლო ხანებამდე იცავდა ციხეზე მცხოვრებთ. მაგრამ შუა საუკუნეების მთელ მანძილზე მან მრავალჯერ განიცადა ნგრევა და აღდგენა.

სამხრეთ თხრილზე წარმოებული თხრის შედეგად, გამოირკვა, რომ გალავნის მახლობლად ინტენსიური დასახლება იყო, რასაც ასაბუთებს სხვადასხვა დონეზე აღმოჩენილი თონეები, იატაკი (კირხსნარიანი) და სხვ. სამხრეთ სექტორში წარმოებული თხრის შედეგად, მთელ განათხარ ფართობზე შეინიშნება ორჯერ მომხდარი ხანძრის კვალი. პირველი ჩანს მიწის ზედაპირიდან 20 სმ სიღრმეზე, რიყის ქვების კედლის წყობაში (რომელიც შემორჩენილი იყო გალავნის კედლის თავზე და სხვა.), მეორე - გალავნის კედლიდან 20-30 სმ სიღრმეზე. მესამე ნახშიროვანი ფენა კარგად გამოიკვეთა სამხრეთ-დასავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში. მისი სიმაღლე 20-25 სმ-ია.

მიუხედავად იმისა, რომ აშკარად გამოიკვეთა ორი კატასტროფის კვალი, ფენებში არსებული მასალა ერთ გარკვეულ ჯროს არ გამოსახავს, ჩანს, როგორც შუა, ასევე ადრეფეოდალური ხანის მასალა.

აღნიშნულ ფენები შეესატყვისება 1959-65 წლებში რუსთავის ციხეზე დადგენილ სტრატეგრაფიულ შკალას, რის მიხედვითაც, პირველი მიეკუთვნება XIII საუკუნეს, ხოლო მეორე - XI საუკუნეს.

რუსთავის ციხეზე, ისევე როგორც ყოველთვის, 1972 წელსაც აღმოჩნდა ძალზე საინტერესო და თავისებური მასალა. უმრავლესობას წარმოადგენს თიხის ჭურჭელი, მცირე რაოდენობით გვხვდება მინის (ჭურჭელისა და სამაჯურის ნატეხები) და ლითონის (უსახო ნატეხები და ლურსმნები) ნაწარმი. აღმოჩნდა ერთი მონეტა (1227 წლისა).

სამხრეთის თხრილზე აღმოჩნდა ადრე და შუაფეოდალური ხანის კერამიკა, ხოლო გვიანფეოდალური ხანისა - ერთადერთი, ფიანსის ჭურჭლის ნატეხია.

რუსთავის ციხეზე წარმოებული გათხრების დროს ყოველთვის ჩნდება საინტერესო და თავისებური თიხის ჭურჭელი. ისინი მრავალნაირია და დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი. შევეხებით ზოგიერთ მათგანს.

თიხის ჭურჭელი, რომელსაც ჩვენ განვიხილავთ, აღმოჩნდა 1972 წელს რუსთავის ციხის სამხრეთ სექტორში.

აღნიშნულ კერამიკას შორის ყურადღებას იქცევს ჭურჭლის ერთი დიდი

ნაწილი, რომელთა ზედაპირი დაფარულია ღარებით. ღარებით დაფარულია მოთიჯროდ, მოყვითალოდ, მოწითალოდ, მოვარდისფეროდ, შავად და რუხად გამოშვანი სხვადასხვა სახის „წვრილი“ და „მსხვილი“ ჭურჭელი.

თიხის ნაწარმზე შესამჩნევია კოხტად, თანაბრად და დაუდევრად გამოყვანილი ღარები. ეს გარემოება, შეიძლება, სხვადასხვა მიზეზით აიხსნას, სახელდობრ, რომ ისინი სხვადასხვა დროის ნაწარმია ან სხვადასხვა ხელოსნის დამზადებული, ამის დადგენა და ახსნა კი განსაზღვრავს ამა თუ იმ ჭურჭლის ვიწრო ქრონოლოგიურ ჩარჩოს, რაც სპეციალურ შრომას მოითხოვს.

ასეთივე ღარებით დაფარული ჭურჭელი (ქოთნები, ქილები, დერგები, ხელადები, კოჭბები, კათხები და სხვ.) აღმოჩენილია ურბნისში⁶. აქ აღმოჩენილი მასალა IV-VIII საუკუნეებით თარიღდება⁷.

ანალოგიური ღარებით დაფარული ჭურჭელი აღმოჩენილია მცხეთის ადრეფეოდალური ხანის მასალაში⁸, წებულდამში, სოფ. ოლგინსკოეს სამაროვანზე⁹ აფხაზეთში (აპუტუშინის სამაროვანზე)¹⁰, ვანში-ცინხესულორზე¹¹, ბიჭვინთაში, ბოსფორის ქალაქებში - მირმეკიაში, ფანაგორიაში, სარკლეში, ილურატში¹² და სხვა. ორენ-ყალაში (აზერბაიჯანი)¹³. ანალოგიური ღარებით დაფარული ჭურჭელი აღმოჩენილია. აგრეთვე, ბოლგარეთის ადრე შუა საუკუნეების¹⁴ თითქმის ყველა ტეგლზე¹⁴.

საინტერესოა ის გარემოებაც, რომ შუა აზიის ერთ-ერთ ქალაქ პენჯიკენტში (რომელიც არსებობს V საუკ. II ნახევრიდან ვიდრე 770 წლამდე) აღმოჩენილია ამგვარადვე დაფარული ჭურჭელი¹⁵.

ყველა დასახელებულ ადგილებში ასეთი ჭურჭელი არსებობს IV საუკუნიდან ვიდრე IX საუკუნემდე. ამდენად, რუსთავეში აღმოჩენილი ეს ჭურჭელი ჯერჯერობით, ზოგადად, IV-IX საუკუნეებს უნდა მივაკუთვნოთ.

ჭურჭლის ღარებით დაფარვისას ზედაპირი იშკობა სადა და ძალზე მარტივი ორნამენტით, სახელდობრ, კლასიკური ხაზებით, ტალღური (ნულისებური) ორნამენტით, ჭდეებით. წერტილებით და სხვ. მათ შორის გავრცელებული ჩანს ტალღური ორნამენტი. ტალღური ორნამენტი გამოყავთ ხან სამწვერა იარაღით, მაგრამ როცა ტალღები ან ხაზები ხშირია - საგარცხლისებური იარაღით. ტალღები ზოგჯერ ერთმანეთზეა მიჯრილი, ზოგჯერ გაშლილია.

სამხრეთის თხრილზე აღმოჩნდა კოკა (№ 686), წითელკეციანი, მისი ზედაპირი დაფარულია ღარებით, ზედა ნაწილზე - წვრილი ღარებისაგან შედგენილი ხაზებით გამოყვანილია სხივები, მათი შიდა ნაწილი წერტილებითაა შევსებული. ამ ორნამენტს ამთავრებს პარალელურ ხაზებს შორის გამოყვანილი ტალღური ორნამენტი (ტაბ. LXII-1).

ანალოგიური ტალღური ორნამენტით შემკული ჭურჭელი აღმოჩენილია, წებულდამში, აფხაზეთში, ბიჭვინთაში, ბოსფორის ქალაქებში, და IV-IX საუკუნეებით თარიღდება.

სამხრეთის თხრილზე აღმოჩენილი კოკა, ღარებით დაფარული ზედაპირითა და ტალღურ ორნამენტიანი, ადრეფეოდალური ხანას უნდა მივაკუთვნოთ.

სამხრეთის თხრილზე აღმოჩნდა საინტერესო „მსხვილი“ და „წვრილი“ ჭურჭელი. „მსხვილ“ ჭურჭელს შორის აღსანიშნავია - ქოთნები, ქვაბ-ქოთნები, სარძევე, საღვებელი და სხვ. „წვრილს“ შორის - კათხა, სასმისები, სარქველები, სამარილე და სხვ.

„მსხვილი“ ჭურჭელი

ყველაზე მრავლად წარმოდგენილია ქოთნები. მათ შორის შეინიშნება მცირე განსხვავება, რაც ქოთნებს სხვა იერს აძლევს და, შესაძლებელია, ცვლის მათ დანიშნულებას. ქოთნებს შორის გამოყვავით რამდენიმე ჯგუფი.

I ქოთნები, რომელთაც პირიდანვე გადმოკეცილი ბრტყელგანივკვეთიანი ყური აქვს.

ქოთანი მოყვითალო თიხისა, სწორპირიანი, მას მაღალი (2,5 - 3 სმ) და კონტად გამოყვანილი ყელი აქვს. ყელის ძირს გარშემოყვება სამი ღარი. პირიდანვე გადმოკეცილი, ბრტყელგანივკვეთიანი ყური, რომელიც შეუძლავდ ეშვება და უერთდება მხარს. ზედაპირს გარშემოყვება ოდნავ შესამჩნევი ღარები.

პირის დმ დაახლოებით 18 სმ-ია (ტაბ. LXII. 2).

ქოთანი სადაა და აკურატულად არის დამზადებული (№ 7084).

ასეთი ქოთნები საერთოდ დამახასიათებელია რუსთავისათვის, ბევრია და რაც მთავარია, ყველა ერთნაირია, არავითარი განსხვავება არ ჩანს. ყველა ერთნაირი მოყვითალო, თითქოს რბილი თიხისგანაა დამზადებული.

II ქოთნები, რომელთაც მოკლე ბრტყელგანივკვეთიანი ყური მხარზე აქვს შემჯდარი

ისინი მოყვითალო თიხისაა, უფრო გამტკიცებული, მათ ოდნავ გადმოკეცილი პირი და დაბალი (ღარისებური) ყელი აქვს, რომელიც შემკულია ჭდეებით, ან კლანკილი ხაზით. ქოთანს მხარზე შემჯდარი აქვს მოკლე ბრტყელგანივკვეთიანი, აზიდული ყური (7146). ზედაპირი დაფარული წვრილი, ოდნავ შესამჩნევი ხაზებით. ასეთი ქოთნები გვხვდება სხვადასხვა ზომისა (დიდი, საშუალო და მცირე) (ტაბ. LXIII. 1).

აღნიშნული ქოთნები ადრეფეოდალურ ხანას უნდა მიეკუთვნოს, ვინაიდან მათი ზედაპირი დაფარულია წვრილი ღარებით და ისეთივე მოკლე და მხარზე შემჯდარი ყურები აქვს, როგორც დამახასიათებელია ადრეფეოდალური ხანის (ურბნისისა და პენჯინკენტის) ჭურჭლისათვის.

III ქოთნები.

№ 7117 ქოთანი, მოწითალო თიხისა, სწორპირიანი, ყვლაგამოყვანილი, გარშემოუყვება ჭლები, ორ რიგად პირიდან გადმოკეცილია ბრტყელგანივკეთიანი ყური, რომელიც გადმოკეცის ადგილზე სამკუთხა მოედანს იკეთებს, შვეულად ეშვება და უერთდება მხარს. ყურს თავზე პაწია შვერილი აზის, ბოლოში კი შეჭყლეთილია. (ტაბ. LXIII, 2).

ასეთა ქოთნები ბევრია აღმოჩენილი რუსთავეის ციხეზე, ისინი მთლიანად შებოლილია, ისე რომ თიხის ფერი სრულიად შეცვლილი აქვს. (შავი). თიხაში შეიმჩნევა წვრილი კენჭები (ალბათ, სიმტკიცისათვის). საფიქრებელია, რომ ეს ქოთნები მუდმივად ცეცხლზე სადგომად იყო განკუთვნილი.

ანალოგიური ქოთნები აღმოჩენილია თბილისში, ვრეკლე II სახ. მოედანზე, № 16 ორმოში, აქვე აღმოჩნდა ლაშა-გიორგისა და დემეტრე I-ის მონეტები. ორმოს მასალა აღნიშნული მონეტების საფუძველზე XII-XIII საუკუნეებით თარიღდება¹⁶.

ამდენად, რუსთავეში აღმოჩენილი III ტიპის ქოთნებიც XII-XIII საუკუნეებით უნდა დათარიღდეს.

ქვაბ-ქოთნები

სამზარეულო ჭურჭლის ერთ-ერთ საინტერესო სახეს წარმოადგენს ქვაბ-ქოთნები. ისინი ცეცხლზე სადგამი ჭურჭელია.

ქვაბ-ქოთნებს ფართო პირი და ვიწრო ბაკო აქვთ, მათი მხარი ირიბადაა დაქანებული, რომელიც ჭურჭელს სარტყელივით გარშემოუყვება. მხრის ძირზევეა გამოყვანილი სამკუთხა, ზეაწეული ყურები. ყურის გასწვრივ ყოველთვის გამოყვანილია წიბო, რომელიც ან სადაა, ან შემკულია ჭლებით. ქვაბ-ქოთნებს ტანი და ძირი მრგვალი აქვთ. ძირითადად ასეთება, მაგრამ ცვლილებას განიცდიან მათი შემადგენელი ელემენტები, კერძოდ - პირი, მხარი და სხვ. რის გამოც ჭურჭელი სხვაგვარ იერს იღებს.

სამხრეთის თხრილზე აღმოჩენილ ქვაბ-ქოთნებს შორის გამოვარჩიეთ სხვადასხვა ნიმუშები:

№ 6890. ქვაბი ქოთანი, წითლად გამომწვარი თიხისა, სწორპირიანი, ვიწრო ბაკოთი (1 სმ), პირიდან 1 სმ-ის დაცილებით გამოყვანილია სამკუთხა ყური, ჭურჭლის ქვედა ნაწილი წნესვით არის გაპრიალებული, გარშემოუყვება ოდნავ შესამჩნევი ღარები. ჭურჭელი შებოლილია (ტაბ. LXIV, 1).

№ 7211. ქვაბ-ქოთანი, წითლად გამომწვარი თიხისა, სწორპირიანი, ოდნავ პირგადმოკეცილი (ქოთნისებურად), პირიდან 3,5 სმ დაშორებით გარშემოუყვება

რელიეფური წიბო, შეშკული წიწვიანი ორნამენტით. ქვაბ-ქოთნის მხარეც შემკულია წიწვისებური ორნამენტით, რომელიც შედგენილია წერტილებისა და ჭდეებისაგან (ტაბ. LXIV, 2)

№ 6930. ქვაბ-ქოთანი, მოვარდისფრო თიხისა, სწორპირიანი, ვიწრო ბაკოთი, (1 სმ), პირიდან 4 სმ-ის ქვევით გარშემოუყვება წიბო, ხოლო მხარი (მანძილი პირისა და წიბოს შორის) შევსებულია წერტილებისაგან შედგენილი ირიბი ხაზებით. (ტაბ. LXIV, 3).

№ 7363, ქვაბ-ქოთანი, წითლად გამოშვარი თიხისა, სწორპირიანი, ვიწრო ბაკოთი (13 მმ), შერჩენილია სამკუთხა ყური, შუაში მრგვალად ამოჭრილი. ანალოგიური ქვაბ-ქოთნები აღმოჩენილია ორენ-ყალაში, XII-XIII საუკუნეებით თარიღდება¹⁷ (ტაბ. LXV, 1)

№ 7262. ქოთანი, მოწითალო თიხისა, სწორპირიანი, მაღალყელიანი, ყელს ძირზე გარშემოუყვება დაუდევრად გამოყვანილი ჭდეები. ქოთანს მხარზე შერჩენია პაწია, ზეაწეული, ცრუ ყური. მის ძირს გარშემოუყვება ტალღური, წყლისებური ორნამენტი. ზედაპირი დაფარულია წვრილი ღარებით. ჭურჭელი შებოლილია. ყველა ის, რაც აღნიშნულ ქოთანს აქვს, სახელობრ, ღარები, ჭდეები და წყლისებური ორნამენტი (ტაბ. LXV, 2). ცრუ ყურს იმას მეტყველებს, რომ იგი ადრეფეოდალური ხანისაა.

№ 7265. ქოთანი პაწია, არათანაბრად გამოშვარი (მოყვითალო-მონაცრისფროდ), სწორპირიანი, მრგვალი. მხარზე შებოლი აქვს ზეაწეული, პაწია, სამკუთხა ყური; მის გასწვრივ ქოთანს გარშემოუყვება ჭდეები; პირის ძ დაახლოებით - 8 სმ (ტაბ. LXV, 3).

ქოთანი უხეშია, თითქოს ხელით არის გამოძერწილი, მისი ზედაპირი დაფარულია წვრილი ღარებით და, აგრეთვე, წნეხვით გამოყვანილი, პრიალა ხაზებით.

აღნიშნულ ქოთანს ბევრი განსხვავებული ნიშანი აქვს ზევით ჩამოთვლილთაგან, მაგრამ ქვაბ-ქოთნებისათვის დამახასიათებელმა ზეაწეულმა, სამკუთხა ყურმა და მის გასწვრივ ჭდეებმა საშუალება მოგვცა, იგი ქვაბ-ქოთნების რიგში ჩაგვეყენებინა. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ჭურჭელი დაფარულია ღარებითა და პრიალა ხაზებით, ეს პაწია ქოთანიც ადრეფეოდალურ ხანას უნდა მივაკუთვნოთ და ჩავთვალოთ, რომ იგი ყველა ზევით ჩამოთვლილის წინამორბედაა.

აღნიშნავენ, რომ ჭურჭლის ღარებით დაფარვა და მისივე გაპრიალება ძალზე იშვიათია¹⁸.

ამ შემთხვევაში № 7265 ქოთანი გამოჩნდის. ორივე ზერხია წარმოდგენილი. სამხრეთის თხრილზე აღმოჩენილი ქვაბ-ქოთნების აღწერილი ნიმუშები, ყველა, სხვადასხვა თიხისაგანაა დამზადებული. გვხვდება სადა, ორნამენტის გარეშე არის ორნამენტით დატვირთულიც. მაგრამ ორნამენტი მკაცრი და თანაბარია. მიუხედავად მათი განსხვავებისა, ქვა-ქოთანებს ფართო პირი, მკვეთრად გამოყვანილი

მხარი და ზეაწეული სამკოთხა ყურები აქვს. ჩანს, ქვაბ-ქოთნები ჭურჭლის
გავრცელებული სახეა ადრე და შუაფეოდალურ ხანაში.

ქართული
ხელოვნება

ს ა რ ძ ე ვ ე

სარძევე ქვაბ-ქოთნის ფორმისა, სადაც მხარი მკვეთრად არ არის გამოყოფილი,
იგი მრგვალია ფართობიანი, შერჩენილი აქვს ზეაწეული, პაწია მილი, მის
გასწვრივ ზღვებია გამოყვანილი. ასეთ ჭურჭელს სარძევებს უწოდებენ. სამხრეთის
თხრილზე სულ რამდენიმეა აღმოჩენილი (№ 5839, 7088).

ანალოგიური აღმოჩენილია ღვინში, სადაც ისინი VII-VIII საუკუნეებით
თარიღდება¹⁹. ასევე უნდა დავათარილოთ რუსთავში აღმოჩენილი სარძევები.
(ტაბ. LXVI, 1).

კ ა თ ხ ა

№ 7243. კათხა, წითლად გამომწვარი თიხისა, მრგვალშუკლიანი, ყელისაკენ
ოღნავ შევიწროებული და პირგადმოკეცილი (ყელთან თითქოს ფართო სარტყელი
აქვს მოჭერილი), ყელის ბოლოს, მხარზე, გამოყვანილია მოკლე ბრტყელგანივკვეთიანი
ყური. ჭურჭლის ზედაპირი დაფარულია ოღნავ შესამჩნევი წვრილი ხაზებით
(ტაბ. LXVI, 2).

რუსთავში აღმოჩენილი კათხის ზედაპირზე გამოსახული ოღნავ შესამჩნევი
ღარები ადრეფეოდალური ხანის ჭურჭლისათვის დამახასიათებელი ერთ-ერთი
ნაშანია. გარდა ამისა, ურბნისში აღმოჩენილ თითქმის ყველა ჭურჭელს მოკლე
(ბრტყელი ან მრგვალგანივკვეთიანი) ყურები, გამოყვანილი აქვს (შესული)
ტანის შუა ადგილას (ან მხარზე). ანალოგიური ყურებით არის შემკული
პენჯიკენტის თიხის ჭურჭელი, მათ ბ. მარშაკი VII-VIII საუკუნეებს მიაკუთვნებს²⁰.

როგორც ბ. მარშაკი აღნიშნავს, VI საუკუნიდან იცვლება ჭურჭელთა ფორმები,
ვრცელდება კათხები მრგვალშუკლიანი და დაბლა გამოყვანილი მოკლე ყურებით²¹
თუ ყოველივეს გვიოვალისწინებთ, მაშინ რუსთავში აღმოჩენილი კათხა VI-VII
საუკუნეებს უნდა მივაკუთვნოთ.

ს ა ს მ ი ს ი

№ 7227. სასმისი, შავად გამომწვარი თიხისა, დაბალი, ბრტყელძირიანი
(ტაფისებური), სწორპირიანი, პირიდანვე გადმოკეცილია ბრტყელგანივკვეთიანი,
ზეაწეული ყური, რომელიც ძირს უერთდება. ჭურჭლის ზედაპირი დაფარულია
ოღნავ შესამჩნევი, წვრილი ხაზებით (ტაბ. XVI, 3).

ანალოგიური ფორმის ჭურჭელი აღმოჩენილია ურბნისში, ისინი შავი (833), მოვარდისფერი (2186) და მოყვითალო თიხისაა. თარიღდება IV-VIII საუკუნეებით²². რუსთავის ციხეზე აღმოჩენილი სასმისიც IV-VIII საუკუნეებს უნდა მივაკუთვნოთ.

№ 6842. სასმისი, მოწითალო თიხისა, სწორპირიანი, ოდნავ პირგამოკეცილი, სწორგვერდიანი. გრძელი მილისებური სახელურით (სიგრძე - 5,5 სმ) (ტაბ. LXVI, 4). აღნიშნული ჭურჭელი აღრეველოდალურ ხანაში ჩანს გავრცელებული.

№ 6778. ჭურჭელი მილნისკარტიანი, მოწითალო თიხისაა. მილი კონუსური ფორმისაა (სიგრძე - 9,5 სმ, პირის დმ - 2 სმ). აღნიშნული ჭურჭლები შუაფეოდალური ხანისაა.

ს ა რ ქ ე ლ ე ბ ი

რუსთავში დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი. მათში გამოიყოფა ორგვარი სახის სარქველი: I. გუმბათისებრი - ე.ი. მრგვალი ფორმისა, რომელსაც ბრტყელი კიდე და შუა ნაწილი გუმბათისებურად აქვთ აზიდული ისინი მოწითალო, მოყვითალო და მოვარდისფერი თიხისა, ზოგჯერ კიდე შემკულია თანაბარი ღარებით, ზოგჯერ სადაა.

2. ბრტყელი სარქველები, მათი ზედაპირი დაფარულია რელიეფური ღარებით, ზოგჯერ კიდე დაკეჭნილია, ზოგჯერ სადაა. ზოგი სარქველი დაფარულია მოყვითალო ანგობით.

სარქველები დიდი რაოდენობით აღმოჩენილია ორენ-ყალაში. გუმბათისებური თარიღდება IX-X საუკუნეებით, ბრტყელები XI-XIII საუკუნეებით.

ისე რომ, რუსთავის ციხეზე აღმოჩენილი სარქველების ნაწილი IX-X, ნაწილი კი XI-XIII საუკუნეებისაა.

ს ა მ ა რ ი ლ ე

მოყვითალო თიხისა, საშუალო ზომისა, ბრტყელიძირიანი, იგი მსგავსია IX-X საუკუნეებში გარეცხლებული მოჭიქული სამარილებისა.

მოთეთრო თიხის ჭურჭელი

რუსთავის ციხის სამხრეთის თხრილზე აღმოჩნდა ერთი ვეგუვი თიხის ჭურჭლისა, ყველა თითქოს მოთეთროა, მაგრამ სხვადასხვა ელფერი დაჰკრავთ, მაგალითად, მოყვითალო, ჩალისფერი, მოთეთრო (რძისფერი), მომწვანო და სხვ. მიუხედავად ამისა, იგრძნობა, რომ ხელოსანს სურვილი ჰქონდა თეთრი ჭურჭელი დაემზადებინა,

ამიტომაც მათ პირობით მოთეთრო თიხის ჭურჭელს უწოდებთ.

მოთეთრო თიხის ჭურჭელი სხვა თიხის ჭურჭელთან შედარებით თხელკედლიანებია, მაგრამ მათშიც გამოიყოფა ძალიან თხელკედლიანები, საშუალო და სქელი. მათი თიხა სუფთად განლექილია. მოთეთრო თიხის ჭურჭლის უმრავლესობა მცირე ზომის, მინიატურული ჭურჭლებია (დმ - 3,3 - 5 სმ), იშვიათად დიდი ზომის (დმ - 5,5 - 5 სმ) სქელკედლიანები.

მოთეთრო თიხის ჭურჭელში გამოიყოფა:

- I. 1. მოთეთრო თიხის ჭურჭელი შემკული წყლისებური ორნამენტით.
2. მოთეთრო თიხის ჭურჭელი, ზედაპირგაპრიანებული და კოპებანი.
3. მოთეთრო თიხის ჭურჭელი, შემკული კოპებით.
4. მოთეთრო თიხის ჭურჭელი, შემკული კანელურებით.

II. თხელკედლიანი ჭურჭელი (მოთეთრო, მოყვითალო, მოვარდისფერო, მოწითალო თიხისა), მათი ზედაპირი დაფარულია კარგი ხარისხის თეთრი (მოყვითალო) ანგობით, რის გამოც ეს ჭურჭელი უფრო თხელკედლიანი, მჩატე და მოთეთრო ჩანს.

1. თეთრი ანგობით დაფარული და გაპრიანებული
2. თეთრი ანგობით დაფარული და მოხატული.

განვიხილოთ ყოველი მათგანი.

საშრეთის თხრილზე აღმოჩნდა მოთეთრო თიხის ნატეხები, დაფარული წვრილი ღარებით და შემკული წყლისებური (ტალღური) ორნამენტით. ამ შემთხვევაში ტალღები გამოყვანილია მკრთალად. ისინი ერთმანეთზე მჭიდროდაა მიჯრილი და, მართლაც, წყლის შთაბეჭდილებას ტოვებს.

ანალოგიური მოთეთრო თიხის ჭურჭელი, ასეთივე წყლისებური ორნამენტით, აღმოჩნდა ურბნისში და IV-VI საუკუნეებით არის დათარიღებული²³. ასეთივე ჭურჭელი აღმოჩნდა ლოჭინში, IV-VI საუკუნეების კომპლექსში (რ. აბარმიშვილი, ლ. ჭილაშვილი). ლ. ჭილაშვილის აზრით, თიხის ასეთი ნაწარმი უმთავრესად V-VI საუკუნეებში უნდა იყოს გავრცელებული²⁴.

წყლისებური ორნამენტით შემკული, წითელ ლაკიანი ლანგარი ბიჭვინთაში აღმოჩნდა, რომელიც IV-VI საუკუნეებით თარიღდება²⁵. ასეთივე ორნამენტით შემკული ჭურჭელი აღმოჩნდა წებელდაში, ოლგინსკოეს სამაროვანზე და IV-V საუკუნეებით თარიღდება²⁶. უნდა აღინიშნოს, რომ ბიჭვინთაში აღმოჩნდა სადა, მოწითალო თიხის, სქელკედლიანი ჭურჭელი შემკული წყლისებური ორნამენტით, სადაც მისი არსებობის დრო, ალბათ, IV-VI საუკუნეებით შემოიფარგლება. ციხესულორზე (ვანი) აღმოჩნდა ქვევრის ნატეხები, მათი ბაკო შემკულია მკრთალად გამოყვანილი, წყლისებური ორნამენტით.

როგორც ჩანს, მოთეთრო თუ მოწითალო თიხის ჭურჭელი, შემკული წყლისებური ორნამენტით, IV-VI საუკუნეებში არსებობს. ამდენად, რუსთავში აღმოჩენილი

მოთეთრო თიხის ჭურჭლის ნატეხები, შემკული წყლისებური ორნამენტით, IV-VI საუკუნეებს უნდა მივაკუთნოთ.

ქართული
ხელოვნება

მოთეთრო თიხის ჭურჭელი, რომელთა ზედაპირი გაპრიალებულია

სამხრეთის თხრილზე აღმოჩნდა მოთეთრო თიხის ჭურჭლის ნატეხები (№ 7161, 6760, 7093 და ა. შ.). სუფთად განლექილი თიხისა. ზოგი შედარებით სქელკედლიანია (№ 7161), ზოგი - თხელკედლიანი (7093). მათი ზედაპირი რაღაც იარაღით გაუპრიალებიათ. პრიალა ხაზები ჭურჭელს ვერტიკალურად ჩაუყვება. გაპრიალების შედეგად შთაბეჭდილება იქმნება, რომ ჭურჭელი უფრო თხელკეციანია, ვიდრე ნამდვილად არის. ე.ი. ხელოსნები ყველა ზერხს მიმართავენ, რომ ნატიფი ჭურჭელი დაამზადონ (ან ამის შთაბეჭდილება მაინც მოახდინონ).

ანალოგიური ზედაპირგაპრიალებული, მოთეთრო თიხის ჭურჭელი აღმოჩენილია ურბნისში. მათ შესახებ მ. სინაურიძე აღნიშნავს, რომ გაპრიალებული გვხვდება გვიანანტიკურიდან ფეოდალურ ხანაზე გარდამავალ პერიოდში, IV-VI საუკუნეებში²⁷ და არსებობს VIII საუკუნემდე²⁸. რუსთავში აღმოჩენილი მოთეთრო თიხის ზედაპირგაპრიალებული ჭურჭელიც IV-VIII საუკუნეებს უნდა მივაკუთვნოთ.

მოთეთრო თიხის ჭურჭელი, რომელთა ზედაპირი გაპრიალებულია და შემკულია კოპებით

აღნიშნული ჭურჭლის უმრავლესობა თხელკედლიანია, ისინი პაწია კოპებით თუ სასმისებია. მათ სწორი პირი, კოხტად გამოყვანილი ყელი, მრგვალი ტანი (ზოგჯერ-ოდნავ ქვევით დაწეული) და ბრტყელი ძირი აქვთ (პირის დმ - 3 სმ, სიმაღლე 8 სმ, დმ - 5,3 სმ). მათი ზედაპირი გაპრიალებულია (ზოგის შიდაპირი დაფარულია წვრილი ხაზებით). შემკულია პაწია (შიგნიდან გამოყვანილი) შვერილებით (კოპებით), რომლებიც ზედაპირზე რბილად ჩნდება და ჭურჭლის ორგანულ ნაწილად გვევლინება (№ 6760, 7093 და ა.შ.).

მოთეთრო თიხის ჭურჭელი შემკული კოპებით. აღმოჩენილია ურბნისში (I ს), მცხეთის სამაროვანზე (I-III სს.), ნასტაქისში (II-III სს და III - IV სს). როგორც ჩანს კოპებიანი ჭურჭელი, მოთეთრო თიხისა, ვრცელდება I-IV საუკუნეებში და მეტწილად გვხვდება სამარხებში.

რუსთავში აღმოჩენილი კოპებიანი ჭურჭელი უფრო თხელკედლიანი და მინიატურულია, ზედაპირი ისეთი ხშირი კოპებით არ არის დაფარული. გარდა ამისა, მათ ემატება ერთი ახალი ნიშანი - ზედაპირის გაპრიალება. თუ

გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ზედაპირგაპრიალებული ჭურჭლები არსებობს IV-VIII საუკუნეებში²⁹, მაშინ უნდა დავუშვათ, რომ გაპრიალდება და კოპებით (შიგნიდან გამოყვანილი) - ჭურჭლის შემკობაც - ეს ორივე ხერხი ერთდროულად არსებობდა ადრეფეოდალურ ხანაში (მათი საწყისები I საუკუნეში ჩანს).

ამგვარად, რუსთავში აღმოჩენილი მოთეთრო თიხის ჭურჭელი, გაპრიალებული ზედაპირითა და კოპებით შემკული, IV-VIII საუკუნეებს უნდა მივაკუთვნოთ.

სამხრეთის თხრილზე აღმოჩნდა მოთეთრო თიხის ჭურჭლის ნატყეხები (№ 7464, 6997, 7253, 7216, 7306 და ა.შ.). ზედაპირი დაფარულია წვრილი ღარებით.

თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ჭურჭლის ღარებით დაფარვა დამახასიათებელი ჩანს ადრეფეოდალური ხანისათვის, ამდენად, რუსთავში აღმოჩენილი მოთეთრო თიხის ჭურჭელი დაფარული ღარებით, ადრეფეოდალური ხანის ნაწარმად უნდა მივიჩნიოთ.

მოთეთრო თიხის ჭურჭელი შემკული კანელურებით

რუსთავის სამხრეთის თხრილზე აღმოჩნდა მოყვითალო თიხის, დიდი ზომის, კანელურებიანი ჭურჭელი (№ 7298).

ანალოგიური აღმოჩენილია გუდარეხში, სადაც იგი XIII საუკუნით თარიღდება³⁰. უნდა აღინიშნოს, რომ სამხრეთის თხრილზე აღმოჩნდა მცირე ზომის, თხელკედლიანი ჭურჭელი კოჭობანა (№ 7327) და სასმისი (6737), კანელურებით შემკული.

საფიქრებელია, რომ აღნიშნული ჭურჭელი, დიდი ზომის, კანელურებიანი ჭურჭლის (№ 7298) წინამორბედი.

თხელკედლიან ჭურჭელზე რელიეფური ორნამენტით (კოპებისა და კანელურების) მიღების ერთი და იგივე ხერხი - მათი შიგნიდან გამოყვანა, შესაძლებელია ერთდროულად არსებობდა, თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ ხელოსანი აღნიშნული ორნამენტით ამკობს ერთი და იმავე ტიპის მცირე ზომის, თხელკედლიან ჭურჭლებს, რომელთა უმრავლესობა მზადდება ადრეფეოდალურ ხანაში, საფიქრებელია, რომ მცირე ზომის, თხელკედლიანი ჭურჭელი, შემკული კანელურებით, კოპებიანების თანადროული იყოს.

ამდენად, რუსთავის სამხრეთის თხრილზე აღმოჩენილი კანელურებიანი ჭურჭელი, საფიქრებელია, არსებობს ადრეფეოდალური ხანიდან, ვიდრე XIII საუკუნემდე.

II სამხრეთის თხრილზე აღმოჩენილ, მოთეთრო თიხის ჭურჭელს შორის გამოვეყავით ერთი ფგუფი, სადაც გაერთიანებულია პაწია ზომის, მოყვითალო, მოწითალო, მოვარდისფრო, სუფთად განლექილი თიხის ჭურჭლები. ისინი ძალზე თხელკედლიანია (უმეტესობა). მათი ზედაპირი დაფარულია კარგი ხარისხის,

თხელი, მოთეთრო-მოყვითალო ანგობით. სრული შთაბეჭდილება იქმნება, რომ აღნიშნული ჭურჭელი მოთეთრო თიხისაგანაა დამზადებული. ხელოსანი მაღალი, ოსტატობით ერთმანეთს მიუსადაგებს ძალზე თხელ კეცსა და ანგობს, სადაც ანგობისა და კეცის ერთმანეთისაგან გამოყოფა შეუძლებელი ხდება.

ე.ი. გარკვეულ ეტაპზე ხელოსანი ქმნის მოთეთრო, თხელკედლიანი, პაწია ჭურჭლის მსგავს კერამიკას. მაგრამ აქ ჩნდება ზოგიერთი ახალი ელემენტიც, კერძოდ ჭურჭლის ზედაპირის ფერადი საღებავებითა და ანგობით მოხატვა. ამავე დროს არსებობს გაპრიალებაც, რაც ასე დამახასიათებელია მოთეთრო ჭურჭლისათვის. საფიქრებელია, რომ ეს განსხვავება დროს უნდა მოეტანა, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ხელოსანი მინაბაძებს არ დაამზადებდა.

აღნიშნავნ, რომ ჭურჭლის ანგობით დაფარვა და მათი მოხატვა ადრევეოდალური ხანის ბოლო ეტაპზე ჩნდება (მ. სინაურძიძე). ჩვენი აზრით, ეს მართებულია და თუ რუსთავის სამხრეთის თხრილზე აღმოჩენილი მოთეთრო თიხის კერამიკა, რომელიც გაერთიანებულია მეორე ჯგუფში, ადრევეოდალური ხანის ბოლო პერიოდს უნდა მივაკუთვნოთ. ის ალბათ წინამორბედი შუავეოდალურ ხანაში არსებულ ფერადი (წითელი, შავი) საღებავით მოხატული ჭურჭლისა.

ადრევეოდალური ხანის უამრავ, კარგი ხარისხის კერამიკას შორის, ნატიფი ჭურჭელი მცირე რაოდენობით გვხვდება, მათ რიცხვს მიეკუთვნება მოთეთრო თიხის ჭურჭელი, გაპრიალებულ ზედაპირიანი, შემკული კოპებით, კანელურებითა და სხვ. თუ ადრე პერიოდში არსებობდა შედარებით დიდი რაოდენობის კარგი ხარისხის, ნატიფი (წითელ ლაქიანი და სხვ.) ჭურჭელი, ამჯერად, ადრევეოდალურ ხანაში ეს არ არის.

საფიქრებელია, ადრე ევეოდალური ხანის საზოგადოების სურვილმა (ჰქონოდა ნატიფი ჭურჭელი) განაპირობა მოთეთრო თიხის ჭურჭლის არსებობა, მაგრამ, როგორც ჩანს, ეს ჭურჭელიც თანდათანობით იცვლის სახეს და, შესაძლებელია, მათ IX საუკუნიდან მოჭიქული ჭურჭელი სცვლის.

მ ო ჭ ი ქ უ ლ ი ჭ უ რ ჭ ე ლ ი

ციხის სამხრეთის თხრილზე აღმოჩნდა რუსთავისათვის დამახასიათებელი მაღალხარისხოვანი ნაწარმი. გამოიყო IX-X, XI-XII, XII-XIII საუკუნეების მოჭიქული ჭურჭელი. მათ შორის უმრავლესობას წარმოადგენს ჯამები, მცირედაა „მსხვილი“ და „წვრილი“ ჭურჭელი. მათი უმრავლესობა ადგილობრივი ნაწარმია. აღსანიშნავია ორი ჯამის ნატეხი, ნალვენებით შემკული, IX-XI საუკუნეებისა. ისინი არ ემსგავსება რუსთავის ამავე ხანის ჯამებს, მათ უცხოური იერი აქვთ. უნდა აღინიშნოს, რომ ციხის პირველ უბანზე წარმოებული თხრის დროს ამოდიოდა აუარება, თითქმის მოელი მოჭიქული ჭურჭელი, რაც სამხრეთის თხრილზე

მცირე რაოდენობითაა წარმოდგენილი (დიდი ნაწილი ცეცხლშია ნაშყოფი, დამწვარი და პატარა ნატეხები). ამავე დროს, თუ პირველ უბანზე ჩნდებოდა მრავალფერად მოჭიქული ჯამების (XII-XIII სს.) შესანიშნავი ნიმუშები, სამხრეთის თხრილზე ისინი გაცილებით მცირეა. ამრიგად, სამხრეთის თხრილზე, ისევე, როგორც საერთოდ რუსთავის ციხეზე, აღმოჩნდა კარგი ხარისხის მოჭიქული კერამიკა, მხოლოდ მცირე რაოდენობით. სამხრეთის თხრილზე წარმოებული მუშაობის დროს, როგორც დავინახეთ, მოვიპოვეთ საინტერესო თიხის ჭურჭელი (ჭარბობს ადრეფეოდალური ხანის) აქ შესაძლებლობისდაგვარად გამოყავით ადრეფეოდალური ხანის ჭურჭელი, იგი კარგი ხარისხისაა და კონსტაქ არის გამოყვანილი. როგორც ჩანს, ხელოსანი ამა თუ იმ ჭურჭელს ამზადებდა საგანგებო, სხვადასხვა ხარისხის თიხისაგან, სერიულად, ასევე აწარმოებდნენ ნატიფ ჭურჭელსაც.

აღნიშნული თიხის ჭურჭლის დამუშავებისა და შეწავლის შედეგად გაირკვა, რომ უმრავლესობა ჩნდება IV-VI საუკუნეებში, მაგრამ არსებობს დიდხანს (IV-IX სს.) ამ ხნის განმავლობაში იმკვიდრებს, ითვისებს, ზოგჯერ კი კარგავს გარკვეულ ნიშნებს.

IX-X საუკუნეების რუსთავში ჩნდება მაღალი ხარისხის, მოჭიქული კერამიკა, რომელიც შუაფეოდალური ხანის თიხის ნაწარმთან ერთად აგრძელებს თავის არსებობას.

სამხრეთის თხრილზე აღმოჩენილი ადრე და შუაფეოდალური ხანის თიხის ნაწარმის შესწავლა ცხადყოფს, რომ ხელოსნური წარმოება ორივე პერიოდში მაღალ დონეზე იდგა. წარმოება რომ ადგილობრივად არსებობდა, ამაზე მიუთითებს აქ აღმოჩენილი ნახევრად ნამზადი ჭურჭელთა ნატეხები.

1972 წელს ციხის სამხრეთ სექტორში ჩატარებული თხრის შედეგად კიდევ ერთხელ გაირკვა, რომ ციხე არსებობდა ადრე, ვიდრე გვიანფეოდალურ ხანამდე, რომ მან მრავალჯერ განიცადა რბევა და აღდგენა, რომ ციხეზე დასახლება ინტენსიურია და ხელოსნური წარმოება-ძალზე განვითარებული.

შემდგომი გათხრები საშუალებას მოგვცემს, აღვადგინოთ რუსთავის ციხის არსებობის ცალკეული პერიოდები, მისთვის დამახასიათებელი ელემენტები, მისი შემადგენელი ნაწილები, დასახლების ხასიათი და სხვ.

1. 1972 წელს შესაძლებელი გახდა რუსთავის ციხეზე გათხრების განახლება საქართველოს მინისტრთა საბჭომ, საქართველოს კპ რუსთავის კომიტეტის, საქალაქო საბჭოს აღმასკომისა და მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის შუამდგომლობის საფუძველზე გამოყო სახსრები და განახლდა მუშაობა.

რუსთავის არქეოლოგიური ექსპედიცია 1972 წელს ველზე მუშაობდა 15 ივნისიდან 31 აგვისტომდე. ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ შუა საუკუნეთა არქეოლოგიის განყოფილების თანამშრომლები: 1. მ. მიწიშვილი - ექსპედიციის ხელმძღვანელი 2. ე. ჯანდიერი - უძეგროსი მეცნიერ თანამშრომელი, 3. მ. ჩხატარაშვილი - უძეგროსი მეცნიერ თანამშრომელი; ისტორიული გეოგრაფიის განყოფილების უძეგროსი მეცნიერ თანამშრომელი - თ. თოდრა; სტუდენტი გ. რჩელიშვილი; მოწვეული იყვნენ: რუსთავის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დირექტორი ლ. ბასიაშვილი (ექსპედიციის ხელმძღვანელის მოადგილე), არქიტექტორი - ვ. ჩაგუნავა, ფოტოგრაფი - გ. ჯანიკაშვილი.

რუსთავის არქეოლოგიური ექსპედიციას 1972 წელს გამოეყო 12 000 მანეთი, აქედან 1. ხელოვანის ფონდი - 8 000 მანეთი, 2. გადასარიცხი თანხა - 4000 მანეთი. გადასარიცხი თანხით ინსტიტუტმა შეიძინა ექსპედიციისათვის საჭირო ძველქართული 950 მანეთისა, რუსთავის ატკე-ას, მანქანის არქედისათვის გადასარიცხა 1050 მანეთი. ერთი თვის მომსახურებისათვის 15/VI-15/VII შესრულდა სამხატვრო სამუშაო - 1000 მანეთისა (27 ტაბულა კლდით და 15 აკვარელით).

1972 წლის რუსთავის არქეოლოგიური ექსპედიციის მონაპოვარი დამუშავდა კამერალურად და გატარდა სამ საველე დავთარში აღნიშნული მასალა დაკულია რუსთავის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში.

2. მონეტა განსაზღვრა ისტ. მეც. დოქტორმა ირ. ჯალაღანბამ.
3. 6 კვადრატში გალაენის კლელი აკეთეს კუთხეს, საუჭიჭეკლა, რომ იგი პილინის მოვალეობასაც ასრულებდა.
4. რათა დაგვედგინა გალაენის გარეპირის წყობის ხასიათი, 5 კვადრატში ჩავეჭერით საცდელი ჭრილი.

5. 1973 წელს რუსთავის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ციხის ჩრდილოეთით მღებარე ალიზის აგურებისაგან შედგენილი ბურჯი გადაათარია IX-X საუკუნეებით.

6. აღნიშნულ მასალას გავეცანით ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფოს მუზეუმის ფეოდალური ხანის არქეოლოგიის განყოფილების ურბნისის ფონდში.
7. ლ. ჭილაშვილი, ნაქალაქარი ურბნისი, 1964, გვ. 90-100, ტაბ. XVI, ტაბ. XVII, ტაბ. XVIII, 2,3,4; მ. სინაურიძე, აღმოსავლეთ საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის კრამიკა.
8. მცხეთის 1959-62 წლის განათხარი, სვეტიცხოველის სამხრეთი ვალაყანი.
9. ქ. ბერძენიშვილი, წებელდის გეიანანტიკური ხანის კრამიკა, მასალები საქ. და კავკ. არქეოლოგიისათვის II, 1959, გვ. 95-107.

10. Воронов Ю. И., Вознюк А. С., Юлин В. А. Апуштинский могильник IV-V вв. н.э. В Абхазии, С. А. 1970, 190.
11. მ. მიწიშვილი, ციხესულორის ნაციხვარზე წარმოებული თხრის ანგარიში. 1970 წ.
12. Якобсон А. Л. Раннесредневековые поселения восточного Крыма, МИА, 85, Боспорские города, II, გვ.474, 478, სურ. 4,5.
13. Ахмедов Г. А. Неполивиная керамика Орен-кала IX-XIII вв., МИА, 67, 187-225.
14. Вьжарова. Славяни плоболгари в светлината на археологическите дани; Археология, к. I София, 1971.
15. Маршак Б. И., Керамика Согда V-VII вв., как историко культурный памятник., Автореферат, 1965.

16. ი. გრძელიშვილი, თ. ტყემელაშვილი, თბილისის მატერიალური კულტურის ძეგლები. თბ., 1961, გვ. 36, ტაბ. 24. სურ. 131.

17. Ахшедов Г. А. Неполивная керамика Орэн-Ката IX-XIII вв, МИА, 69, с. 188, табл.

II рис. 4

18. მ. სინაურიძე, აღმოსავლეთ საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის კერამიკა, გვ. 81.

19. Калаптарян А. Археологические памятники Армении, Материальная культура Двина IV-УШ в., Е. 1970, გვ. 55.

20. Маршак Б. И. Влияние торевтики на согдийскую культуру. XII-XIII вв., ТГЕ, кн. в, 1961.

21. М а р ш а к Б. И., Керамика Согда У-УШ вв., как историко-культурный памятник, Автореферат, 1965, 177.

22. მ. სინაურიძე, აღმოსავლეთ საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის კერამიკა, გვ. 54, XIV, სურ. 7.

23. მ. სინაურიძე, აღმოსავლეთ საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის კერამიკა, გვ. 61, ტაბ. XIII.

24. ლ. ჭილაშვილი, ნაქალაქარი ურბნისი, 1964, გვ. 99-100, სურ. 44.

25. ოთ. ლორთქიფანიძე, ბიჭვინთის წითელლაკიანი კერამიკა, გვ. 249, სურ. 18.

26. ქ. ბერბენიშვილი, წიბელდის გვიანანტიკური ხანის კერამიკა, მასალები საქ. და კავკ. არქეოლოგიისათვის, II, 1957 გვ. 95-107, ტაბ. IV, სურ. 1,2, ტაბ VI სურ. 5.

27. მ. სინაურიძე, დასაზ. ნაშრომი, გვ. 78

28. მ. სინაურიძე, დასაზ. ნაშრომი, გვ. 65.

29. მ. სინაურიძე, დას. ნაშრომი, გვ. 65:

30. ლ. მუსხელიშვილი, ვ. ჯავახრიძე, გულარეზი, თბ., 1954, გვ. 123, 80.

ИТОГИ РАСКОПОК РУСТАВСКОЙ КРЕПОСТИ ЗА 1972 ГОД

Археологическое изучение Руставской крепости было начато в 1959 году под руководством зав. отделом средневековой археологии Института истории, археологии и этнографии им. акад. И. Джавахишвили АН ГССР Г. А. Ломтатидзе. Работы были прекращены в 1965 году из-за отсутствия средств.

СМ Грузинской ССР, по ходатайству Руставского РККП Грузии, Исполкома городского совета и Краеведческого музея, выделил средства и с 1972 года возобновление раскопок на руставской крепости стало возможным.

Крепость расположена на открытой местности. С ее северной стороны прокопан канал, берущий начало от реки Куры. Возведенная на искусственном холме и, таким образом, возвышаясь над окрестностью (№д. XXXVI), Она имеет круглую форму и опоясана крепостной стеной с прочными башнями. Общая площадь крепости около 1,5 га (130 X 100м).

В 1972 году работы на крепости проводились с 15 июня по 31 августа. В первую очередь были расчищены и обнажены все раскопанные ранее (1959-1965гг.) объекты (участки I, II, VI, XI, XIII, XIV, XV,), оборонительная стена с башнями и др. непосредственно же раскопки были проведены в северо-восточной и южной частях крепости.

У юго-восточных крепостных ворот на продолжении старого раскопа (XI участок) был заложен раскоп северо-западного направления размером 34 X 46 м.

В результате раскопок в юго-восточной части крепости (участок XI, у крепостных ворот) обнаружены: наружные и внутренние крепостные стены; вторые ворота во внутренней стене; подсобные помещения, примыкающие к ней; большая стена, сложенная из валунов, и остатки помещения под ней; проведен контрольный разрез (в - 3 м).

В южном секторе раскопаны остатки крепостной стены с башней и пилонами и др., протягивающейся с юго-востока на юго-запад; для

установления характера наружной кладки стесы проведен контрольный разрез.

В квадратах Q 4-5-6-7 и H 4-5-6-7 обнажена стена (N 11), сложенная из больших булыжников. стена имеет юго-западное направление. Под ней, на глубине 50-60 см, обнаружены остатки помещений, стесы которых возводились на глинобитном основании.

У южного края указанной стены (N 11), на глубине 20-30 см, раскопаны остатки помещений, имеющих четырехугольную (N 6), треугольную (N 9) и подковообразную (N 7) формы. Возведены были они булыжником и глиной, на глинобитном основании; помещения расположены на разных уровнях. Вместе с ними раскопана юго-восточная часть внутренней крепостной стены с пилонами, с узким "проходом", а также внешняя стена.

При очистке юго-восточной части внутренней крепостной стены оказалось, что и с этой стороны был вход.

Раскопками выявлено, что в какой-то момент времени пространство между внешней и внутренней стенами было заполнено сырцом, очевидно, для придания стенам прочности.

У стены (N 19) проведен шурф (H-3м), подтвердивший наличие двух слоев - раннефеодального и бронзового времени, обнаружены также остатки порога и вторых входных ворот.

В южном-секторе крепости заложен раскоп с запада на юго-восток, общей площадью 35 X 12 м. В результате обнаружена внутренняя крепостная стена, протягивающаяся с юго-западной части через всю южную часть и примыкающая к юго-восточным воротам. Длина ее в южном секторе - 30м (табл. XXXVII).

Кладка внешней части внутренней стены имеет следующий характер: между пятью рядами кирпичей (20 X 20 см), имеющих общую высоту около 25-30 см, расположены хорошо обработанные квадры больших размеров (50 X 50см). Затем следуют три ряда булыжной кладки и т. д.; связывающим материалом служила известь. Внутренняя часть стены выполнена небрежно: заполнена камнями и булыжниками. Пространство между внешней и внутренней стенами заполнено также камнями и булыжником, скрепленных известковым раствором. Толщина внутренней крепостной стены 80см.

На юго-восточной части внутренней крепостной стены обнаружена башня круглой формы. В западном (от башни) направлении обнаружены

пять пилоэтров, неравномерно (2,5 м, 4,5 м и т.д.) отстоящих друг от друга и сложенных из обтесанных комней (40 X 24 см), внутреннее пространство заполнено булыжником. На пилоэтрах обнаружены следы штукатурки.

На внешней стороне внутренней крепостной стены, к юго-западу от нее обнаружена сравнительно большая площадь (12 X 4м), покрытая известковыми кирпичами (32 X 34см), большая часть которых поломана. Можно предположить что мы имеем дело с остатками одной из башен внутренней крепостной стены.

В результате проведенных на крепости раскопок выявлены: керамика ранне и среднефеодальной эпох, поливная керамика, изделия из стекла, три монеты (N 6904-1226 года, N 6818-1227 года, N 7121-1877 года) и др.

Нужно отметить что раскопках 1972 года выявлены следы двух пожаров, соответствующих стратиграфическим слоям, установленным на крепости в 1959-65 годах, согласно которых следы первого пожара относятся к XIII веку, а второго к XI.

Следы более позднего пожара установлены в кладке булыжной стены. Раскопки приостановлены на уровне второго, углистого слоя. Можно предположить, что именно эта катастрофа послужила причиной разрушения крепостной стены.

Для установления природы нежележащего слоя был заложен шурф вдоль внутренней крепостной стены. Из шурфа добыта раннефеодальная керамика, и, кроме того, им установлено наличие еще одного слоя с остатками (угля) пожара.

Таким образом, Руставской архелогической экспедицией проведены раскопки в южной и юго-восточной частях Руставской крепости. В результате работ выявлены: в восточной части внешняя и внутренняя крепостные стены; входные ворота, расположенные у внутренней стены помещения; большая часть сложенной булыжниками стены, расположенные под нею следы поселения и др. В южном секторе выявлена внутренняя стена с башней и пилоном.

აღორძინებული რუსთავი და რუსთავის არქეოლოგიური ექსპედიცია

საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი ქალაქის რუსთავის ტერიტორიაზე, სადაც 40-იან წლებში მხოლოდ ციხის ნანგრევებია ჩანდა, დაიწყო ახალი ქალაქის მშენებლობა. ეს უკავშირდებოდა ამიერკავკასიაში პირველი მეტალურგიული ქარხნის აგებას. მშენებლობის პირველსავე დღეებში თავი იჩინა მატერიალური კულტურის ძეგლებმა.

ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინტიტუტმა მშენებლობის პარალელურად დაიწყო ნაქალაქარის არქეოლოგიური შესწავლა. 1944-1946 წწ. დაზვერვებსა და მცირე მასშტაბის გათხრებს აწარმოებდა მ. ივაშჩენკო. მან შეისწავლა VI-VIII სს. სამაროვანი და სამარხებისა და შიგ დამარხულთა რიცხვის მიხედვით, ექსტრაპოლაციის წესით ამ ხანის ქალაქში 20000 მცხოვრები ივარაუდა. 1948 წ. დაზვერვით თხრას აწარმოებდა ნ. ლამბაშიძე. მისი დაკვირვებით მტკვრის მარცხენა ნაპირზე ძველი ნაქალაქარი დაახლოებით 36 ჰა მოიცავდა. მანვე მიაკვლია ძველი სამაროვნის ნაშთებს მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე.

1949 წ. დაიწყო რუსთავის ნაქალაქარის გეგმაზომიერი, მასშტაბური შესწავლა, რასაც საფუძველი ჩაუყარა ცნობილმა არქეოლოგმა გ. ლომთათიძემ

1949-1951 წ.წ. რუსთავის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე შეისწავლა IV-VI ს.ს. ინვენტარიანი (ოქროს სამკაული, იმპორტული მინის ჭურჭელი და სხვ.) სამარხები; აგრეთვე VI-VIII ს.ს. ნაგებობათა ნაშთები; ხოლო მარცხენა ნაპირზე, თანამედროვე მედქალაქის ტერიტორიაზე, ადრეული და განვითარებული შუა საუკუნეების მძლავრი კულტურული ფენები: საერო და საკულტო ნაგებობები, სამაროვანი შესაბამისი არქეოლოგიური მასალით.

1959 წ. ექსპედიციას მუშაობის განახლების საშუალება მიეცა. ამჯერად მეცნიერული კვლევის ობიექტად იქცა რუსთავის ციხე, რაც აუცილებელი იყო ქალაქის ისტორიის შეს-

ასწავლად. პარალელურად გრძელდებოდა IV-VI ს.ს. სა-
მაროვნის თხრა მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე.

1959-1962 და 1965 წლებში ციხის ტერიტორიაზე გამოკვლი-
ლენილ იქნა სხვადასხვა პერიოდის ძეგლები. გაირკვა, რომ
ციხე გაშენებულია გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის გორა-
ნამოსასხლარზე (ამავე ხანის ფენები აღმოჩენილია
ნაქალაქარზეც); გაითხარა შუა საუკუნეების ზღუდეების,
სასახლეების, აბანოების, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგე-
ბობების ნაშთები. მოპოვებული იქნა მრავალრიცხოვანი და
მრავალფეროვანი არქეოლოგიური მასალა: კერამიკა, მინა,
ლითონი, სამკაული, მონეტები.

1965 წლის შემდეგ ექსპედიციამ უსახსრობის გამო ვერ
შესძლო მუშაობის გაგრძელება. გ. ლომთათიძისა და რუს-
თავის მაშინდელი აღმასკომის თავმჯდომარის ქალბატონ
რ. ჯაფარიძის დიდი გარჯითა და ძალისხმევით შესაძლებე-
ლი გახდა, რათა რესპუბლიკის მთავრობას, ქ. რუსთავის
ხელმძღვანელი ორგანოებისა და რუსთავის მხარეთმცოდნე-
ობის მუზეუმის შუამდგომლობის საფუძველზე, გამოეყო
თანხები რუსთავში არქეოლოგიური გათხრების ჩასატარე-
ბლად.

სამწუხაროდ, გ. ლომთათიძე ექსპედიციის განახლებას
ველარ მოესწრო (გარდაიცვალა 1971 წ. 23 ოქტომბერს).
რუსთავის არქეოლოგიური კვლევა-ძიება გააგრძელეს მის-
მა მოწაფეებმა.

1972 წ. ექსპედიციას მ. მიწიშვილი ხელმძღვანელობდა;
1973-1976 წ.წ. – ნ. უგრელიძე, ხოლო 1977 წლიდან დღემდე –
ც. ჩიკოიძე. 1980 წ. ექსპედიციას ეწოდა კუხეთის არქეოლო-
გიური ექსპედიცია, რადგან მისი შესწავლის სფეროში მოექცა
ისტორიული კუხეთის ტერიტორია. ადგილობრივმა ხელის-
უფლებამ ექსპედიციას რუსთავში გამოუყო ბაზა, რამაც
დიდად შეუწყო ხელი არქეოლოგთა ნაყოფიერ შრომას.

1972-1989 წ.წ. ექსპედიცია უწყვეტივ მუშაობდა როგორც
ციხეზე, ისე ნაქალაქარზე და მის შემოგარენში.

მთლიანად გამოვლინდა ციხის პერიმეტრი (420 მ. ფარ-
თობი დაახლოებით 1,5 ჰა). გაირკვა, რომ რუსთავის ციხეს
სამშენებლო ტექნიკისა და კონსტრუქციის მეტად საინტერ-
ესო სამი სხვადასხვა პერიოდის ზღუდე ჰქონია: თავდაპირ-

ველი - ოთხკუთხა კოშკებით, პილონებიანი (V ს.); მეორე ე. წ. შიდა ზღუდე, ნახევარწრიული კოშკებით, რომელმაც მთლიანად მოიცვა თავდაპირველი და ერთ ზღუდედ გაერთიანდა (IX ს.); მესამე - ე. წ. გარე ზღუდე, გვირაბიანი კარიბჭით (XII ს.). XII-XIII ს.ს. ციხის აღმოსავლეთ მხარეს ორი ზღუდის ერთდროული მოქმედება დადასტურდა. ჩრდილოეთ ზღუდეში გამოვლინდა მასში ჩართული სამალავი თუ ქა და ციხის გარეთ გამავალი კოლექტორი.

ციხის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სექტორში გაითხარა სასახლის კომპლექსი, რომელშიც გამოიყო ორი ქრონოლოგიური პერიოდი: IX-XI და XII-XIII ს.ს. შემორჩენილია 13 მასივური პილონი, რომელიც სასახლის თავდაპირველ „I“ ფორმის ნაგებობას ეკუთვნის. მისი და ალიზიანი ზღუდის, ე. წ. შიდა ზღუდის მშენებლობა ერთდროულადაა ჩაფიქრებული (IX ს.). XII ს. სასახლე გადაკეთებულია, ნაწილობრივ შეცვლილია გეგმაც. XII-XIII ს.ს. სასახლესთან ერთად გაითხარა მასთან დაკავშირებული, ორ ზღუდეს შორის მოქცეული აბანო. ამ ხანის ორსართულიანი სასახლე წარმოადგენს უნიკალურ საერო ნაგებობას. მასში აღმოჩნდა ფიგურული კარნიზები, ვიტრაჟები - მრავალფერადი, ორნამენტური სარკმლის მინა ალებასტრის ჩარჩოებით, გორელიეფი ადამიანის გამოსახულებით, ამოკვეთილი ორნამენტით შემკული ბათქაშები, მოხატული კედლის ნარღვევები, ბრინჯაოს შტანდარტი, მონეტების განძი და სხვა მდიდარი არქეოლოგიური მასალა.

ციხეზე გამოვლენილია აგრეთვე რიგითი მოქალაქეების წრიული და ოთხკუთხა საცხოვრებელი ნაგებობები შესაბამისი ინვენტარით. ციხის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში გაიწმინდა ზღუდეზე შიგნიდან მიდგმული XVII ს. ბოლო - XVIII ს. დასაწყისით დათარიღებული ოთხოთახიანი აგურის ნაგებობა. იგი უნდა უკავშირდებოდეს გამაჰმადიანებულ ქართველ მეფე ერეკლე I-ს, რომელმაც წყაროების მიხედვით, რუსთავი მცირე ხნით თავის რეზიდენციად გაიხადა.

აღნიშნულ წლებში ჩატარდა ციხის რესტავრაცია - კონსერვაცია.

ნაქალაქარზე, ისევე მედექალაქის ტერიტორიაზე, გაითხარა ადრეული და განვითარებული შუა საუკუნეების სა-

მაროვნები და საცხოვრებელი ნაგებობები. საყურადღებოა რელიეფური ჯვრით შემკული ქვის სარკოფაგები და მათში აღმოჩენილი ქსოვილის ნაშთები (VI-VIII ს.ს.).

აღნიშნულ წლებში ექსპედიციამ შეისწავლა იაღლუჯის მთაზე გამოვლენილი ძველი და ახალი წელთაღრიცხვის მიჯნით დათარიღებული სამარხები; აქვე დაფიქსირდა გვიანანტიკური ხანის ნამოსახლარი. როგორც ჩანს, იაღლუჯა საინტერესო არქეოლოგიური ძეგლია. მარტყოფ-ნორიოს რაიონში მიკვლეულ იქნა განვითარებული შუა საუკუნეების ნამოსახლარები; მარტყოფ-ვაზიანის გზაზე (ადგილი ნარისორლობე) – ქვევრსამარხები; მარტყოფში (ადგილი ლალაანი) გაითხარა VI-VIII ს.ს. სამარხები, ხოლო მარტყოფის სამონასტრო კომპლექსთან ახლოს-განვითარებული შუა საუკუნეების აკლდამა.

ქვეყანაში შექმნილი ვითარების გამო ექსპედიციის საქმიანობა ისევ შეფერხდა.

ექვსი წლის წყვეტილის შემდეგ, 1996 წ., ამჯერად თვით ქალაქ რუსთავის ხელმძღვანელობის (მერი ბატონი მ. ტყეშელაშვილი, ვიცეპრემიერი ბატონი ი. ჯაფარიძე) დაფინანსებით და ხელშეწყობით ექსპედიციამ შესძლო მუშაობის გაგრძელება ძველი ნაქალაქარის ტერიტორიაზე, ვახტანგ გორგასალის სახელობის ეკლესიის ეზოში (ეკლესია აგებულია 1989 წ. გათხრილ ფართობზე). აქ გამოვლინდა მრავალფენიანი ძეგლი: განვითარებული შუა საუკუნეების სამარხები და საცხოვრებელი ნაგებობები; სანარმოო უბანი – კარგად შემორჩენილი IX-X ს.ს. კრამიტის გამოსაწვავი სამი ქურა, დამხმარე ნაგებობებით; ადრეული შუა საუკუნეების სასახლის ნაშთები, რომელიც რუსთავის ეპისკოპოსის რეზიდენცია უნდა იყოს; იგი მდებარეობს 50-იან წლებში გამოვლენილი ძველი ეკლესიის მიმდებარე ფართობზე.

რუსთავის-საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი ქალაქის მრავალწლიანმა არქეოლოგიურმა კვლევა-ძიებამ კარგად გამოავლინა მისი რთული და მძიმე თავგადასავალი; ბევრი რამ ახალი შემატა, საერთოდ, ქალაქების შესწავლის საქმეს; შუქი მოჰყინა იმ ხანის საქალაქო ცხოვრების მრავალ მხარეს.

ქალაქის სახელი წარმოდგება არხის – ძველი ქართუ-

ლით რუს სახელწოდებიდან, რომელიც მეფე თრდატს IV ს. ბოლოს აქ გაუყვანია თუ განუახლებია, ხოლო რუს სათავის დასაცავად ციხე აუგია.

წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით IV-V საუკუნეებიდან ვიდრე XIII ს. II ნახევრამდე (მონღოლების შემოსევა, 1265 წ.) რუსთავი საქართველოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პოლიტიკური, რელიგიური და სავაჭრო-ეკონომიკური ცენტრი იყო. რუსთავში ხელოსნობის მრავალი დარგი ყოფილა განვითარებული: კერამიკული, მინის, ლითონის, საფეიქრო, ძვლის, ქვის, ხის და სხვ. ხელოსნობისა და ვაჭრობის განვითარებას დიდად უწყობდა ხელს რუსთავის მდებარეობა ორი ცნობილი და მნიშვნელოვანი საქარავნო გზის სიახლოვეს. აქ აღმოჩენილი მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი არქეოლოგიური მასალა წარმოდგენას გვიქმნის თუ როგორ შრომობდნენ და ცხოვრობდნენ ძველ რუსთავში, როგორი იყო მათი გემოვნება, კულტურის დონე და სხვ. შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ეს იყო ტიპური ქართული ქალაქი, ქართულივე მოსახლეობით, ინტენსიური საქალაქო ცხოვრებით და გაცხოველებული სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობებით როგორც საქართველოს სხვადასხვა მხარესთან, ასევე გარე სამყაროსთან.

რუსთავში მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა, რომელიც დაცულია რუსთავის მუზეუმში, დიდხანია შევიდა სამეცნიერო მიმოქცევაში: დაინერა არა ერთი დისერტაცია, გამოქვეყნდა არა ერთი ნაშრომი; აღსანიშნავია კრებული „რუსთავი“, სადაც შევიდა იმ მკვლევართა ნაშრომები, რომლებმაც საფუძველი ჩაუყარეს ქალაქის არქეოლოგიურ კვლევას (გ. ლომთათიძე, მ. ივაშჩენკო); საგანგებო ნაშრომი მიუძღვნა ქალაქის ისტორიას ლ. ჭილაშვილმა.

რუსთავის ექსპედიციის მიერ მოპოვებულმა დიდძალმა არქეოლოგიურმა მასალამ და გ. ლომთათიძის ძალისხმევამ განაპირობა უკვე 1953 წელსვე რუსთავის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დაარსება. მუზეუმის პირველი დირექტორი იყო ექსპედიციის წევრი თ. პაატაშვილი, ხოლო 1963 წლიდან დღემდე – ლ. ბასიაშვილი. ექსპედიციასა და მუზეუმს შორის თავიდანვე მჭიდრო საქმიანი ურთიერთობა დამყარდა.

ექსპედიციის ხელშეწყობით და უშუალო მონაწილეობით 1966 წ., შოთა რუსთაველის იუბილესთან დაკავშირებით, განახლდა არქეოლოგიური გამოფენა, რათა საგანგებოდ წარმოეჩინა ჩინილიყო რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა, 1989 წ. კი უკვე მუზეუმის გაფართოებულ შენობაში, ახალი არქეოლოგიური ექსპედიციის მონაწილეობით მოხდა ექსპედიციამ იდო თავს. ექსპედიცია მუზეუმთან ერთად რუსთაველში ატარებდა გასვლით სამეცნიერო სესიებს. აღსანიშნავია 1979 წ. გ. ლომოთაიძის დაბადებიდან 65 წლისთავისადმი და 1996 წ. ქალაქის არქეოლოგიური კვლევა-ძიების 50 წლისთავისადმი მიძღვნილი სესიები.

ამ ნახევარი საუკუნის მანძილზე რუსთაველის ექსპედიციაში არქეოლოგთა არა ერთი თაობა მონაწილეობდა, რომელთაც დიდი ღვაწლი დასდეს ქალაქის ისტორიის შესწავლას. ესენი იყვნენ: გ. ცქიტიშვილი, ნ. უგრელიძე, თ. პაატაშვილი, ე. ბარაბაძე, შ. ხანთაძე, ქ. ბერძენიშვილი, ნ. ოქროპირიძე, ო. ტყეშელაშვილი, შ. პაატაშვილი, რ. რამიშვილი, ჯ. ჯღამაია, მ. მინიშვილი, ნ. მამაიაშვილი, თ. არჩვაძე, ც. ჩიკოიძე, მ. ჩხატარაშვილი, ე. ჯანდიერი, ბ. ჯორბენაძე, ლ. ბასიაშვილი, ლ. ფარცხალაძე, ლ. კორძაია, ლ. შენგელია, დ. გაჩავა, ვ. მ. ჯაფარიძე, დ. ხახუტაიშვილი, ს. ცინცაძე, მ. გორიაშვილი, მ. კინწურაშვილი; რუსთაველის მკვიდრნი: ი. ჯაფარიძე, ნ. პაჭიკაშვილი, მ. ხაყთაბაძე, ნ. ქიქოძე, თ. ჭიპაშვილი; არქიტექტორები: ირ. ქავთარაძე, გ. ზამთარაძე, ირ. პირმისაშვილი, გ. ხრშტარია, გ. მიქელაძე, ბ. მჭედლიშვილი, ვ. მელითაური, ვ. ჩაგუნავა, გ. ქურდაძე, მ. ჩიკოიძე; მხატვრები: ვ. კვესი, ოთ. სულავა, ნ. თოფურაძე, ტ. ამბროიაშვილი, ც. მწითავიშვილი, ე. გომარელი, მ. ივანიშვილი; ფოტოგრაფები: ე. კვესი, ი. ნესკოროდია, მ. კოზლოვსკი, ვ. სავინი, ნ. არჩვაძე, ნ. ჯანიკაშვილი, თ. გველესიანი.

ექსპედიცია აგრძელებს მუშაობას. მისი მიზანია: ციხეზე გათხრების განახლება; ნაქალაქარზე თავისუფალი ტერიტორიების გათხრა; გამოვლენილი ძეგლების კონსერვაცია; მოპოვებული მასალების გამოქვეყნება.

ტაბულები

ტაბულების აღწერილობა

- I. რუსთავის ციხე, გენგემა.
- II. XIII თხრილი, 1961 წ. 1. შიდა ზღუდის კედლის წყობა; 2. კოშკი №1 და გარე ზღუდე.
- III. XIII თხრილი, 1962 წ. 1. განათხარი №1 კოშკის აღმოსავლეთით, საერთო ხედი. 2. განათხარი №1 კოშკის სამხრეთით, საერთო ხედი.
- IV. XIII თხრილი, 1965 წ. გეგმა.
- V. XIII თხრილი, 1973 წ. განათხარის გეგმა, განშლა.
- VI. 1. №1 კოშკის სამხრეთით. გარე ზღუდეზე მიდგმული კედელი. 2. სამხრეთ დასავლეთი შიდა ზღუდე №2 კოშკით.
- VII. სამხრეთ დასავლეთი შიდა ზღუდე №2 კოშკით, ანაზომი, განშლა.
- VIII. 1. შიდა ზღუდე და პილონებიანი კედელი. 2. კედელი პილონით და მასზე მიდგმული შიდა ზღუდე.
- IX. 1. №1 კოშკის სამხრეთი ფრთა. 2. №1 კოშკის ჩრდილოეთი ფრთა.
- X. დასავლეთი ზღუდე №1 კოშკით, ანაზომი, განშლა.
- XI. 1. №3 კოშკის სამხრეთი ფრთა. 2. დასავლეთი ზღუდე №3 და №4 კოშკებით.
- XII. დასავლეთი ზღუდე №1 კოშკის ჩრდილოეთით.
- XIII. შიდა ზღუდის №4 კოშკი, შიგ მოქცეული რიყის ქვის კედელით.
- XIV. №4 კოშკის ანაზომი, განშლა.
- XV. 1.2. ნასახლარის ნაშთი შიდა ზღუდეზე.
- XVI. 1.2. №4 კოშკი შიგ მოქცეული ოთხკუთხა კოშკის დასავლეთი კედლით.
3. ოთხკუთხა კოშკის და პილონებიანი კედლის სამხრეთი კუთხე. XVII. 1. №4 კოშკის ჩრდილოეთი ფრთა, რიყის ქვის კედელი და ოთხკუთხა კოშკის ცოკოლი. შიდა ზღუდე, ზედ ქვევრის ნაშთით.
- XVIII. დასავლეთი შიდა ზღუდე №4 და №5 კოშკებით.
- XIX. 1. შიდა ზღუდის №5 კოშკი. 2. №5 კოშკის ჩრდილოეთი ფრთა.
- XX. 1. №5 კოშკის ჩრდ. ფრთა და შიდა ზღუდის საძირკველი. 2. №5 კოშკის ჩრდილო-აღმოსავლეთით პილონებიანი კედლის ნანგრევი.
- XXI. 1.2. შიდა ზღუდეზე მიდგმული რიყის ქვის კედელი.
- XXII. 1.2. შიდა ზღუდის ქვეშ მოქცეული ქვევრის ნაშთი.
- XXIII. 1. შიდა ზღუდის და პილონებიანი კედლის ნანგრევი კლდის ქანზე. 2. პილონებიანი კედლის ნანგრევი.
- XXIV. 1.2. პილონებიანი კედლის-თავდაპირველი ზღუდის და შიდა ზღუდის შეერთება გარე ზღუდესთან ჩრდილო დასავლეთ კუთხეში.

- XXV. 1. ჩრდილო-დასავლეთ ზღუდეზე შიგნიდან მიდგმული ნაგებობა. 2. №1 ოთახის ჩრდილო-აღმოსავლეთი კუთხე
- XXVI 1. №2 ოთახი აგურფენილით და ზღუდეზე მიდგმული ბუხრით. 2. №2 ოთახის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილი გასასვლელი №3 ოთახში
- XXVII. 1. №3 ოთახის ჩრდილო-დასავლეთი (ნაწილი) აგურფენილით; კედელში ხე ჩატანებული. 2. №3 ოთახიდან №4 ოთახში გასასვლელი კარის ნაშთი.
- XXVIII. 1. № 4 ოთახი, ასასვლელით. 2. ჩრდილო-დასავლეთ გარე ზღუდეზე შიგნიდან მიდგმული ნაგებობა. მარჯვნივ ჩანს შიდა ზღუდე.
- XXIX. 1. გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კერამიკა. 2. დოქი. რაესწ. №04-74-1422 IV ს.
- XXX. ადრე შუა საუკუნეების კერამიკა: 1-9, 11-13. რაესწ. № №04-73/22, 152, 558, 486, 42, 48, 508, 225, 466, 516, 222; ჯამბა; 15-19. რაესწ. № 04-73/508, 515, 222, 525, 516, 10 და 14. გვიანანტიკური ხანა. რაესწ. №№ 04-73/551, 419.
- XXXI. ადრე შუა საუკუნეების კერამიკა. 1. კოჭობი, რაესწ, № რ-61-4244. 2-5. კრამიტები, რაესწ, №№ 04-73/531-534.
- XXXII. მინის ნაწარმი: 6. ადრე შუა საუკუნეების ლამპარი, რაესწ, № 04-74-886. განვითარებული შუა საუკუნეები: 1, 2, 7. სასმისები, რაესწ, № № რ-62-4621, რ-61-4215, რ-62-4437; 3-5. სამაჯურები რაესწ, № № რ-62-4833, რ-61-4229 რ-61-4214. 8. თიხის ჭრაქი, რაესწ, რ-62-4862. IX-X სს; 9. თიხის სასმისი-„მარანი“ რაესწ, №-65-6277, XI-XIII სს.
- XXXIII. განვითარებული შუა საუკუნეების კერამიკა. 1-7 ქოთნები, ქვაბ-ქოთნები, რაესწ. № № 04-73/48, 47, 340, 559, 43, 417, 46, 8-14. დერგები, ქილები, რაესწ. № № 04-73/317, 435, 168, 457, 31, 527, 131.
- XXXIV. განვითარებული შუა საუკუნეების კერამიკა. 1-11. დოქები რაესწ. № № 04-73/93, 180, 456, 62, 102, 156, 391, 132, 308, 400; 399; 12. დატვიფრული დერგი, რაესწ, № 04-74-1830. 13. მიღ-ნისკარტიანი დოქი, რაესწ, № რ-62-4465.
- XXXV. გვიანი შუა საუკუნეების კერამიკა. 1. დოქი, რაესწ, № 04-74-771. 2. ჯამბი, რაესწ. № 04-74-647
- XXXVI. რუსთავის ციხის სიტუაციური გეგმა (შესრულებულია ვ. ჩაგუნავას მიერ).
- XXXVII. რუსთავის ციხის სამხრეთ-დასავლეთი სექტორი. გეგმა, ჭრილი.
- XXXVIII. 1. სამხრეთი თხრილი; ჰუმუსური ფენის აღების შემდეგ (დეტალი) 2. სამხრეთი თხრილის (სამხ.-აღმ. კიდე) რიყის ქვის წყობის ნაშთები; წყობაშია მოჭიქული სამარილე.
- XXXIX. 1. სამხრეთი თხრილის (სამხ. აღმ. ნაწილი) რიყის ქვების წყობა და მოჭიქული სამარილე (დეტალი). 2. სამხრეთი თხრილის აღმ. ნაწილი, რიყის ქვების ქვეით; წყობის ნაშთი.

XL. 1. სამხრ. თხრილის აღმ. ნაწილი. რიყის ქვის წყობის ნაშთი. სამხრეთი თხრილის დას. ნაწილი. თონე, გალაგანსა და რიყის კვლეებს შორის (E-6 კვადრატები).

XLI. 1. სამხრეთი თხრილის დას. ნაწილი, გალაგანის შიდა მხარე და დამწვარი ნახშიროვანი ფენა (F-6, E-6 კვადრატები). 2. სამხრეთი თხრილის საერთო ხედი.

XLII. 1. სამხრეთი თხრილის საერთო ხედი (დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ 2. სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილის საერთო ხედი (F-5, G-5, კვადრატები).

XLIII. 1. სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი, შიდა გალაგანის გარე ნაწილი. ალიზისაგან შედგენილი ბურჯის ნაშთი. 2. სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი, - ალიზის ბუდეებისაგან შედგენილი ბურჯის ნაშთი (დეტალი).

XLIV. 1. სამხრეთი თხრილის შუა ნაწილი, ქვევრები, ალიზის ბუდეებთან 10-15 სმ სიღრმეზე. (F-5 კვადრატები). 2. სამხრეთი თხრილის შიდა გალაგანის შიდა არე და პილონები. საერთო ხედი (F-6, E-6, D-6, C-6, კვადრატები).

XLV. 1. სამხრეთი თხრილი, გალაგანის შიდა არე, პირველი პილონი. 2. სამხრეთი თხრილი, გალაგანის შიდა არე, მეორე პილონი.

XLVI. 1. სამხრეთი თხრილი, სამხ.-აღმ. ნაწილი, გალაგანის კედელზე რიყის ქვის ნაშთი. 2. სამხრეთი თხრილის სამხრ.-აღმ. ნაწილი, რიყის ქვის წყობის ნაშთები.

XLVII. 1. სამხრეთი თხრილის აღმოსავლეთი ნაწილი. რიყის ქვის წყობის ქვემ ქვევრისა და ახალი სამარხის ნაშთი. 2. სამხრეთი თხრილის აღმ. ნაწილი რიყის ქვის წყობაში ჩაქცეული ქვევრი.

XLVIII. 1. სამხრეთი თხრილი აღმ. ნაწილი, რიყის ქვის წყობაში ქვევრის ნატეხები. 2. სამხრეთი თხრილის აღმ. ნაწილი, რიყის ქვის წყობაში ქვევრის ძირი.

XLIX. 1. სამხრეთი თხრილის აღმ. ნაწილი, სამარხილე, ხელსაფუქვაე და ქვევრის ნატეხები ნახშიროვან ფენაში. 2. სამხრეთი თხრილის სამხ-აღმ ნაწილი (B-4, B-5, C-4, C-5 კვადრატები). ჩაქცეული კვლევი და ნაყარი (ნაყარი კოშკის თავზე)

L. 1. სამხრეთი თხრილის აღმ. ნაწილი (B-4, B-5, C-4, C-5) კვადრატები 2. სამხრეთი თხრილის შუა ნაწილი, შიდა გალაგანის გარეპირი, (E-5, D-6, C-4, კვადრატები) საერთო ხედი.

LI. 1. სამხრეთი თხრილი, შიდა გალაგანის გარეპირი, ფართე კვადრებით ამოყვანილი. 2. სამხრეთი თხრილი, შიდა გალაგანის გარეპირი დიდი ზომის ალიზის ბუდე.

LII. 1. სამხრეთი თხრილი, შიდა გალაგანის გარეპირი, რომელზედაც გადადის რიყის ქვის წყობა. 2. სამხრეთი თხრილი, შიდა გალაგანის გარეპირი, რომელზედაც გადადის რიყის ქვის წყობა, მის ქვევით ალიზის აგურის ბუდეები;

LIII.1. სამხრეთი თხრილის საერთო ხედი (ჩაქცეული კედლებითა და ნაყარით/ 2. სამხრეთი თხრილის სამხ. აღმ ნაწილი, საერთო ხედი.

LIV 1. სამხრეთი თხრილის სამხ-აღმ. ნაწილი შიდა გალავნის შიდა არე კომპქში ჩაქცეული კედელი, გალავნის ნაწილი და პირველი პილონი 2. სამხრეთი თხრილის სამხ. აღმ. ნაწილი, შიდა გალავნის გარე პირი (გალავნის ნაწილი და ჩაქცეული კომპქი)

LV.1. სამხრეთი თხრილის სამხ. აღმ. ნაწილი შიდა გალავნის გარეპირი გალავნის კედელი და მრგვალი კომპქი. 2. სამხრეთი თხრილის სამხ. აღმ. ნაწილი. შიდა გალავნის გარე პირი (გალავნისა და მრგვალი კომპქის ნაწილი).

LVI. 1. სამხრეთი თხრილის სამხ. აღმ. ნაწილი, გალავნისა და კომპქის შეერთების ადგილი. 2. სამხრეთი თხრილის სამხ. აღმ. ნაწილი გალავნის გარე პირი.

LVII.1. სამხრეთი თხრილის სამხ. აღმ. კიდე, რიყის ქვის წყობა. 2. სამხრეთი თხრილის აღმოსავლეთი კიდე, რიყის ქვების წყობის ნაშთი, მისი პერპენდიკულარული მეორე წყობა კომპქშია ამოყვანილი, ნაშთი ზის ოთხკუთხა ფილებზე (კომპქის თავზე რიყის ქვის წყობის ნაშთი).

LVIII. 1. სამხრეთი თხრილის სამხ. აღმ. კიდე (საერთო ხედი). რიყის ქვის წყობის ნაშთი ზის ოთხკუთხა ფილებზე. 2. თხრილის აღმოსავლეთი კიდე სსაერთო ხედი, რიყის ქვის წყობის ნაშთი, ქვევით ოთხკუთხა ფილები, კომპქის თავზე რიყის ქვის წყობის ნაშთი და ნახშიროვანი ფენა.

LIX. 1. სამხრეთი თხრილის აღმ. კიდე, ნაყარი კომპქის თავზე და მონეტა. 2. სამხრეთი თხრილის აღმ. ნაწილი, ნაყარი კომპქის თავზე, მონეტა (დეტალი).

LX. 1. სამხრეთი თხრილის აღმ. ნაწილი, თონე კომპქის თავზე ჩაქცეულ კედელში (C-4 კვადრანტი). 2. სამხრეთი სექტორის სამხ.-დას. ნაწილი, საერთო ხედი (XIII უბანი).

LXI. 1. სამხრეთი სექტორის სამხ.-დას. ნაწილი (დეტალი). 2. სამხრეთი სექტორის სამხ.-დას. ნაწილი (XIII უბანი).

LXII. 1. კოკის გვერდი, რ-72-6801 2. ქოთნის პირ-გვერდი 2-რ-72-7084.

LXIII. 1. ქოთნის პირ-გვერდი, რ-72-7146 2. ქოთნის პირ-გვერდი, რ-72-7117

LXIV. 1. ქვაბ-ქოთნის პირ-გვერდი, რ-72-6830. 2. ქვაბ-ქოთნის პირგვერდი, რ-72-7211 3. ქვაბ-ქოთნის პირ-გვერდი, (რ-72-6930).

LXV. 1. ქვაბ-ქოთნის პირ-გვერდი, რ-72-7363 2. ქოთნის პირ-გვერდი ცრუ ყურით, რ-72-7463 3. ქოთნის პირ-გვერდი, ცრუ ყურით რ-72-7265

LXVI. 1. ხარძევის პირ-გვერდი, საღერკლით, რ-72-6839 2 კათხის პირ-გვერდი ცრუ ყურით, რ-72-7227 3. სასმისი, რ-72-7227, 4. სასმისი მილისებური სასგლურით, რ-72-6842.

ОПИСАНИЕ ТАБЛИЦ*

- I. Руставская крепость, генплан.
- II. XIII раскоп, 1961 г. 1. Кладка внутренней ограды; 2. Башня № 1 и наружная ограда.
- III. XIII раскоп, 1962 г. 1. Раскопки восточнее башни № 1. Общий вид. 2. Раскопки к югу от башни № 1. Общий вид.
- IV. XIII раскоп 1965 г. План.
- V. XIII раскоп 1973 г. План.
- VI. 1. Южнее башни № 1. Стена, приставленная к наружной ограде. 2. Юго-западная часть внутренней ограды с башней № 2.
- VII. Юго-западная, внутренняя ограда с башней № 2, замер.
- VIII. 1. Внутренняя ограда и стена с пилонами. 2. Стена с пилонами с примыкающей к ней внутренней оградой.
- IX. 1. Южное крыло башни № 1. 2. Северное крыло башни № 1.
- X. Западная ограда с башней № 1, замер.
- XI. 1. Южное крыло башни № 3. 2. Западная ограда с башнями № 3 и № 4.
- XII. Западная ограда севернее башни № 1.
- XIII. Башня № 4 внутренней ограды и стена из булыжника.
- XIV. Башня № 4, замер.
- XV. Остатки поселений на внутренней ограде. XVI. 1. 2. Башня № 4 с выявленной в ней западной стеной четырехугольной башни. 3. Южный угол стены с пилонами четырехугольной башни.
- XVII. 1. Северное крыло башни № 4, стена из булыжника и цоколь четырехугольной башни. 2. Внутренняя ограда, сверху остатки кверри.
- XVIII. Западная внутренняя ограда с башнями № 4 и № 5.
- XIX. 1. Башня № 5 внутренней ограды. 2. Северное крыло башни № 5.

* Таблицы выполнили Н. Топуридзе, Т. Амбришвили. Чертежи - К. Мелитаури, И. Пирмисашвили, Г. Хоштария; фото - Н. Арчвадзе.

XX. 1. Северное крыло башни № 5 и основание внутренней ограды.
2. Развалины стены с пилонами, расположенной северо-восточнее башни № 5.

XXI. 1. 2. Стена из булыжника, примыкающая к внутренней ограде.

XXII. 1. 2. Остатки квеври, обнаруженные под внутренней оградой.

XXIII. 1. Развалины внутренней ограды и стены с пилонами на скальной породе. 2. Развалины стены с пилонами.

XXIV. 1. 2. Соединение стены с пилонами первоначальной ограды и внутренней ограды с наружной оградой в северо-западном углу.

XXV. 1. Строение, примыкающее к северо-западной ограде с внутренней стороны. 2. Северо-восточный угол комнаты № 1.

XXVI. 1. Комната № 2, выложенная кирпичом и примыкающим к ограде камином. 2. Северо-восточная часть комнаты № 2; выход в комнату № 3.

XXVII. 1. Северо-западная часть комнаты И 3, выложенная кирпичом, в стене заложено дерево. 2. Остатки древнего проема между комнатами № 3 и № 4.

XXVIII. 1. Комната № 4 с лестницей. 2. Строение, примыкающее с внутренней стороны к северо-западной части наружной ограды, справа видна внутренняя ограда.

XXIX. 1. Керамика позднебронзового и раннежелезного периода. 2. Кувшин, ПКРАЭ № 04-74-1422, IV вв.

XXX. Керамика раннего средневековья 1-9, 11-13. ПКРАЭ №№ 04-73/22, 152, 558, 486, 42, 48, 508, 225, 466, 516, 222; чаши: 15-19. ПКРАЭ №№ 04-73/508, 515, 222, 525, 516; 10 и 14 - поздний античный период ПКРАЭ, №№ 04-73/551, 419.

XXXI. Керамика раннего средневековья, 1. Кувшин, ПКРАЭ № Р-61-4244. 2-5 черепица, ПКРАЭ №№ 04-73/531-534.

XXXII. Стекланные изделия: 6. Светильник раннего средневековья, ПКРАЭ №№ 04-74-886. Развитие средневековья: 1, 2, 7. Сосуды для питья, ПКРАЭ, №№ Р-62-4621, Р-61-4215, Р-62-4437; 3-5. Браслеты, ПКРАЭ, №№ Р-62-4833, Р-61-4229, Р-61-4214. 8. Глиняный светильник, IX-X вв. ПКРАЭ, № Р-62-4862. Р-62-4862. 9. Глиняный сосуд для питья "Марани". XI-XIII вв; ПКРАЭ, № Р-65-6277.

XXXIII. Керамика развитого средневековья. 1-7 горшки, ПКРАЭ №№ 04-73/48, 47, 340, 559, 43, 417, 46. 8-14 кувшины; ПКРАЭ, №№ 04-73/317, 435, 168, 457, 31, 527, 131.

XXXIV. Керамика развитого средневековья. 1-11 кувшины, ПКРАЭ, № 04-73/93, 180, 456, 62, 102, 156, 391, 132, 308, 400, 399. 12. Кувшин (дерги) с штампованным орнаментом ПКРАЭ, №№ 04-74-1830. 13. Кувшин с трубчатым клювом, ПКРАЭ, № Р-62-4465.

XXXV. Керамика позднего средневековья. 1. Кувшин, ПКРАЭ, № 04-74/771; 2. Чаша, ПКРАЭ, № 04-74-647.

XXXVI. Ситуационный план Руставской крепости (В. Чагунава).

XXXVII. Западный сектор Руставской крепости, план, разрез.

XXXVIII. 1. Южный раскоп после снятия гумусного слоя (деталь). 2. Южный раскоп (южно-вост. край). Остатки каменной кладки с поливной солонкой.

XXXIX. 1. Южный раскоп (южно-вост. край). Деталь каменной кладки и поливная солонка. 2. Южный раскоп. Булыжники и остатки каменной кладки.

XL. 1. Южный раскоп (восточная часть). Остатки булыжной кладки. 2. Южный раскоп (F6 квадрат). "Тонэ" между крепостной и булыжной стенами.

XLI. 1. Южный раскоп (F6, E6 квадраты); внутренняя часть крепостной стены и слой с остатками унлей? 2. Общий вид южного раскопа.

XLII. 1. Общий вид южного раскопа (с зап. на восток). 2. Общий вид юго-зап. части южного раскопа (F-5, G-5 кв.).

XLIII. 1. Юго-зап. часть южного раскопа. Внешняя часть внутренней крепостной стены; остатки башни из сырцового кирпича. 2. Юго-зап. часть южного раскопа. Остатки башни (деталь).

XLIV. 1. Юго-запад. часть южного раскопа. "Карасы" на глубине 10-15 см. от сырцовой кладки (E-5 квадрат). 2. Пилоны и тыльная часть внутренней стены (F-6, E-6, D-6, C-6 квадраты).

XLV. 1. Южный раскоп, тыльная часть внутренней стены и первый пилон. 2. Южный раскоп, тыльная часть внутренней стены. Второй пилон.

XLVI. 1. Юго-восточная часть южного раскопа. Фрагменты булыжной кладки на крепостной стене. 2. Юго-восточная часть южного раскопа. Фрагменты булыжной кладки.

XLVII. 1. Восточная часть южного раскопа. Фрагменты "Караса" и погребения под булыжной кладкой. 2. Восточная часть южного раскопа, фрагменты "Караса" в булыжной кладке.

XLVIII. 1. Восточная часть южного раскопа. Фрагменты караса в булыжной кладке. 2. Восточная часть южного раскопа. Донная часть караса в булыжной кладке.

XLIX. 1. Восточная часть южного раскопа. Солонка, зернотерка, зернотерка и фрагменты "квевры" в углистом слое. 2. Восточная часть южного раскопа. Обрушившаяся стена и насыпь (B4, B5, C4, C5 квадраты).

L. 1. Юго-восточная часть южного раскопа. Деталь B4, B5, C4, C5 квадраты. 2. Средняя часть южного раскопа. Общий вид внешней стороны внутренней крепостной стены (E5, -5, C4 квадраты).

LI. 1. Южный раскоп. Внешняя сторона внутренней крепостной стены, возведенная из широких квадр. 2. Южный раскоп. Внешняя сторона внутренней крепостной стены. Изложница сырцового кирпича больших размеров.

LII. 1. Южный раскоп. Внешняя сторона внутренней крепостной стены, переходящая в булыжную стену. 2. Южный раскоп. Внешняя сторона внутренней крепостной стены, перекрытая булыжной кладкой и изложница сырцового блока.

LIII. 1. Южно-восточная часть южного раскопа (обрушившиеся стены и насыпь). 2. Юго-восточная часть южного раскопа.

LIV. 1. Юго-восточная часть южного раскопа. Внутреннее пространство внутренней крепостной стены. Обрушившаяся в башню стена и первый пиластр. 2. Юго-восточная часть южного раскопа. Внешняя сторона внутренней крепостной стены (часть стены и обрушившаяся башня).

LV. 1. Юго-восточная часть южного раскопа. Внешняя сторона внутренней крепостной стены (стена и круглая башня). 2. Юго-восточная часть южного раскопа. Внешняя сторона внутренней крепостной стены.

LVI. 1. Юго-восточная часть южного раскопа. место стыка стены и башни. 2. Юго-восточная часть южного раскопа. Внешняя сторона

внутренней крепостной стены.

LVII. 1. Юго-восточный край южного раскопа. Булыжная кладка. 2. Восточный край южного раскопа. Остатки булыжной кладки, перпендикулярный к ней - вторая кладка.

LVIII. 1. Восточный край южного раскопа. 2. Восточный край южного раскопа, булыжная кладка и углистый слой.

LIX. 1. Восточный край южного раскопа. Насыпь над башней и монета. (деталь). 2. Восточный край южного раскопа. насыпь над башней и монета.

LX. 1. Восточная часть южного раскопа (с4 квадрат). 2. Южно-западная часть южного сектора (участок XIII).

LXI. 1. Южно-западная часть южного сектора (деталь). 2. Южно-западная часть южного сектора.

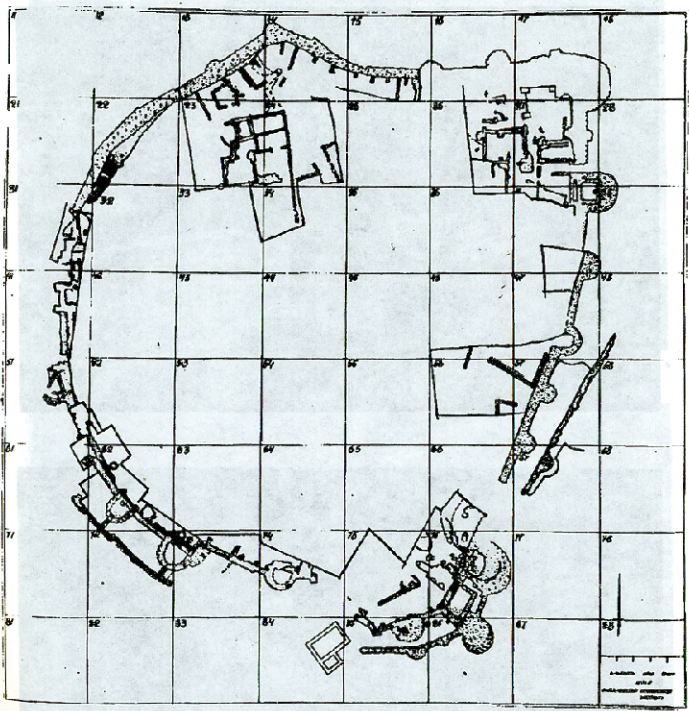
LXII. фрагменты: сосуда (1-Р-72-6801) и горшка (2-Р-72-7084).

LXIII. фрагменты горшков (1-Р-72-7246, 2-Р-72-7117).

LXIV. фрагменты котелков (1-Р-72-6830, 2-Р-72-72II, 3-Р-72-6930).

LXV. фрагменты котелка (1-Р-72-7363) и горшков (2-Р-72-726, Р72-7265).

LXVI. фрагменты: молочника (1-Р-72-6839) и кружек (2-Р-72-7227, 3-Р-72-6842).

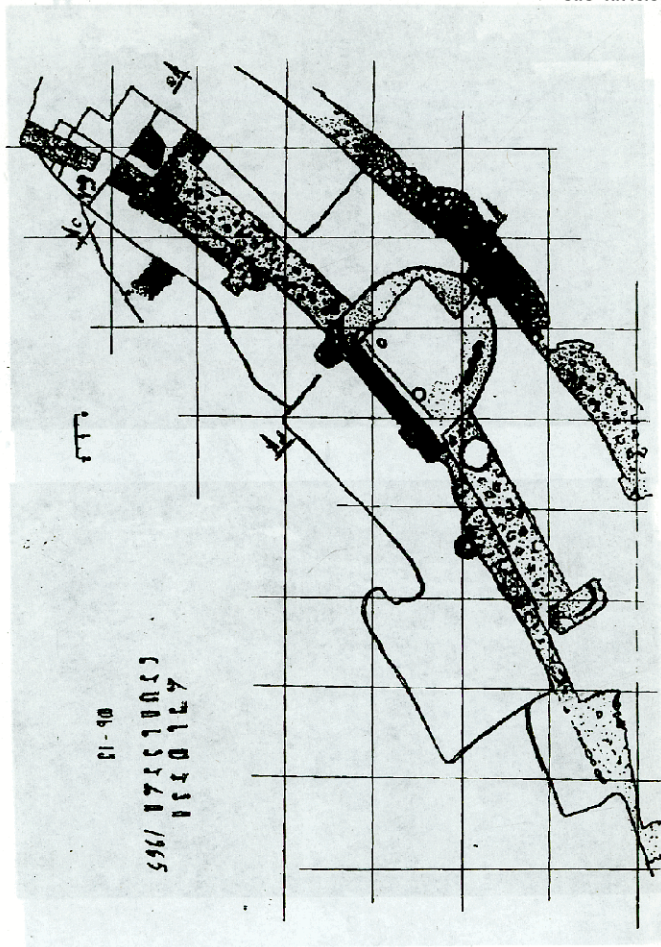

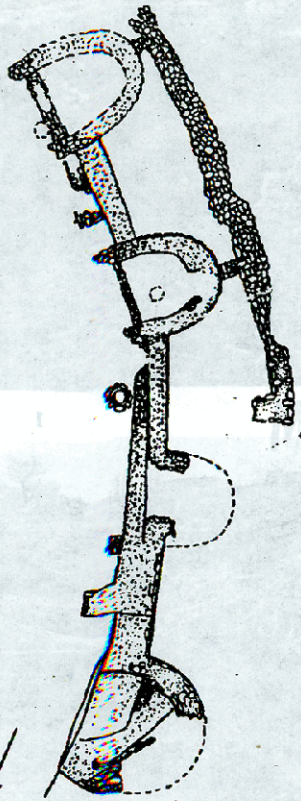
1

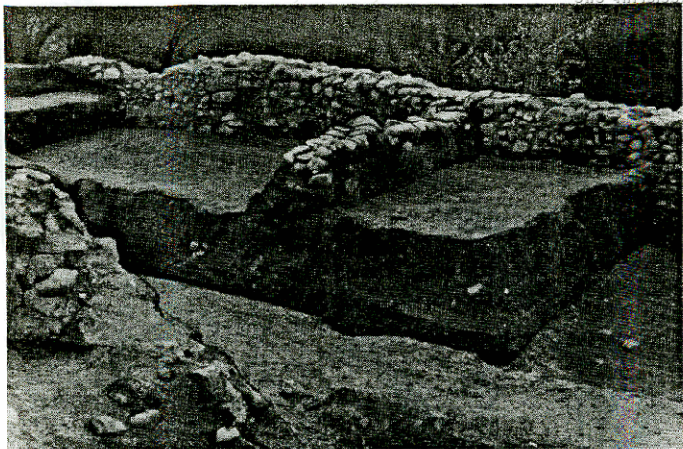

2

01-90
5961 07101005
4710131
1810127

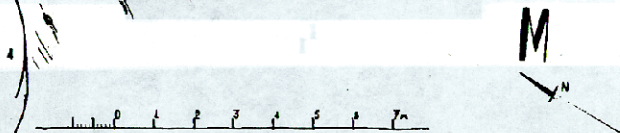
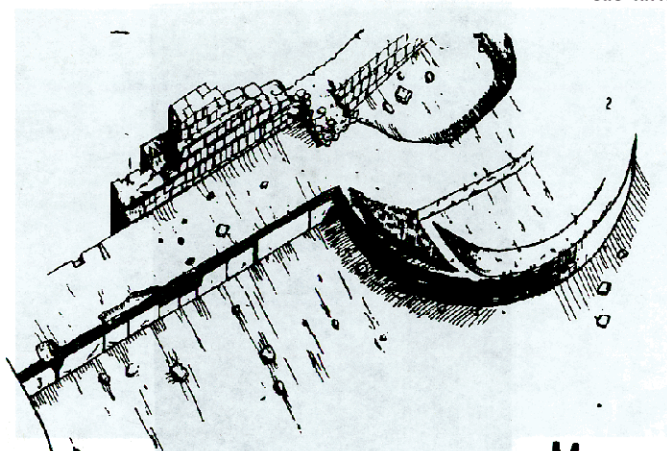

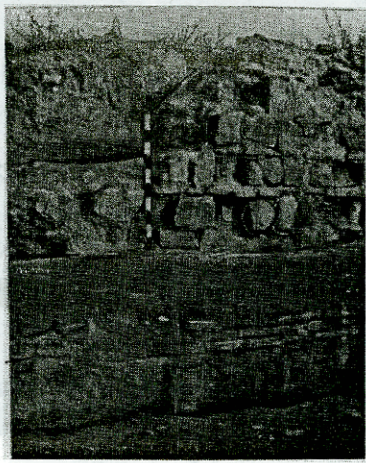
1

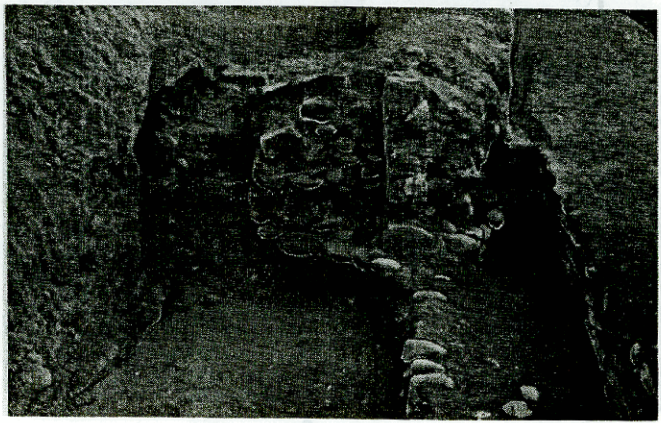
2

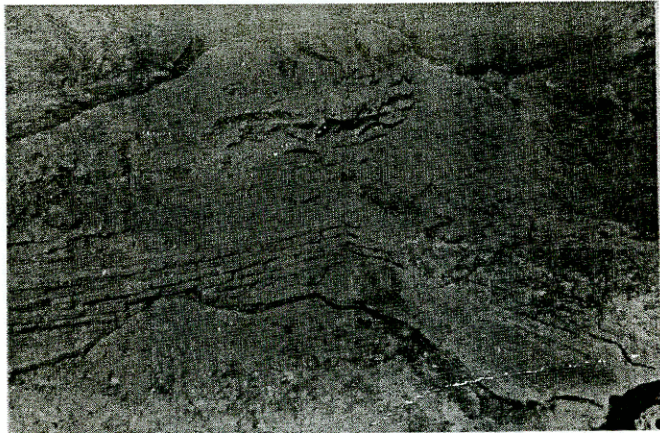
მეტრები

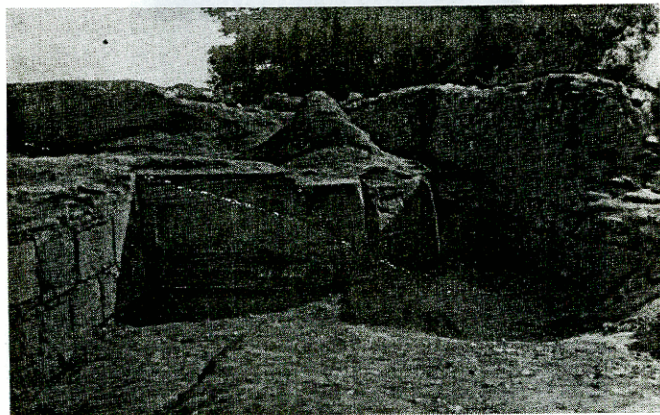
1

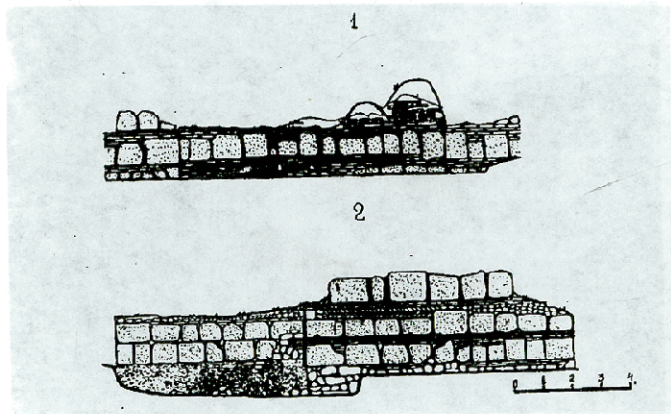
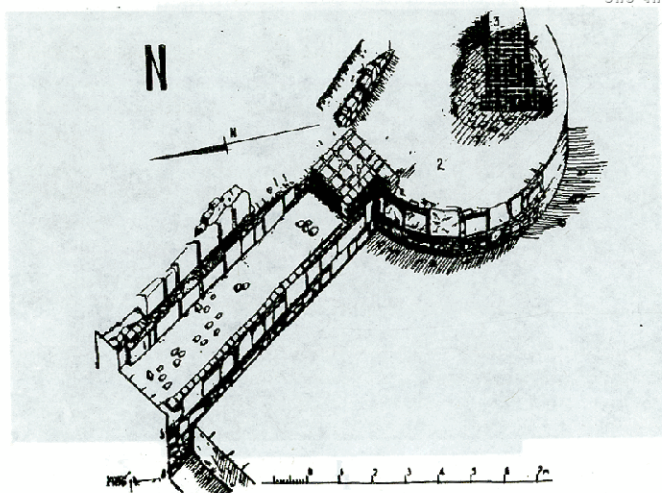
2

1

2

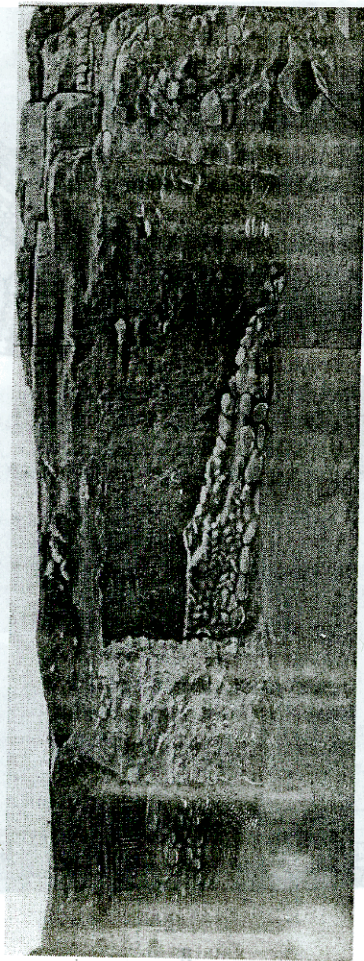

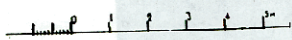
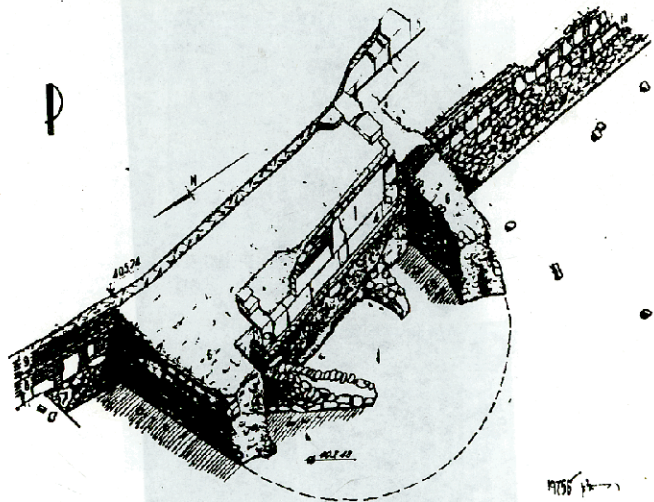

1

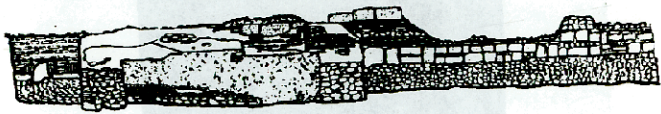

2

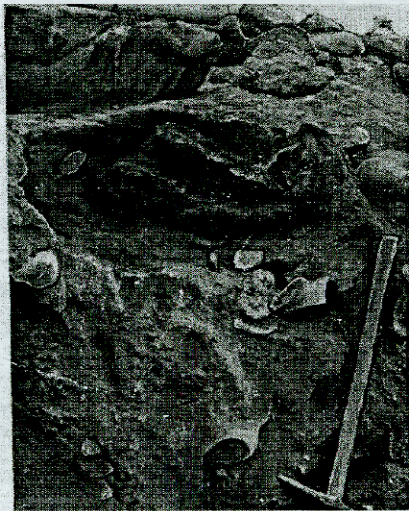
1

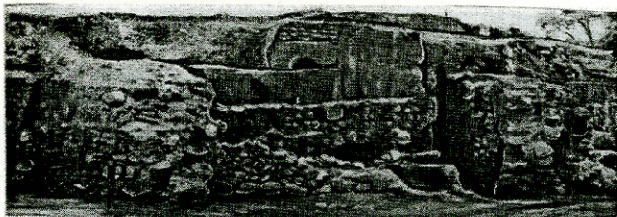
2

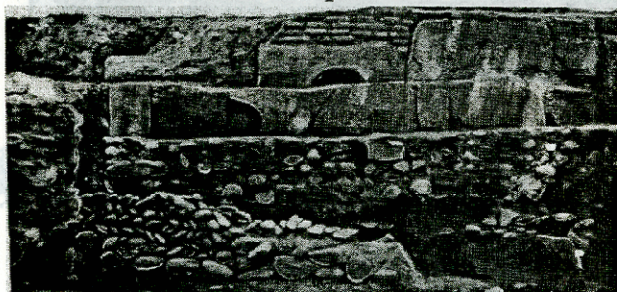
1

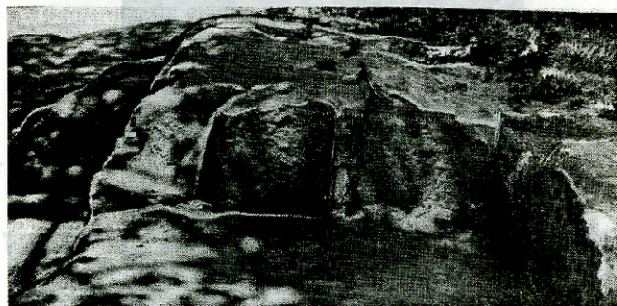
2

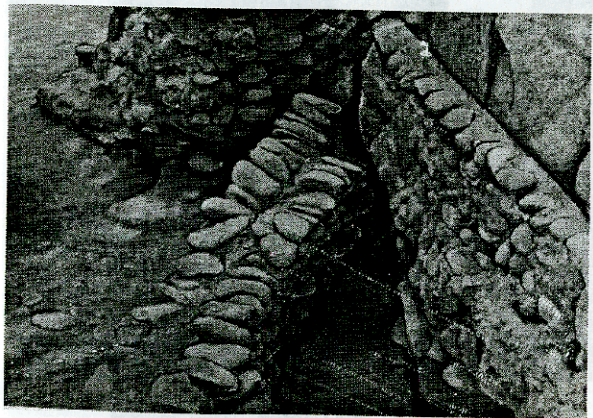
1

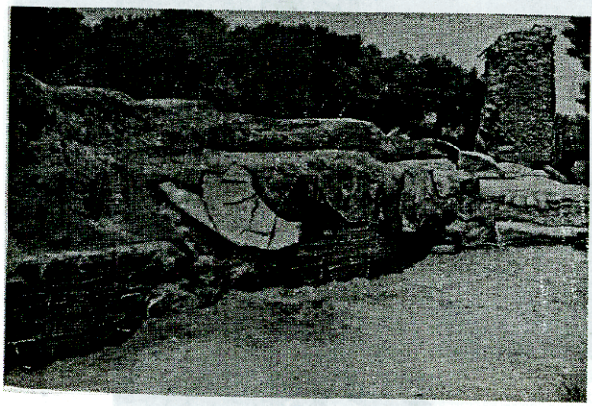
2

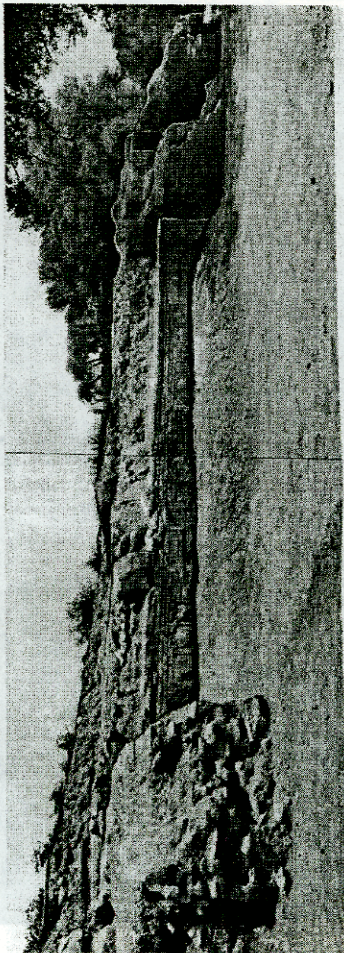
3

1

2

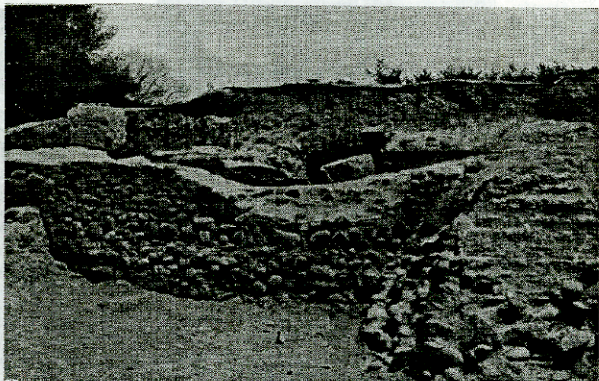

1

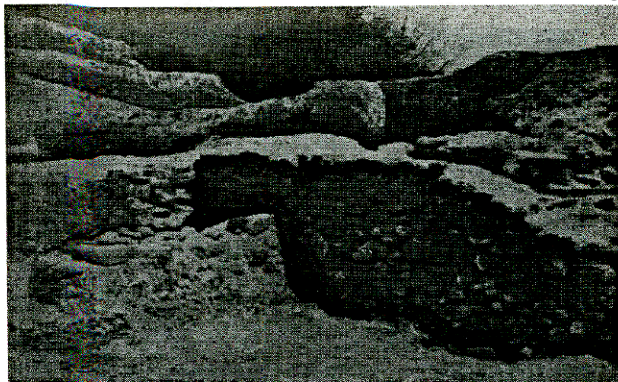
2

1

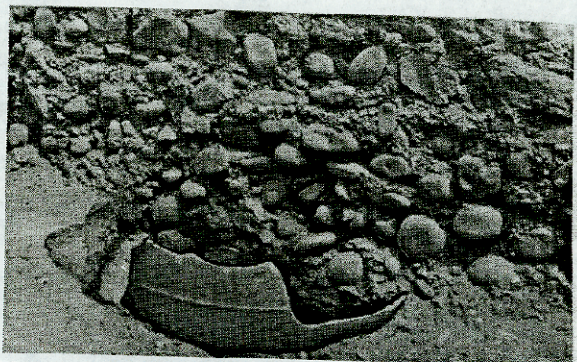
2

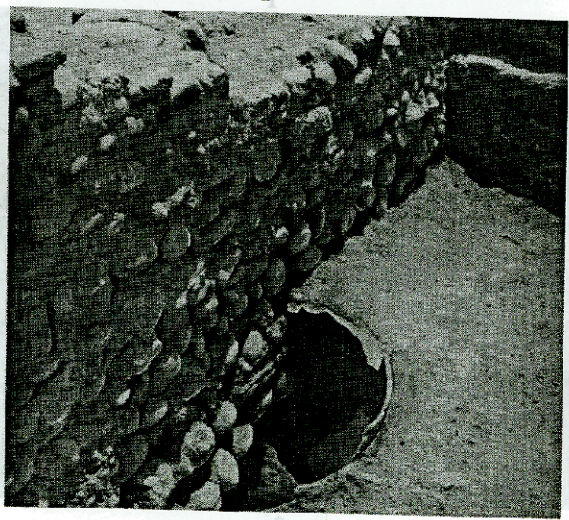
1

2

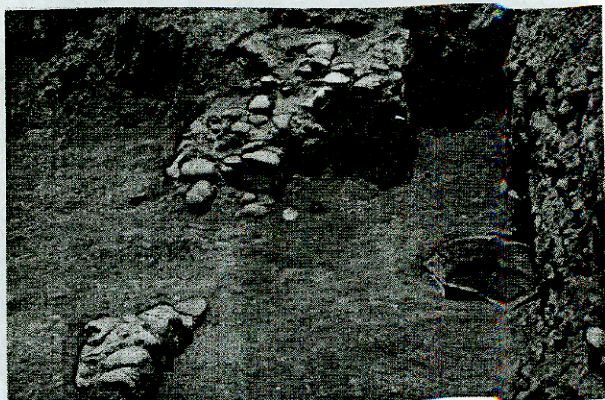
1

2

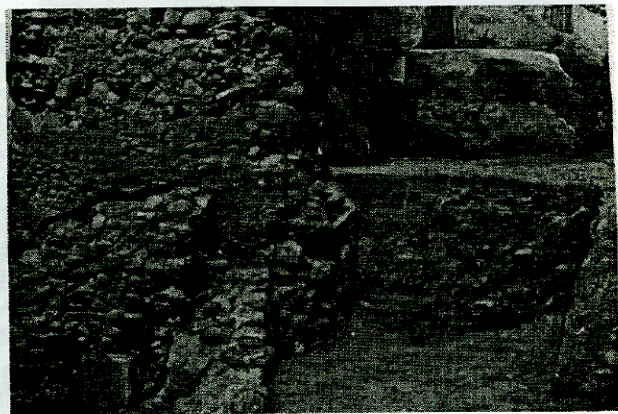
1

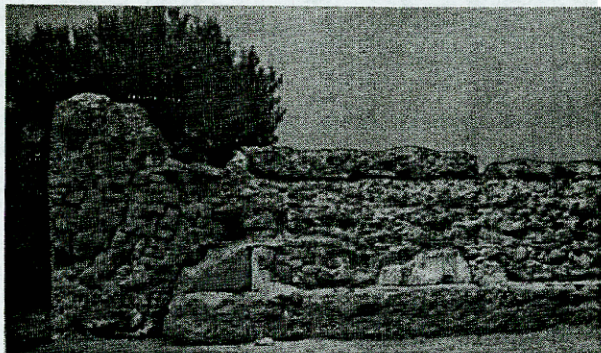
2

1

2

1

2

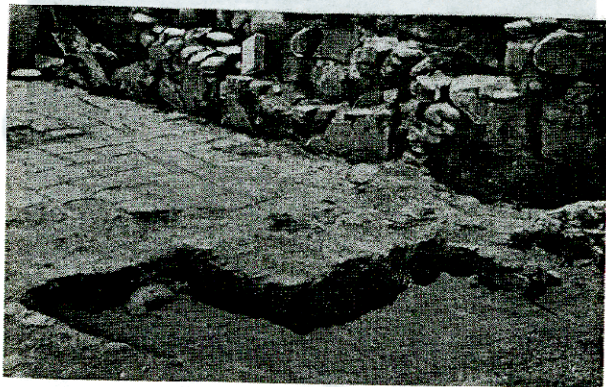
1

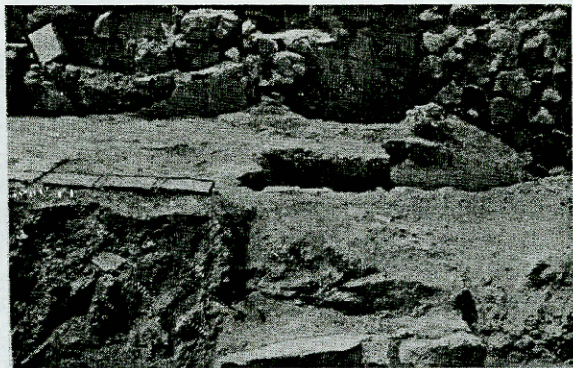
2

1

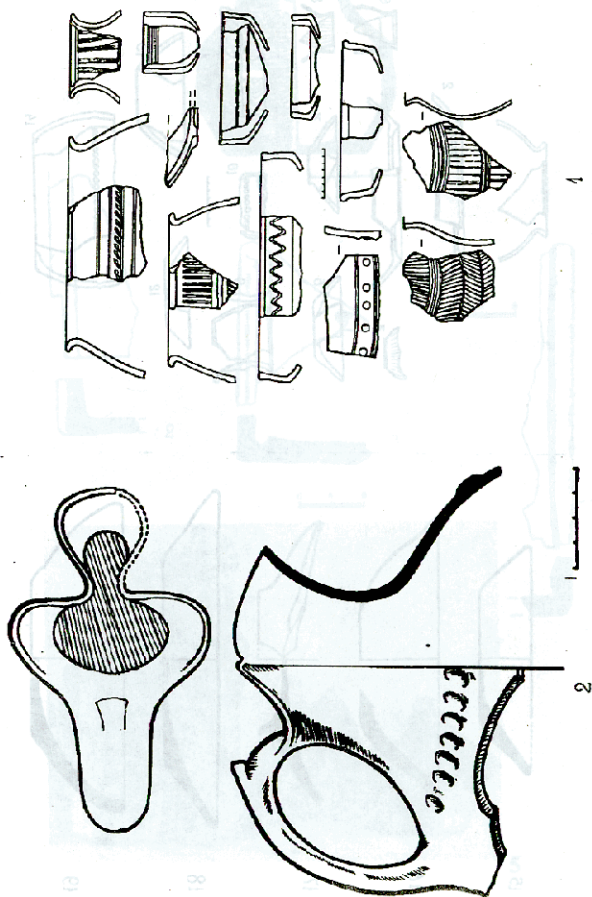
2

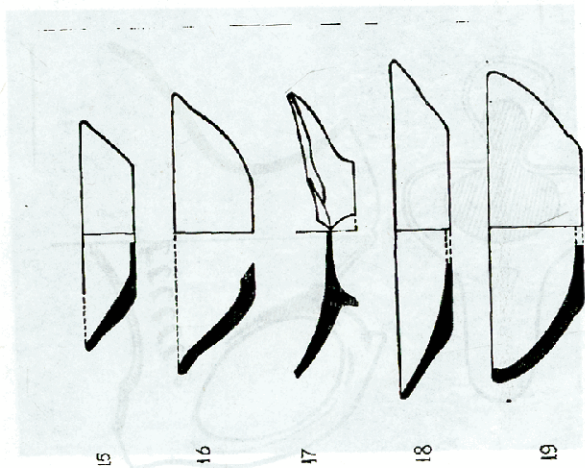
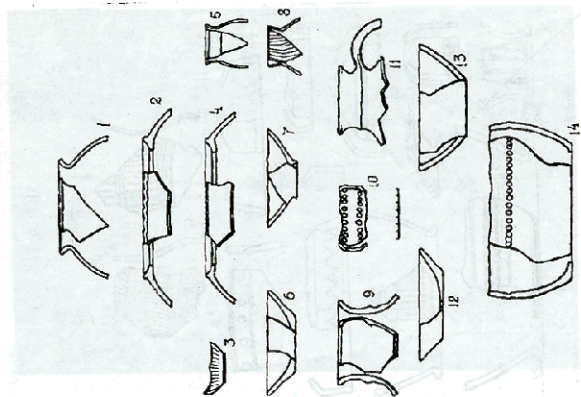

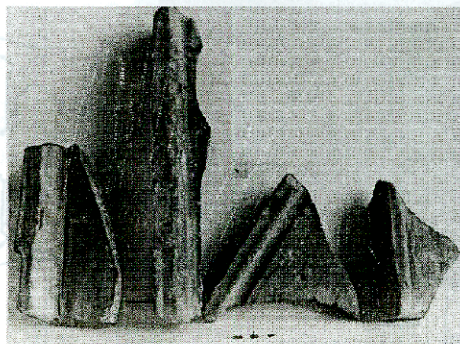
1

2 2

1

2

3

6

7

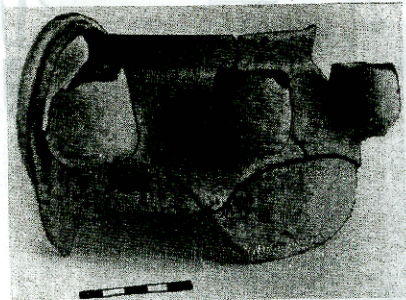
4

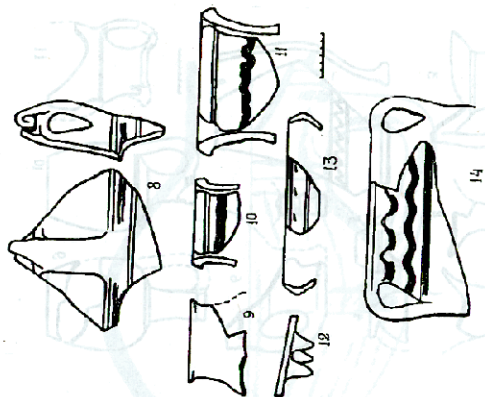
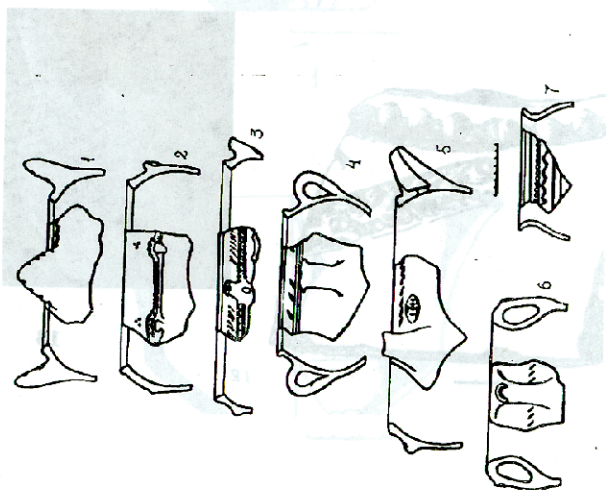
5

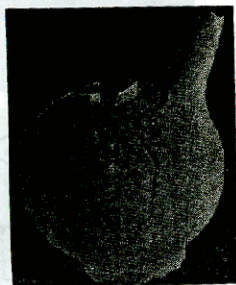
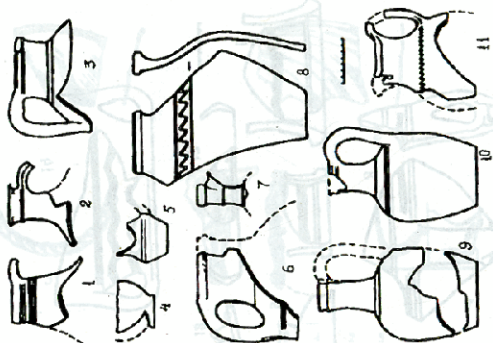

8

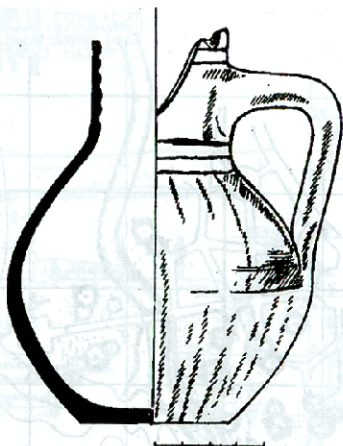
9

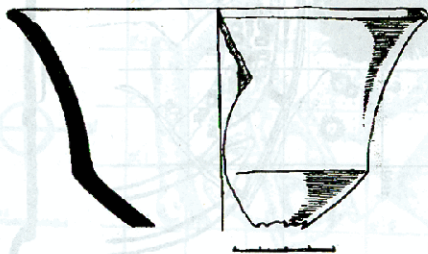

12

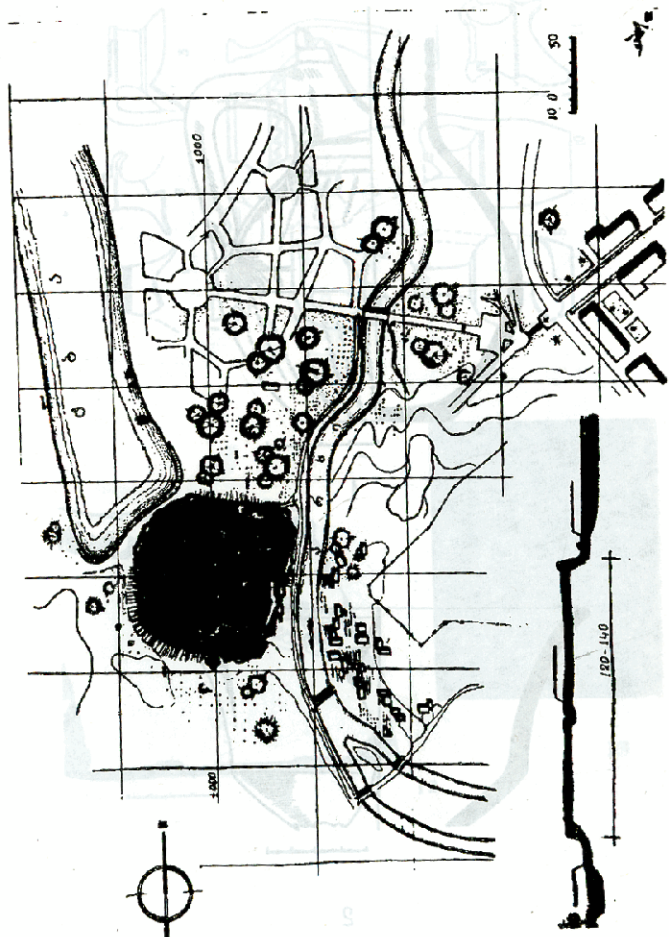
13

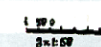
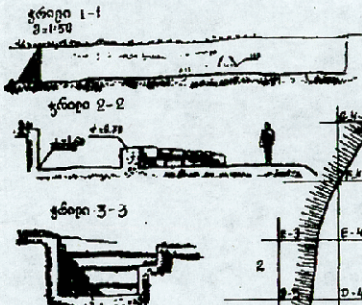
1

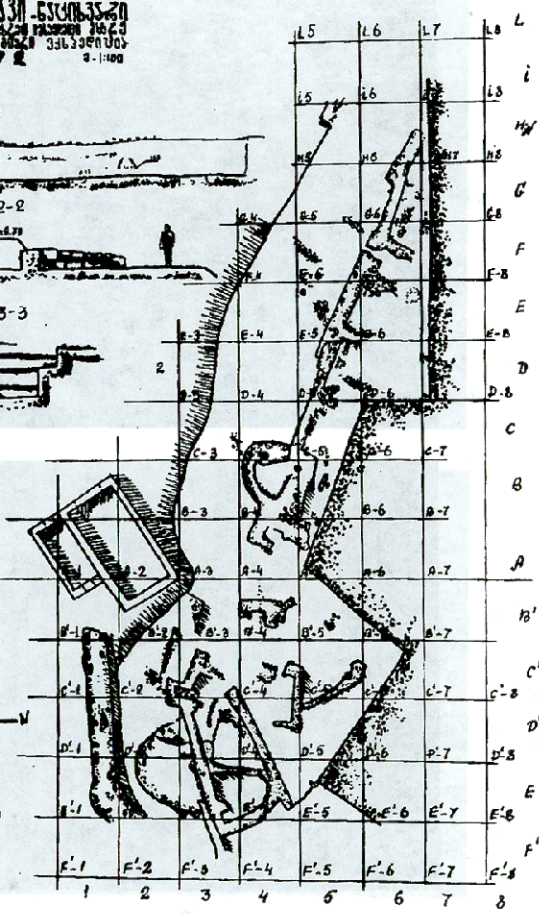
2

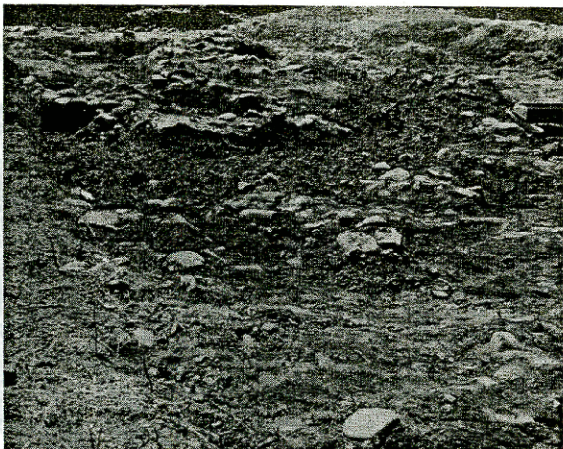

ՀՅՆԱԳՐԱՆ ԵՏՎՈՒՄ ԵՆՈՒ
 ԵՆՈՒՄ ԵՆՈՒՄ ԵՆՈՒՄ ԵՆՈՒՄ
 ԵՆՈՒՄ ԵՆՈՒՄ ԵՆՈՒՄ ԵՆՈՒՄ
 1972 2-100

± 0.00

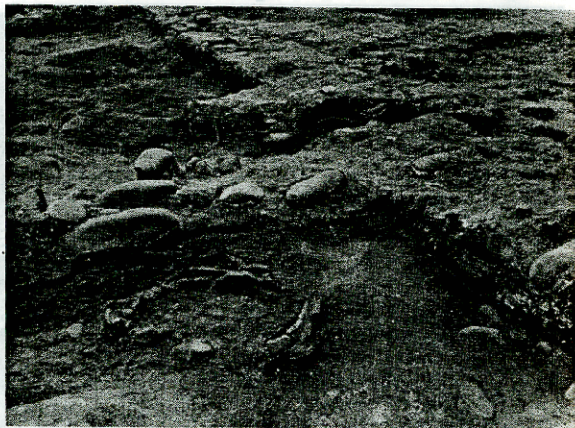
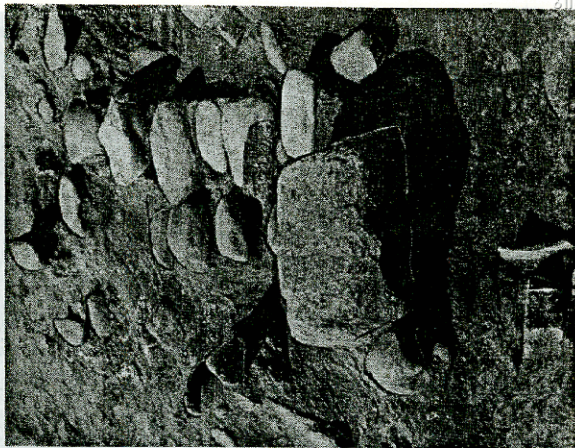

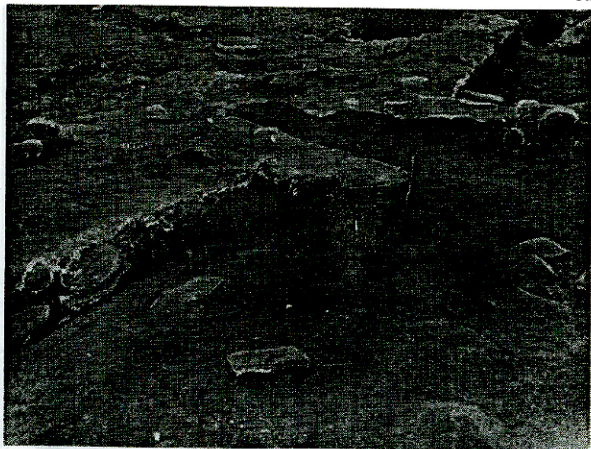

1

2

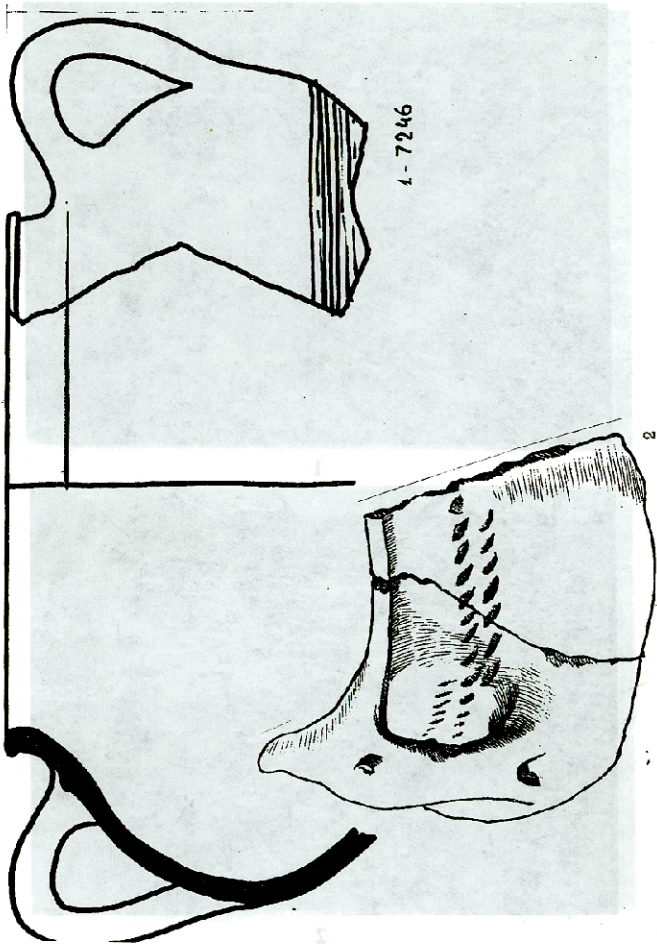

1

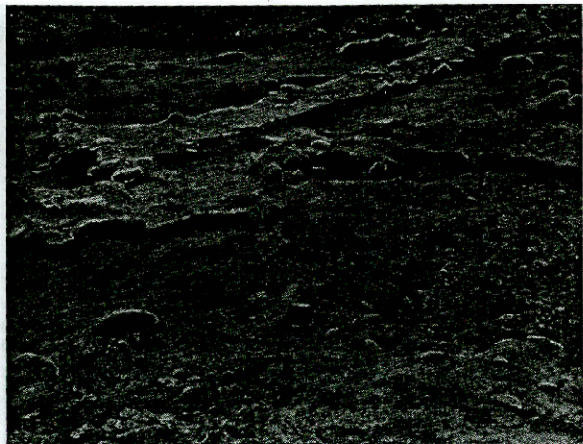

2

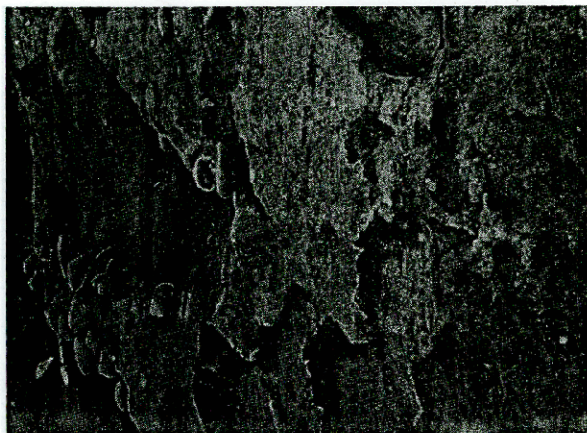

1-7246

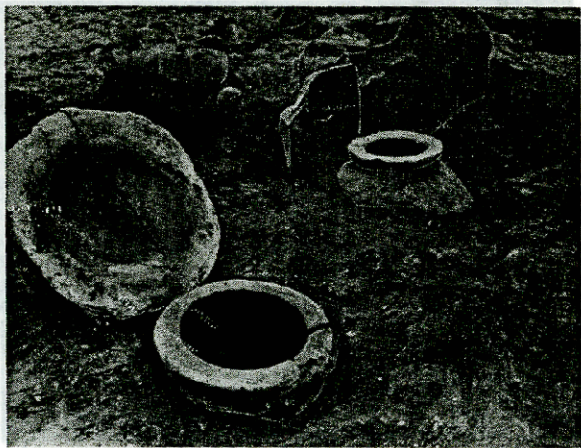
2

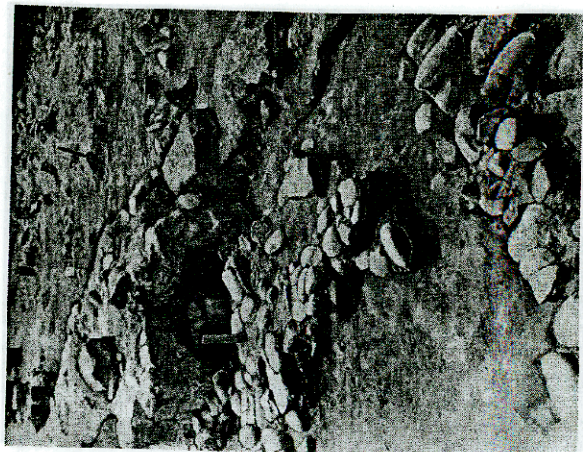

1

22

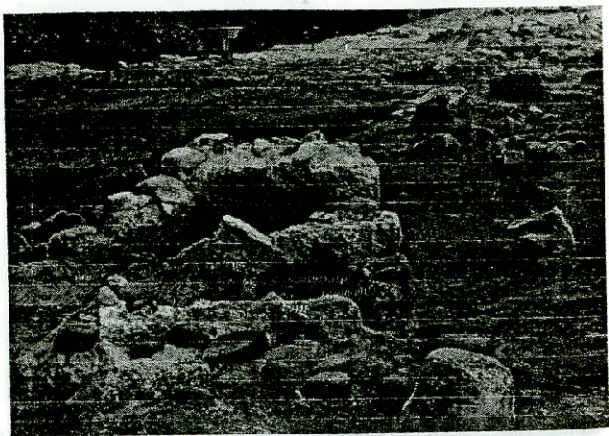
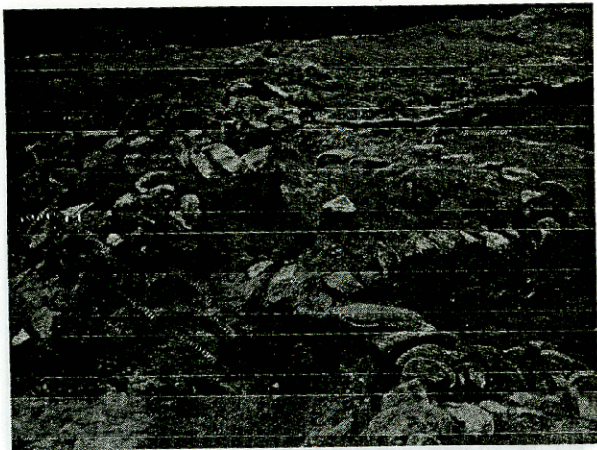

1

2

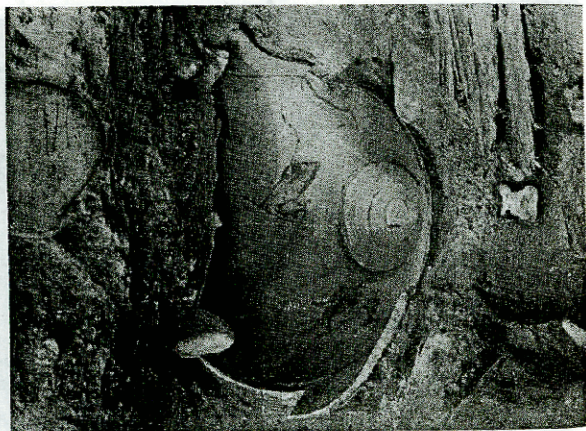
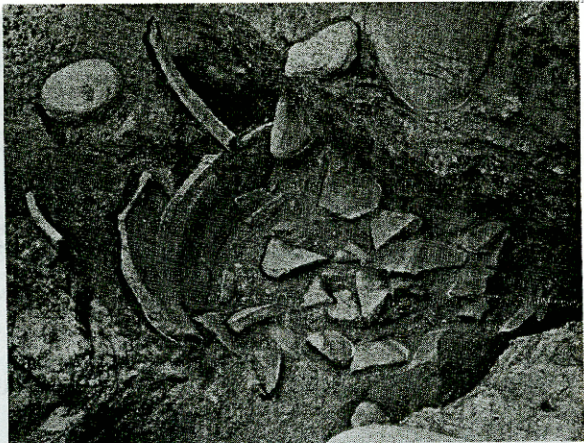

1

2

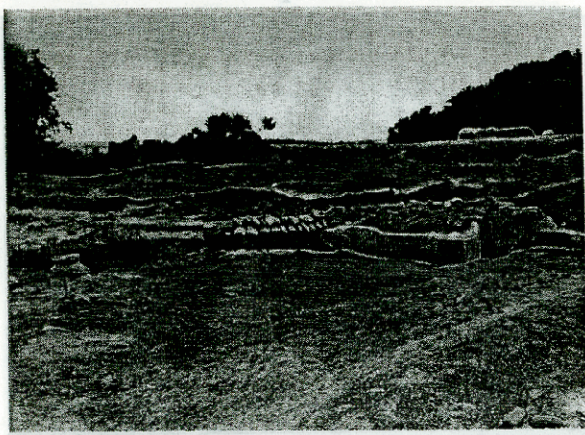

1

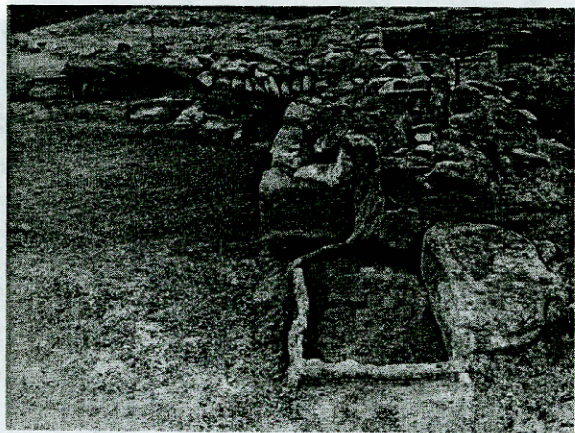

2

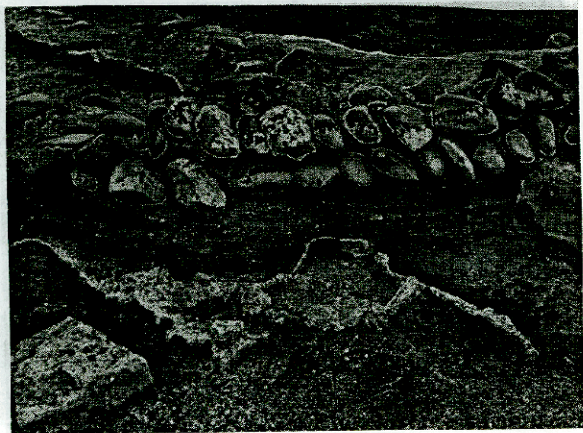
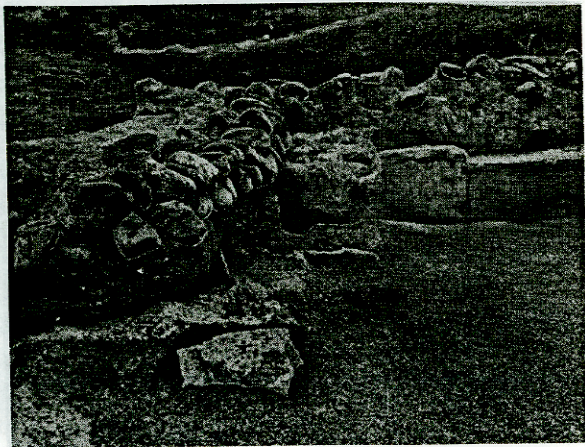

1

2

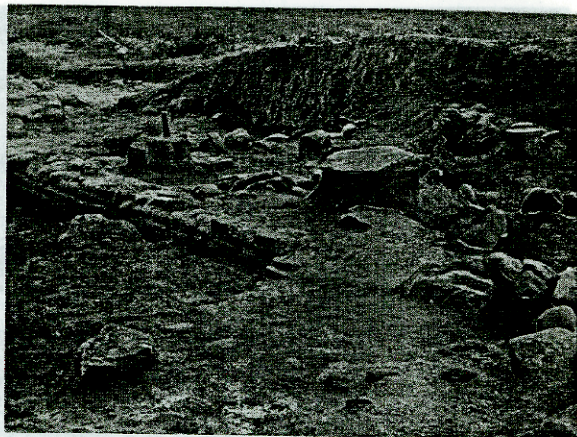
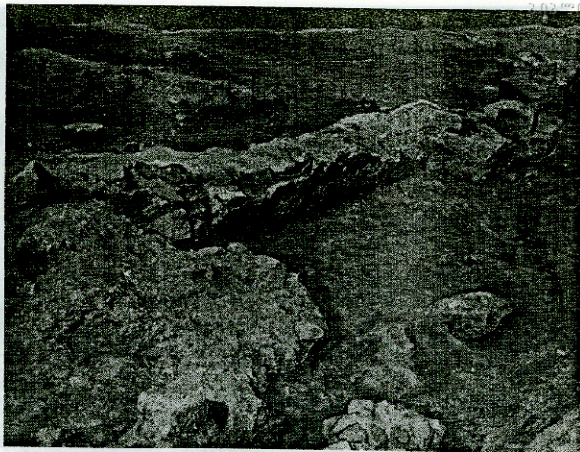

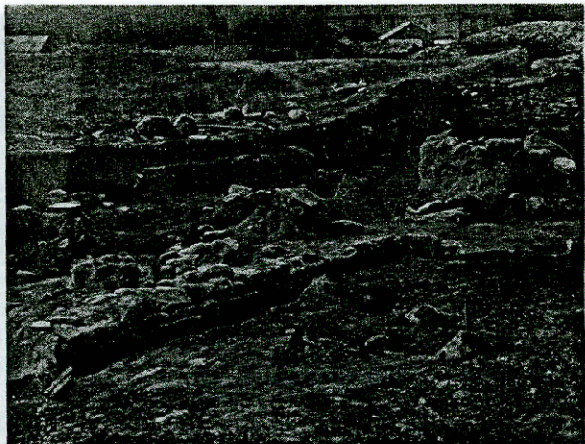

1

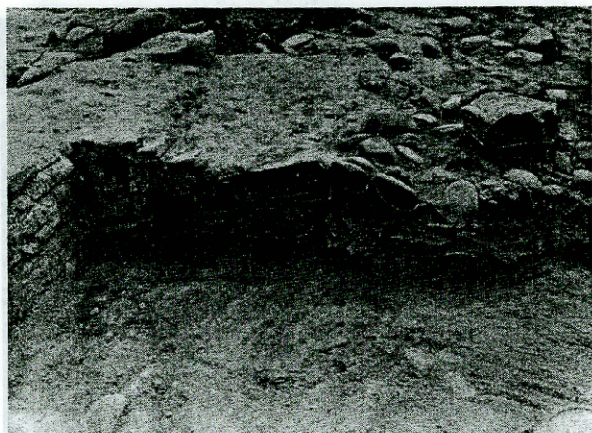

2

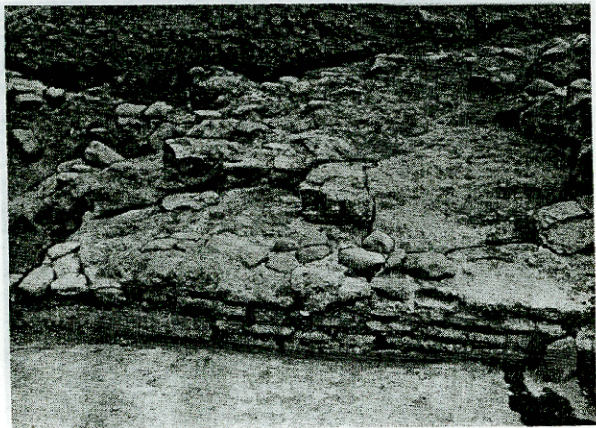

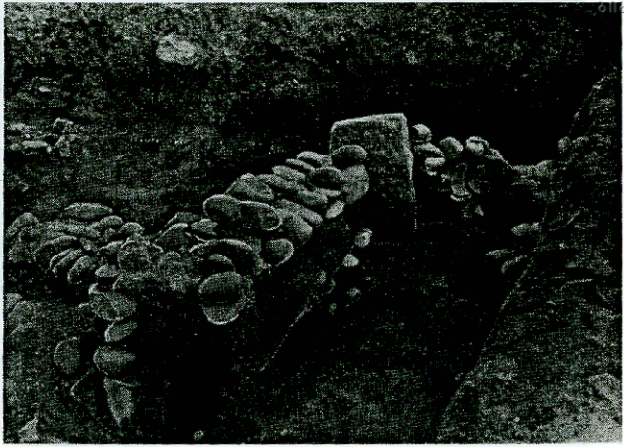

1

2

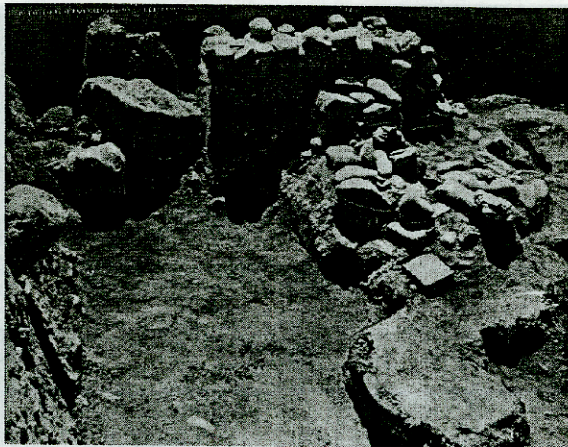

1

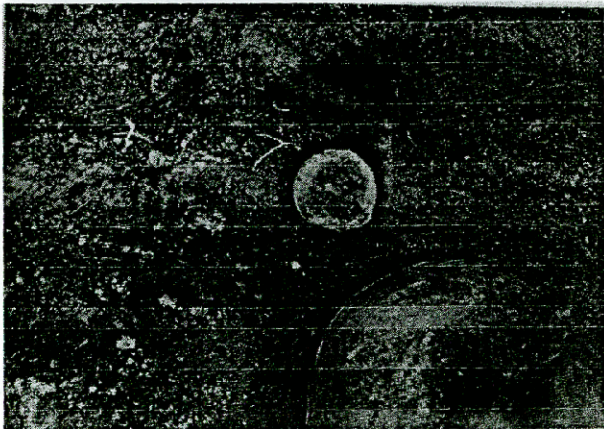

2

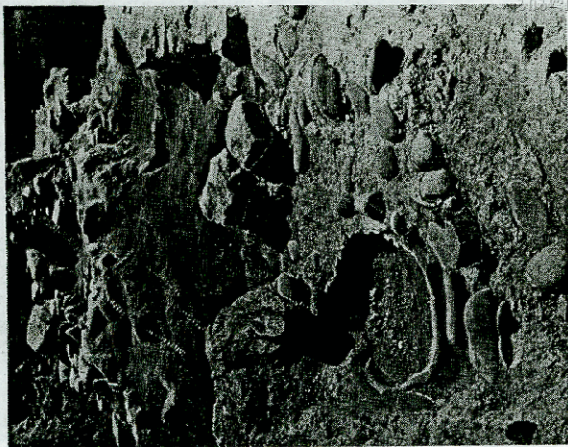

1

2

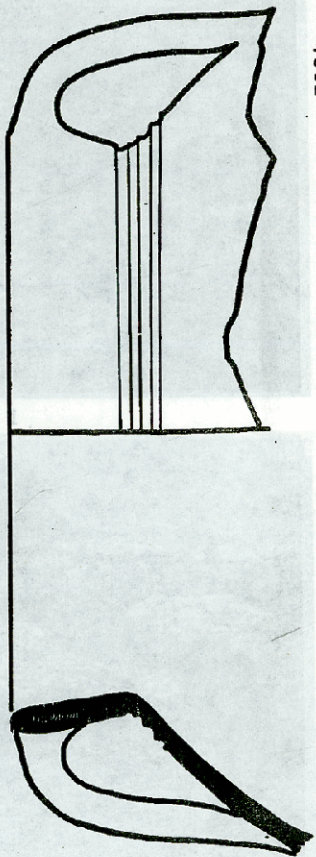
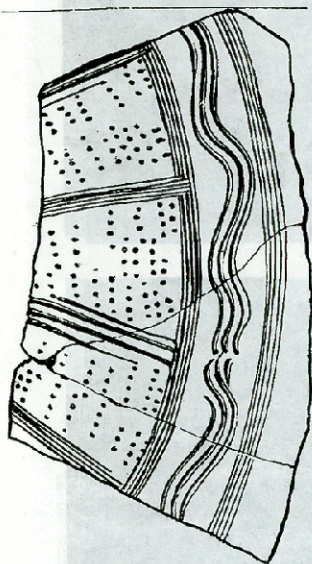

1

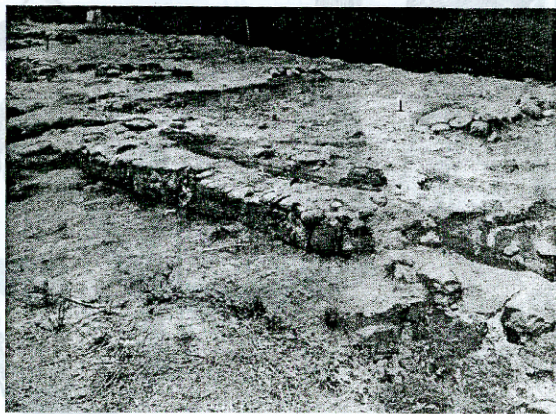
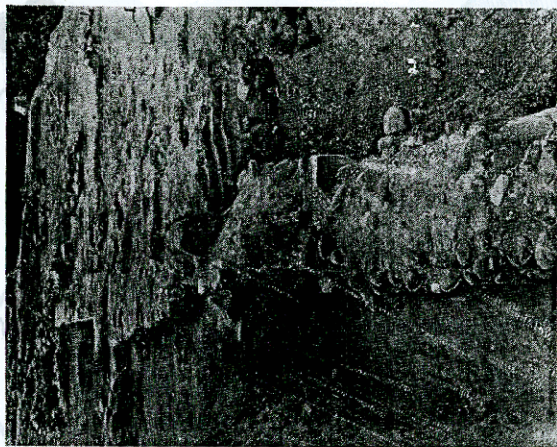

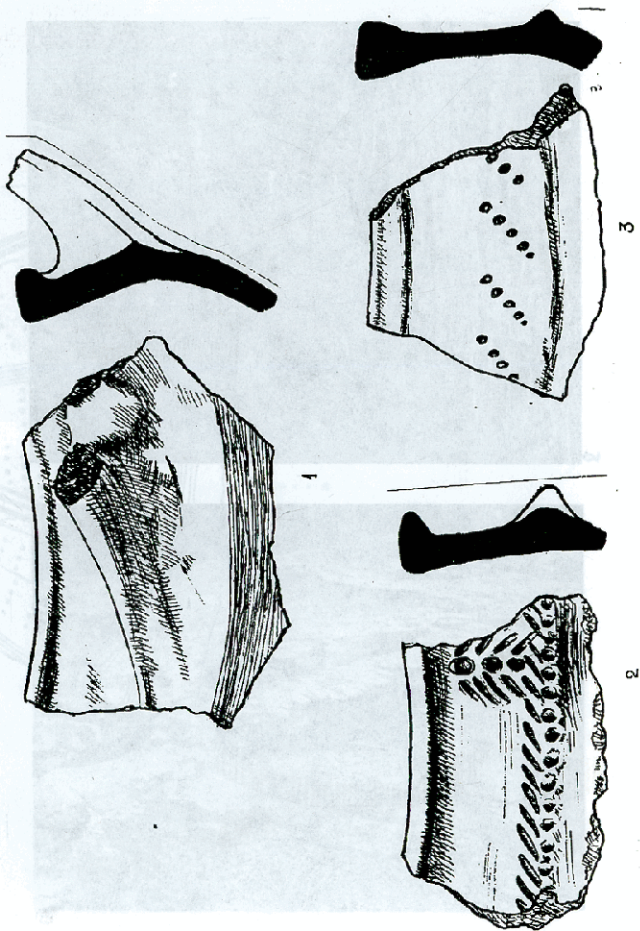
2

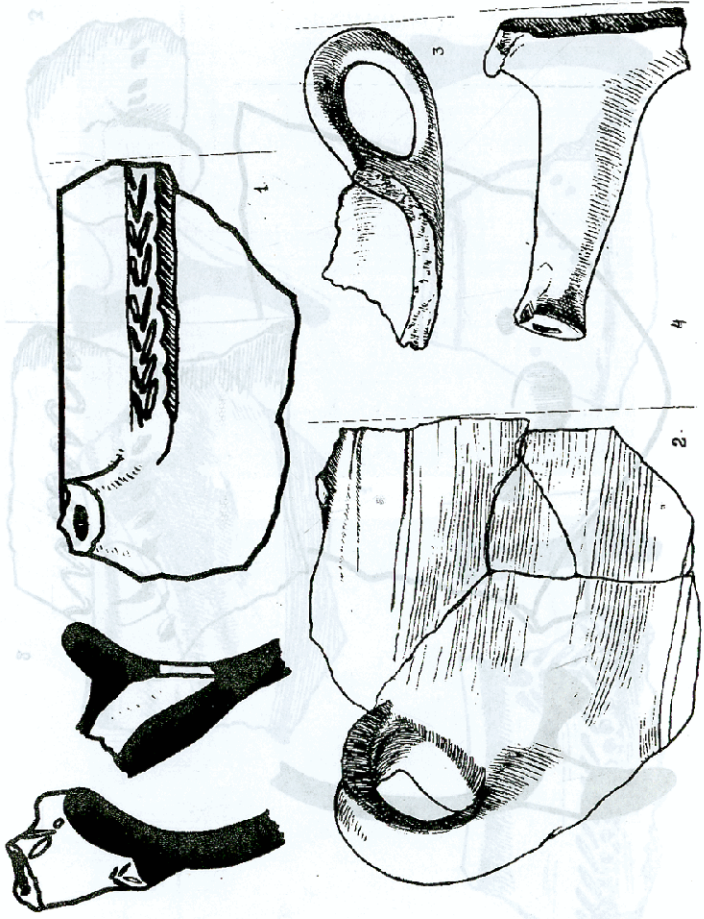
7084

2

შპმოკლებათა განმარტება

მაცნე – საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია.

მსკა – მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის.

მოამბე – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე.

სას – საანგარიშო არქეოლოგიური სესია; საქართველოში ყოველწლიურად წარმოებული საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესიის თეზისები.

სსმმ – საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე.

ფსად – ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები.

რაესწ – რუსთავის არქეოლოგიური ექსპედიციის საველე წიგნი.

ქართლის ცხოვრება – ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ.

МИА - Материалы и исследования по археологии

ПАИ - Полевые археологические исследования (краткие сообщения).

СА - Советская археология.

სარჩევი

წინასიტყვაობა -----	3
მ. ჩხატარაშვილი. რუსთავის ციხის დასავლეთ უბანზე ჩატარებული მუშაობის შედეგები (1961-62; 1965, 1973-74 წწ.) -----	4
М. Чхатарашвили, Отчет о работе проделанной на западном участке руставской крепости (1961-62; 1965, 1973-74 гг.) (резюме) -----	42
მ. მიწიშვილი 1972 წელს რუსთავის ციხეზე (სამხრეთის სექტორის) წარმოებული თხრის ანგარიში -----	45
М. Мицишвили. Итоги раскопок руставской крепости за 1972 го (резюме) ---	64
თ. არჩვაძე, მ. ჩხატარაშვილი აღორძინებული რუსთავი და რუსთავის არქეოლოგიური ექსპედიცია -----	67
ტაბულები -----	73
ტაბულების აღწერილობა -----	74
Описание таблиц -----	78
შემოკლებითი განმარტება -----	139

- 3 -----
- 4 -----
- 43 -----
- 42 -----
- 64 -----
- 67 -----
- 73 -----
- 74 -----
- 78 -----
- 139 -----

საქციო საზოგადოება
 "პირველი სტამბა"
 თბილისი, ჩუგბინაშვილის ქ. №50